

Bariş Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi

Journal of Peace Research and Conflict Resolution

- *Ordu ve Devlet Dışı Silahlı Grupların ocuk Asker Kullanımı*

Füsun ÖZERDEM

- *Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya*

Elifnur DÜZSÖZ

- *Lozan Barişı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi*

Hasan ACAR

- *Bir Kuramsal Analiz: Çatışma ve Terör*

Mustafa ULUÇAKAR, B. Mert DEMİR

- *Filistin-İsrail Sorununda Trump'ın Fait Accompli Girişimi: "Yüzyılın Planı"*

Ceren GÜRSELER

Cilt 9. Sayı 2.

2021

CICR

YALOVA UNIVERSITY

Center for International Conflict Resolution

e-ISSN 2147-544X

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

BARIŞ ARAŞTIRMALARI VE ÇATIŞMA ÇÖZÜMLERİ DERGİSİ
JOURNAL OF PEACE RESEARCH AND CONFLICT RESOLUTION

Kısa Adı/ Abbreviated Title: BACAD

e-ISSN 2147-544X

Cilt (Volume)/ Sayı (No): 9(2) / Temmuz/July 2021

Yayınlanma Tarihi (Publication Date): 31/7/2021

Derginin Sahibi (Owner)

Yalova Üniversitesi adına (on behalf of Yalova University)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA

Uluslararası Çatışma Çözümleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
(Director of International Conflict Resolution Application and Research Center)

Baş Editör (Editor in Chief)

Dr. Elif YILDIRIM, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Yabancı Dil Editörü (Foreign Language Editor)

Dr. Mahmut Kadir İŞGÜVEN, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Doç. Dr. Zelha ALTINKAYA, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Doç. Dr. Murat ALAKEL, Yalova Üniversitesi (Yalova University)

Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER, İstanbul Arel Üniversitesi (Istanbul Arel University)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ, İstanbul Kültür Üniversitesi (Istanbul Kültür University)

Doç. Dr. Sezgin KAYA, Uludağ Üniversitesi (Uludag University)

Adres (Address)

Yalova Üniversitesi Çınarcık Yolu üzeri 2.km İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kat:1 YALOVA/Merkez
77200

Web

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/yalovabaccd>

DERGİ HAKKINDA/ ABOUT THE JOURNAL

Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, öncelikle Türkiye'deki barış çalışmaları alanında tespit edilen eksikliklerin giderilmesini ve barış çalışmalarının ve çatışma çözümlerinin akademik bir disiplin olarak yerleşik hale getirilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda dergi, barış çalışmaları üzerine yoğunlaşan ve devletlerin ve toplumların yaşadıkları çatışmaları bilimsel temelde açıklamaya çalışan makaleler için bir platform oluşturmaktadır. Meydana gelen tarihi çatışmaların, diplomatik gelişmelerin ve çeşitli sorunların siyasal, sosyolojik, kültürel, ekonomik ve diğer boyutları ve tarihsel arka planları, çalışmaların odak noktasını oluşturmaktadır. Buradan hareketle Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi farklı disiplinlerden istifade ederek ortak bir bakış açısının geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Yayın dili, ***Türkçe ve İngilizce*** olan dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Sosyoloji, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları gibi sosyal bilimlerde yapılan çalışmaları kapsamakta ve ***Ocak ve Temmuz*** aylarında olmak üzere ***yılda iki kez*** yayınlanmaktadır.

Journal of Peace Research and Conflict Resolution primarily aims to address the shortcomings identified in the field of peace studies in Turkey and to establish peace studies and conflict resolution as an academic discipline. In this context, the journal creates a platform for articles that focus on peace studies and try to explain the conflicts experienced by states and societies on a scientific basis. Political, sociological, cultural, economic and other dimensions and historical backgrounds of historical conflicts, diplomatic developments and various problems constitute the focal point of the studies. Thus, the Journal of Peace Research and Conflict Resolution aims to develop a common perspective by benefiting from different disciplines.

The Journal, which is published in ***Turkish and English***; covers studies in social sciences such as Economics, Business, Public Administration, International Relations, Law, Political Science, History, Sociology and Gender Studies and is published ***twice a year***, in ***January and July***.

İNDEKSLER / INDEXES

Akademik Araştırmalar İndeksi
Acarindex.com

ASOS
indeks

BU SAYININ HAKEMLERİ (REFEREES OF THIS ISSUE)

Prof. Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Timuçin KODAMAN	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Ergenekon SAVRUN	Ufuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Halil KANADIKIRIK	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zelkif POLAT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hediye Şirin AK	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Yasin ASAL	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Dr. Hilal ZORBA	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Ahmet Safa YILDIRIM	Yalova Üniversitesi
Dr. Adnan DAL	Fırat Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Ordu ve Devlet Dışı Silahlı Grupların Çocuk Asker Kullanımı

Child Soldiers Recruitment of Military Forces and Non-State Armed Groups

Fusun Özerdem

256-294

Kaos İçerisinde Düzen Arayışı: Kaddafi Dönemi ve Sonrası Libya

Quest for an Order in Chaos: Gaddafi's Period and Then Libya

Elifnur Düzsöz

295-330

Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi

The Lausanne Peace Importance in Modern Republic of Turkey's Foundation

Hasan Acar

331-353

Bir Kuramsal Analiz: Çatışma ve Terör

A Theoretical Analysis: Conflict and Terror

Mustafa Uluçakar- Bahri Mert Demir

354-377

Filistin-İsrail Sorununda Trump'ın Fait Accompli Girişimi: "Yüzyılın Planı"

Trump's Fait Accompli Initiative in The Palestinian-Israeli Conflict: "The Deal of The Century"

Ceren Gürseler

378-415

ORDU VE DEVLET DIŞI SİLAHLI GRUPLARIN ÇOCUK ASKER KULLANIMI

***Füsun ÖZERDEM**

Öz

Şiddet, dünya çapında milyarlarca çocuğun çocukluğunu almaktadır. Hiç olmamaları gereken savaşlarda eğitim, koruma ve daha iyi gelecek vaadi ile bazen zorla, bazen de gönüllü olarak yer almaktalar ve hiçbir çocuğun görmemesi gereken Őeylere tanık olmaktadır. ocuk askerler pek çok amaçla kullanılabilirlerdir. Bazıları savaşçı olarak kullanılırken ve bu nedenle ciddi şiddet eylemlerine veya intihar görevlerine gönderilebiliyorlarken bazıları da casus veya haberci olarak; özellikle kızlar ise genellikle cinsel amaçlarla kullanılmaktadırlar. Çatışmalar sırasında ölenlerin birçoğu ocuk olup son otuz yılın en dehşet verici gelişmelerinden biri de, çocukların asker olarak kullanımının artmış olması ve çatışmalara aktif olarak katılıyor olmalarıdır. Bu alışma devletlerin resmi ordularında ve devlet diőı silahlı grupların örgütlenmelerinde çocukların nasıl yer aldıklarını açıklayacak, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin konuya yaklaşımı değerlendirilecek, çatışma durumunun ocuk askerler üzerinde yarattığı etkiler ve bazı ordu veya örgütlerin neden çocukları asker ya da savaşçı olarak kullandıklarını anlatacaktır.

Anahtar Kelimeler: ocuk Askerler / Savaşçılar, Silahlı atışmalar, Devlet Diőı Silahlı Gruplar

CHILD SOLDIERS RECRUITMENT OF MILITARY FORCES AND NON-STATE ARMED GROUPS

Abstract

Violence steals the childhood of billions of children around the world. They take part in wars that they should never have been, sometimes forced, sometimes voluntarily, with education, protection and the promise of a better future, and witness things that no child should see. Child soldiers can be used for many purposes. While some are used as warriors and can therefore be sent on serious acts of violence or suicide missions, others as spies or messengers; especially girls are used for sexual purposes. Many of those who died in the conflict are children, and one of the most terrifying developments of the last three decades has been the increased use of children as soldiers and their active participation in conflict. This study will explain how children take part in the official armies of states and in the organization of non-state armed groups, the approach of the United Nations Security Council to the issue, the effects of the conflict situation on child soldiers will be evaluated and it will be explained why some army or organizations use children as soldiers or fighters.

Keywords: Child Soldiers / Fighters, Armed Conflicts, Non-State Armed Groups

*Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fusunozerdem@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8204-8635

Cite as/ Atıf: Özerdem, F. (2021). Ordu ve Devlet Diőı Silahlı Grupların ocuk Asker Kullanımı. *Barış Araştırmaları ve çatışma özümleri Dergisi*, 9(2), 256-294.

Received/Geliş: 24.4.2021

Accepted/Kabul: 13.6.2021

Giriş

Çocuklar şiddetli çatışmalardan birçok farklı şekillerde etkilenebilmektedirler. Öncelikle, askeri operasyonlara dolaylı bir şekilde katılmakta ve hayatlarını, ailelerini, evlerini kaybedebilmekte ve bu nedenle başka ülkelere kaçmak zorunda kalabilmekte veya kendi ülkelerinden yerinden edilmiş olabilmektedirler. Ayrıca temel gereksinimlerine ulaşamamakta, temel hakları ihlal edilmiş durumunda kalabilmektedirler.

Çocuk asker kavramının ne olduğunun açıklanmasından önce çocuk kavramının tanımının üzerinde durmak gerekmektedir. Uluslararası hukuk, 18 yaş altındaki her bireyi ‘çocuk’ olarak tanımlamaktadır.¹ Milletler Cemiyeti tarafından 1924 yılında hazırlanan Çocuk Hakları Bildirgesi ile çocuk kavramı ilk defa uluslararası hâle gelmiş; bu kavramın sanayi toplumunun gelişmesiyle tartışılmaya başlanması neticesinde Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1989 yılında kabul edilmesi ile sıfır ila 18 yaş arasındaki her birey çocuk olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Tarih boyunca ve birçok kültürde çocuklar askeri hareketlere katılmıştır.² Örneğin, Napolyon 1814’te orduları için birçok genci askere almıştır.³ Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı’nın her cephesinde binlerce çocuk bulunmuştur.⁴ Çocuklar savaş için eğitilebilir ve kullanılabilir, taşıyıcı veya haberci gibi roller üstlenebilir veya insan kalkını olarak taktiksel avantaj veya propagandada siyasi avantaj için kullanılabilirler.⁵ Çocuklar, Afrika’nın bazı bölgelerinde, Latin Amerika’da ve Orta Doğu’da yoğunlaşarak her kıtada 20. ve 21. yüzyılın başlarında kullanılmaya devam etmiştir.⁶ Günümüzde çocuk askerlerin uluslararası düzlemde bu denli çok gündem

¹Child Soldiers International: **Child Soldiers World Index**, <https://www.childsoldiersworldindex.org/>, 2021, (11.01.2021).

²Mike Wessells: “Child Soldiers”. **Bulletin of the Atomic Scientists**, 1997, 53(6), s. 32-39.

³Michael V. Leggiere: **The Fall of Napoleon: The Allied Invasion of France 1813–1814**. **New York: Cambridge University Press**, 2007, s. 99-100.

⁴Norman Davies: **Rising’44: The Battle for Warsaw**. London: **Penguin Books**, 2004, s.603, David M Rosen.: **Armies of the Young: Child Soldiers in War and Terrorism**. **New Jersey: Rutgers University Press**, 2005, s. 54-55, Olga Kucherenko.: **Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945**, **Oxford: University Press**, 2011, s. 3.

⁵“Children at war”, June 29, 2017, (Çevrimiçi) <https://www.historyextra.com/period/children-at-war/>, 05.01.2021.

⁶Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: **Child Soldiers Global Report 2004**, London, s.292.

olmasını sağlayan gelişme ise Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında üçüncü dünya ülkelerinde gerçekleşen çatışmalarda çocukların kullanılması olmuştur. İlk olarak Vietnam Savaşı'nda Viet Kong örgütü savaşan çocukları Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) karşı bombalı saldırılarda kullanmıştır. Orta Doğu coğrafyasındaki çatışmalarda da çocuklar yoğunlukla intihar bombacısı veya molotof kokteyli atarken görülmektedir. Lübnan'da Güney Lübnan Ordusu, Sri Lanka'da Tamil Kaplanları, Kolombiya'da muhtelif gerilla grupları, Uganda'da Rab'bin Direniş Ordusu (Lord's Resistance Army-LRA), Angola ve Sierra Leone'de savaşan taraflar çocukları kaçırmış ve asker olarak kullanmıştır.⁷

Bu makalede açıklanacağı üzere çocuk askerlerinin kullanımının yasaklanması konusunda birtakım standartlar olmakla birlikte bunların uygulanmasında da bazı sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlar ise standartları uygulamanın zorluğu, devlet içi çatışmalar, devlet dışı aktörler, paramiliter gruplar, organize suçlar, azınlıklar, savunmasız gruplar ve yerinden edilmiş nüfus olarak sıralanabilir. Bu durum, gelişmiş ülkeler ile uluslararası topluluk içinde marjinalleştirilmiş gruplar veya bölgeler arasında büyüyen uçurum sorunlarını da gündeme getirmektedir. Bu makale, çocukların askere alınmasının, asker olarak kullanılmasının ve çocukların kendi istekleri ile silahlı gruplara katılmalarının arka planındaki ana nedenleri listelemeye çalışmaktadır.

1. Resmi Ordu ve Devlet Dışı Silahlı Gruplarda Çocuk Askerler

Bugün kimi ülkelerde çocuklar; zorla (forced), zorunlu askerlik yoluyla (compulsory) veya gönüllü (voluntary) olarak silahlı kuvvetlere katılmaktadırlar.⁸ Bir başka deyişle, literatürde çocuk asker veya çocuk savaşçı kullanımı ile kastedilen durum, özellikle devlet dışı silahlı grupların çocukları kullanmasıdır. Çocukların bilhassa terör örgütleri/organizasyonları ile iç çatışmaların yaşandığı ülkelerde ordu veya milis güçler tarafından asker/gerilla/militan olarak kullanılması sıklıkla başvuru bir

⁷ Oğuz Polat ve Evin Güldoğan: "Çocuk Askerler: Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sorunlar". *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 1(1), 2010, 108.

⁸ Emine Akar.: *İnsancıl Hukuk Çerçevesinde Çocuk Askerler Sorunu*. Ankara: Astana Yayınları, 2019, s. 68.

yöntemdir. UNICEF inisiyatifinde 1997 yılında kabul edilen Cape Town İlkeleri⁹ aracılığıyla çocuk asker kavramı ilk kez tanımlanmış olup 2000 yılında BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'ne ilgili bir ihtiyari protokol kabul edilmiştir. 1997 tarihli UNICEF Cape Town İlkeleri'ne göre çocuk asker, "18 yaşın altında olan, herhangi bir düzenli veya düzensiz silahlı kuvvetlerde veya silahlı gruplarda, olanlarla sınırlı olmamak kaydıyla ve aile üyeleri dışında aşçı, hamal, ulak ve bunlara eşlik edenler" olarak tanımlanmıştır.¹⁰ Bu tanıma, cinsel amaçlarla alınan ve evliliğe zorlanan kız çocukları da dahildir. Dolayısıyla bu kavram sadece silah taşıyan çocuğa işaret etmemektedir. Konuya dair çalışmaları bulunan ve bir uluslararası sivil toplum platformu olarak 1998 yılında altı devlet dışı organizasyon (Amnesy International, Human Rights Watch, the International Save the Children Alliance, Jesuit Refugee Service, the Quaker United Nations Office-Geneva ve International Federation Terre des Homme) tarafından kurulan Çocuk Askerlerin Kullanımı Durdurma Koalisyonu da bu tanıma benimsemiştir, Yine Koalisyon'a¹¹ göre çocuk askerlerden bahsetmek için sıcak çatışmanın olması veya çocukların bizzat bu çatışmalara katılmış olması zorunluluğu bulunmamaktadır. 5-6 Şubat 2007'de Paris'te, Fransa Hükümeti ve UNICEF, 'Savaşta Özgür Çocuklar' konulu bir Bakanlar Konferansı'na ev sahipliği yapmış, her bölgeden ülkeler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri, çocukların askere alınmasının önlenmesi ve eski çocuk askerlerin yeniden entegrasyonu için kapsamlı stratejileri tartışmışlardır. Bu konferans sonrası UNICEF'in Cape Town İlkeleri geliştirilerek Paris İlkeleri¹² halini almış bulunmaktadır. 2007 tarihli silahlı kuvvetler veya silahlı gruplarla ilişkili çocuklar hakkındaki Paris ilkeleri ve rehberi çocuk askeri/savaşçıyı, "18 yaşın altında olup silahlı bir güç veya silahlı bir grup tarafından askere alınan, kız veya erkek fark etmeksizin savaşçı, aşçı, ulak, casus veya cinsel amaçlı olarak kullanılan bir çocuk" olarak tanımlamaktadır.¹³ Tüm bunlardan

⁹ Tam adı 'Cape Town Principles and Best Practices'.

¹⁰ UNICEF: Cape Town Principles, <http://openasia.org/en/g/wp-content/uploads/2013/06/Cape-Town-Principles.pdf>, 1997, 05.01.2021.

¹¹ Bu Koalisyon daha sonra Child Soldiers International ismini almıştır.

¹² Tam adı "Silahlı Kuvvetler ya da Silahlı Gruplarla Bağlantılı Çocuklara Dair Paris Taahhütleri ve İlke ve Rehberi'dir (Paris Commitments and the Principles and Guidelines on Children Associated With Armed Forces or Armed Groups).

¹³ UNICEF: The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>, 2007, 05.01.2021.

yola çıkarak genel bir tanım yapmak istediğimizde çocuk askeri, şiddeti sistematik bir şekilde uygulayan bir örgütün üyesi olarak şiddetli bir çatışmaya aktif veya pasif olarak katılan bir çocuk olarak tanımlayabiliriz.

Dünyada ne kadar çocuk asker/savaşçı bulunduğuna dair net rakam bulunmamasına rağmen en az 20 ülkede yaklaşık olarak 250.000 çocuk askerin/savaşçının bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu çocukların yaklaşık %40'ı kız çocukları olup erkek savaşçıların 'eşleri' olarak alınmakta ve seks işçisi olarak çalıştırılmaktadırlar.¹⁴ 'Çocuk asker' kullanımı BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin dört temel prensibi olan çocuğun korunması, yaşatılması, geliştirilmesi ve katılımının sağlanması ilkelerinin aynı anda çiğnendiği bir istismar biçimidir.¹⁵

İç savaş, bugün silahlı çatışmanın en yaygın şeklidir. İki üniformalı ordu tarafından geleneksel taktikler kullanılarak yürütülen eyaletler ve/veya bölgeler arası savaşın aksine iç savaş, gerilla savaşı ile karakterize edilmektedir. Bu tür savaşlarda kullanılan alışılmadık taktikler, pusuya, baskınlara ve sabotajlara katılan küçük savaşçı grupları içermektedir. Bu tür taktikler, bir yetişkin ve bir çocuk asker arasındaki farkı en aza indirmekte olup nitekim, çocukların askere alınma eğiliminde tercih edilen bu savaş türü, "düşük gelirli, sömürge sonrası bir devletin kırsal çevresiyle sınırlı, çıkmaza giren bir gerilla savaşı¹⁶" olarak günümüz savaşlarını simgelemektedir.

Resmi orduların yetişkinleri askere almada zorluk yaşaması durumlarında da hem gönüllü çocuk askerleri hem de yaşlı insanları istihdam ettikleri¹⁷ bilinmektedir. Askere alım konusuna iç savaş veya çatışmalar üzerine çalışmaları bulunan birçok düşünce okulunun bakış açısıyla yaklaşılabılır ancak özellikle isyanların nasıl finanse

¹⁴ "Child soldiers", (Çevrimiçi) <https://theirworld.org/explainers/child-soldiers#:~:text=difficult%20to%20return,-,How%20many%20child%20soldiers%20are%20there%3F,%22wives%22%20by%20male%20fighters,12.12.2020>.

¹⁵ Polat ve Güldoğan, **a.g.e.** s. 120-121.

¹⁶ Osman Bilge Kuruca: Atatürk ve Gerilla Savaşı Tarihsel Kökenleriyle, **Kaynak Yayınları: İstanbul**, 2014.

¹⁷ Peter Warren Singer.: The Enablers of War: Causal Factors behind Child Soldiers. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). Pittsburgh, PA: **Pittsburgh University Press**, 2009.

edildiği, örgütlendiği ve kaynak ve insan gücü açısından nasıl desteklendiği, örgütlendiği ve sürdürüldüğü şekliyle silahlı grupları ele alan örgüt teorisi açısından yaklaşılabılır.¹⁸

Bununla birlikte, Çocuk Savaşçılar Dünya İndeksi'ne göre şu anda, 46 ülkede 18 yaşın altındaki çocuklar askere alınmakta ve eğitilmekte¹⁹ olup bunların çoğu 17 yaşından itibaren askere alınmaktadır. Silahlı kuvvetlerinde hala çocuklara bel bağlayan devletler arasında dünyanın en kalabalık üç ülkesi (Çin, Hindistan ve ABD) ve ekonomik açıdan en güçlü ülkeler (İtalya ve Japonya dışındaki tüm G7 ülkeleri) bulunmaktadır.²⁰ BM Çocuk Hakları Komitesi, askeri eğitimin, askeri ortamın ve bağlayıcı hizmet sözleşmesinin çocuk haklarıyla bağdaşmadığını ve ergenlik döneminde sağlıklı gelişimlerini tehlikeye attığını savunarak devletlere, çocukların askere alınmasına son verilmesi çağrısında bulunmuştur.²¹

2004 ila 2007 döneminde Çad, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, İsrail, Sudan, Uganda ve Yemen OPAC üyesi olmalarına rağmen çocuk asker kullanmışlardır. Çocuk asker kullanıp da OPAC üyesi olmayan ülkeler ise Myanmar ve Somali'dir. Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen İç Savaşı sırasında (2015'ten günümüze) Husilere karşı savaşmak için Sudan'dan (özellikle Darfur'dan) çocuk askerler kiralamıştır.²²

2001'de Bolivya hükümeti, 14 yaşındaki çocukların askere alınmalarına yönelik yapılan taramalar sırasında bu çocukların zorla silahlı kuvvetlere gönderilmiş olabileceklerini kabul etmiştir. Bolivya ordusunun yaklaşık %40'ının 18 yaşın altında ve hatta bunların yarısının da 16 yaşının altında olduğu tahmin edilmektedir.²³

¹⁸ Alpaslan Özerdem ve Sukanya Podder.: The Long Road Home: Conceptual Debates on Recruitment Experiences and Reintegration Outcomes. Child Soldiers: From Recruitment to Reintegration. (Ed. A. Özerdem ve S. Podder). Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011, s. 4.

¹⁹ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: Child Soldiers Global Report 2008: Sudan, London: Child Soldiers International.

²⁰ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, **a.g.e.**

²¹ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, **a.g.e.**

²² "Child soldiers from Darfur fighting at front line of war in Yemen, returned soldiers say", 29 December 2018, (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/child-soldiers-yemen-war-sudan-saudi-arabia-darfur-poor-front-line-deaths-janjaweed-a8703186.html>, 12.01.2021. "Saudi Arabia recruited Darfur children to fight in Yemen: NYT", 29 December 2018, (Çevrimiçi) <https://thepeninsulaqatar.com/article/29/12/2018/Saudi-Arabia-recruited-Darfur-children-to-fight-in-Yemen-NYT>, 12.02.2021.

²³ "Child soldiers: A global recruitment index", (Çevrimiçi) https://www.wvi.org/sites/default/files/Child%20Soldiers%20v4_0_0.pdf, 03.02.2021.

Dünyada diğer bazı uygulamalara baktığımızda Kanada’da kişiler, ebeveyn izniyle ve yalnızca tam zamanlı öğrenci olarak 16 yaşında ve gönüllü olarak 17 yaşında, yine ebeveyn izniyle orduya katılabilirler. Küba’da erkekler için zorunlu askerlik hizmeti 17 yaşında başlamakta olup kız çocukları için zorunlu değildir. ABD’de 17 yaşındaki çocuklar, ebeveynlerinin yazılı izni ile silahlı kuvvetlere katılabilmektedirler. David Gee ve Rachel Taylor ise²⁴, Birleşik Krallık’ta ordunun, 16 yaşından itibaren çocukların asker olarak orduya katılmalarının, özellikle daha fakir geçmişe sahip olanların, 18 yaşından büyük yetişkinlere göre daha kolay olduğunu belirtmektedir. Bahreyn’de çocuklar askeri harbiyeli, stajyer astsubay ve teknik personel olarak 15 yaşından itibaren Bahreyn Savunma Kuvvetleri’ne kaydolabilirler.²⁵

Devlet dışı silahlı gruplar; milisler, isyancılar, terörist örgütler, gerilla hareketleri, ideolojik veya dini güdümlü gruplar, silahlı kurtuluş hareketleri ve diğer yarı askeri örgütler gibi çocukları kullanan devlet dışı silahlı paramiliter örgütleri içermektedir. 2017’de BM, çocukların bu tür gruplar tarafından yaygın olarak kullanıldığı 14 ülkeyi, Afganistan, Kolombiya²⁶, Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Irak, Mali, Myanmar, Nijerya, Filipinler, Somali, Güney Sudan, Sudan, Suriye ve Yemen²⁷ olarak belirlemiştir. Çocuk askerlerin kullanımı tüm dünyaya yayılmıştır. Mick Mulroy, Zack Baddorf ve Eric Oehlerich, Orta Doğu Enstitüsü için yazdıkları bir makalede, bu çocuk asker sorununun dünyadaki süper güçlerin kendi askeri güçlerini konuşlandığı birçok yerde gerçekleştiğini belirtmektedirler.²⁸

²⁴ David Gee ve Rachel Taylor: “Is it Counterproductive to Enlist Minors into the Army?”. **The RUSI Journal**, 2016, 161(6), s. 36-48.

²⁵ “Child Soldiers”, (Çevrimiçi) <https://childsoldiersworldindex.org/minimum-ages>, 25.02.2021.

²⁶ “Colombia’s child soldiers”, 10 November 2003, (Çevrimiçi) <http://www.radionetherlandsarchives.org/colombias-child-soldiers/>, 12.02.2021.

²⁷ “Child soldiers in the Middle East”, 17 April 2020, (Çevrimiçi) <http://middleeastinst.libsyn.com/child-soldiers-in-the-middle-east?fbclid=IwAR23IG06WtH794cMztuoTzclTS5PkdOsw5YJCJ0mpj-mllInSNdZNqfqBskI>, (12.02.2021).

²⁸ Mick Mulroy vd., “Begin With the Children: Child Soldier Numbers Doubled in the Middle East in 2019”, 14 April 2020, (Çevrimiçi) https://www.mei.edu/publications/begin-children-child-soldier-numbers-doubled-middle-east-2019?fbclid=IwAR0Fx_gUKvLO4nAsKY9SWSIAcs5-r56XSKyKJX4p8Ye6w-GVj8BTTBXDGSU, 15.02.2021.

Ancak uluslararası toplumun ve uluslararası belgelerin baskısı ile çocuk askerleri serbest bırakan girişimler de bulunmaktadır. 2017 yılına kadar, Filipinler’de bulunan Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) yaklaşık 2.000 çocuğu serbest bırakmıştır.²⁹ 2016 yılında, Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri (FARC veya FARC-EP olarak bilinmektedir) gerilla hareketi, çocukları askere almayı durdururken özellikle Afganistan, Irak, Nijerya ve Suriye gibi ülkelerde ise, İslamcı militanların ve onlara karşı çıkan grupların çocukları askere almada yoğunlaştırdıkları yönünde ters bir eğilim görülmektedir.³⁰ Brookings Enstitüsü’nden P. W. Singer, çocuk askerlerin devam eden çatışmaların yaklaşık üçte birine katıldığını tahmin ettiğini belirtmiştir.³¹ Aynı yıl, BM İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (UNOCHA), bu çocukların çoğunun 15 yaşın üzerinde olduğunu, ancak bazılarının daha genç olduğunu tahmin edildiğini belirtmiştir.³²

2. Çocukların Asker Olarak Silahlı Gruplarca Kullanım Rakamları

İnsan Hakları İzleme Örgütü’ne göre silahlı kuvvetler ve grupların çocukları asker olarak kullanmalarının farklı zarar biçimleri bulunmaktadır. Çocuklar genellikle yeterli yiyecek, tıbbi bakım olmadan veya diğer insanlık dışı koşullar altında alıkonulmakta ve bazıları fiziksel ve cinsel işkenceye maruz kalmaktadırlar. Bazıları ise aileleriyle birlikte yakalanmakta veya aile fertlerinden birinin faaliyeti nedeniyle gözaltına alınmaktadırlar.³³ Çocuklar çatışmaların en savunmasız gruplarından biri olup sağ kurtulsalar dahi; yakınlarını yitirme, sakat kalma, şiddet ve tecavüze maruz kalma, evlerinden, köylerinden ve yaşam alanlarından olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.³⁴

²⁹ UNICEF: UN Officials Congratulate MILF for Completion of Disengagement of Children from Its Ranks, <https://www.unicef.org/philippines/press-releases/un-officials-congratulate-milf-completion-disengagement-children-its-ranks>, 2017, (12.02.2020).

³⁰ UN, “Children and armed conflict”, 24 August 2017, (Çevrimiçi) https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/821&Lang=E&Area=UNDOC, 05.01.2021.

³¹ Peter Warren Singer. “Facing Saddam's Child Soldiers”, 14 January 2003, (Çevrimiçi) <https://www.brookings.edu/research/facing-saddams-child-soldiers/>, 12.02.2021.

³² “Teachers & Educators “, (Çevrimiçi) <https://www.developmenteducation.ie/teachers-and-educators/transition-year/strand-3-Conflict/Resources/InDepthMain.aspx.htm>, 12.02.2021.

³³ Human Rights Watch, “Children Detained in War Zones”, 28 July 2016, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2016/07/28/children-detained-war-zones>, 23.01.2021.

³⁴ Rıfat Bilgin: “Çatışma ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, 24(1), s. 135-151.

Çocukların askere alınması ve kullanılmasına yönelik Child Soldiers International³⁵ 2004 yılında yayımladığı raporda Afrika kıtasında 100.000 çocuğun devlet ve devlet dışı silahlı kuvvetlerde kullanılmakta olduğunu³⁶ ve bu rakamın 2008’de 120.000 çocuğa ulaştığını belirterek bunun da küresel toplamın %40’ına karşılık geldiğini belirtmektedir.³⁷ Afrika’daki askeri örgütlerdeki çocukların sayısını azaltmaya yönelik uluslararası çabalar, 1997’de geliştirilen Cape Town İlkeleri ile başlamıştır. Çoğu Afrika devleti tarafından onaylanan Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Sözleşmesi (1990), 18 yaşın altındaki çocukların her türlü askere alınmasını yasaklamaktadır. Bununla birlikte, BM’ye göre 2016’da çocuklar, yedi Afrika ülkesinde (Orta Afrika Cumhuriyeti, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Mali, Nijerya, Somali, Güney Sudan, Sudan) silahlı gruplar tarafından ve üç ülkede de devlet silahlı kuvvetleri (Somali, Sudan, Güney Sudan) tarafından kullanılmıştır.³⁸

Orta Afrika Cumhuriyeti’nde çocukların silahlı gruplar tarafından kullanılması tarihsel olarak yaygındır. 2012 ve 2015 yılları arasında 10.000 kadar çocuk, ülke çapındaki silahlı çatışmalarda silahlı gruplar tarafından kullanılmıştır. Silahlı gruplardan oluşan esas olarak Müslüman Séléka koalisyonu ve ağırlıklı olarak Hristiyan anti-balaka milisleri, kimisi sadece 8 yaşında olan bu çocukları kullanmıştır³⁹.

Mayıs 2015’te düzenlenen Forum de Bangui’de (hükümet, parlamento, silahlı gruplar, sivil toplum ve dini liderlerin bir toplantısı) bir dizi silahlı grup, binlerce çocuğun terhis edilmesini kabul etmiştir.⁴⁰

2016’da Orta Afrika Cumhuriyeti’nde bir istikrar yakalanmış ve BM’ye göre 2.691 erkek ve 1.206 kız çocuğu resmi olarak silahlı gruplardan ayrılmıştır. Buna rağmen,

³⁵ Eski adıyla Çocuk Askerlerin Kullanımını Durdurma Koalisyonu, uluslararası bir insan hakları araştırma ve savunuculuk kuruluşudur.

³⁶ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, **a.g.e.** s. 31

³⁷ Claude Rakisits: “Child Soldiers in the East of the Democratic Republic of the Congo”. **Refugee Survey Quarterly**, 27(4), 2008, s. 108–122.

³⁸ UN, “Children and armed conflict”, (Çevrimiçi)

https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/821&Lang=E&Area=UNDOC, 05.01.2021.

³⁹ https://www.unicef.org/media/media_85654.html, 13.12.2019.

⁴⁰ “Rebel groups release hundreds of child soldiers in Central African Republic”, (Çevrimiçi)

<https://www.dw.com/en/rebel-groups-release-hundreds-of-child-soldiers-in-central-african-republic/a-18450722>, 13.01.2021.

askeri amaçlarla çocukların askere alımı ve kullanımı o yıl içinde yaklaşık %50 artmış olup bu da çoğunlukla LRA'ya atfedilmiştir.⁴¹

Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nin (DRC) ordusunda ve çeşitli isyancı milislerde binlerce çocuk görev yapmıştır. İkinci Kongo Savaşı'nın zirvesinde 30.000'den fazla çocuğun çatışmanın çeşitli taraflarıyla savaştığı tahmin edilmektedir. DRC'deki savaş liderlerinden olan Thomas Lubanga Dyilo, 2002-2003 yılları arasında çocuk askerlerin askere alınmasındaki rolü nedeniyle 14 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Lubanga, Kongolu Yurtseverler Birliği'ni ve onun silahlı kanadı Yurtsever Güçlerini yönetmiş, çocuklar Ituri'de silahlı çatışmada savaşmaya zorlanmıştır.⁴²

Child Soldiers International'ın 2004 tarihi raporuna göre, 1991'den bu yana 200.000 çocuğun kendi istekleri doğrultusunda ülkenin milislerine katıldığı tahmin edilmektedir.⁴³ 2017'de BM Genel Sekreteri António Guterres, El-Şebab'ın (Al-Shabaab) ülkedeki üyeliğinin %50'sinden fazlasının 18 yaşın altında olduğunu ve bazılarının 9 yaşında olduklarını belirtmiştir.⁴⁴ BM Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan ve Genel Sekreter tarafından ilan edilen bu yeni rapor, 1 Nisan 2010 ile 31 Temmuz 2016 tarihleri arasında Somali'de 230'u kız olmak üzere 6.163 çocuğun askere alındığını doğrulamaktadır. Bu çocukları El-Şebab askere alırken aynı zamanda Somali Ulusal Ordusu da çocukları askere almıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü, El-Şebab'a karşı savaşan Somali Federe Geçiş Hükümeti (TFG) ve Afrika Birliği silahlı kuvvetleri dahil çatışmanın tüm taraflarına saflarındaki çocuk askerlerin tamamını serbest bırakmaları, savaşan birliklerle önceden bağlantısı olmuş çocukları ve okulları, öğretmenleri ve öğrencileri saldırıdan korumaları için çağrıda bulunmuştur.⁴⁵

2004 yılında yaklaşık 17.000 çocuk, devlet silahlı kuvvetleri ve devlet dışı silahlı gruplar tarafından kullanılmıştır. Sudan Halkının Kurtuluş Ordusu (SPLA) olan 5.000

⁴¹ UN, "Children and armed conflict", 24 August 2017, (Çevrimiçi) https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/821&Lang=E&Area=UNDOC, 05.01.2021.

⁴² "Lubanga Case", (Çevrimiçi) <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga>, 18.12.2020.

⁴³ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, **a.g.e.** s. 32

⁴⁴ "Guterres: Thousands of child soldiers fight in Somalia", Aljazeera, 20 Jan 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2017/1/20/guterres-thousands-of-child-soldiers-fight-in-somalia>, 13.01.2021.

⁴⁵ Human Rights Watch, "Somali: Savaşan Taraflar Çocukları Ağır Tehlikeye Atıyor", 20 February 2012, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/tr/news/2012/02/20/245363>, 13.12.2020.

kadar çocuk, o dönemde, ana silahlı grubun bir parçası olmuştur.⁴⁶ Hatta bazı eski çocuk askerler, asker iken işledikleri suçlardan dolayı idam cezasına çarptırılmıştır.⁴⁷

2006'da Çad'daki mülteci kamplarından çocuklar da alınmış ve Darfur'daki çatışmada binlerce çocuk kullanılmıştır. 2005 yılında hükümet OPAC anlaşmasını onaylamış ve 2008'de çocukların askeri amaçlı kullanımı azaltmıştır; ancak hem devlet silahlı kuvvetleri hem de SPLA çocukları askere almaya ve kullanmaya devam etmiştir.⁴⁸ Çocukların kullanımı azalmaya devam etse de 2017'de BM, hükümet güçlerinde 12 yaşındaki çocuklara yönelik raporlar almaya devam etmiştir.⁴⁹

Güney Sudan'da 2014 yılında, mesela Güney Sudan Özgürlük Hareketi gibi gruplar tarafından çocukların aktif olarak kullanıldığı ve silah altına alındığı 514 olayın meydana geldiği, bu olaylardan 16.307 çocuğun olumsuz etkilendiği de bilinmektedir.⁵⁰ UNICEF'in yaptığı açıklamaya göre Güney Sudan'da savaşan çocuk askerlerden şimdiye kadar üç binden fazlası serbest bırakılmış olup 15 eski çocuk asker de 2020 yılında yeni bir hayata başlamak için serbest bırakılmıştır.⁵¹

Uganda'daki LRA, esasen asker olarak eğitilen veya isyancı grubun üyeleriyle 'evlenmeye' zorlanan binlerce çocuk ve ergenin zorla askere alınmasıyla tanınmıştır. LRA, tercihen 12 ile 14 yaşları arasında çocukların kaçırılmasını veya köleleştirilmesini ana yöntem olarak uygulamış ve faaliyetlerini sivil nüfusa saldırarak yoğunlaştırmıştır.⁵² LRA çocukları kaçırmakla kalmamış aynı zamanda kaçma

⁴⁶ Jerry W. Hollingsworth: The Social Problems of Children in Sub-Saharan Africa. Newcastle upon Tyne; **Cambridge Scholars Publishing**, 2013.

⁴⁷ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers, **a.g.e.** s. 32

⁴⁸ Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: Child Soldiers Global Report 2008: Sudan, London: **Child Soldiers International**, s. 315-320

⁴⁹ "UNICEF: Güney Sudan'da 19 bin çocuk asker var", NTV, 15.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/dunya/unicef-guney-sudanda-19-bin-cocuk-asker-var,1ArC9zTF10W12b1n73DzJA>, 13.02.2021.

⁵⁰ Fatma Demir, "Afrika'da Çocuk Askerler: Sorunsalın Siyasal ve Sosyal Kökenleri", AFAM, 21 Temmuz 2018, (Çevrimiçi) <https://afam.org.tr/afrikada-cocuk-askerler-sorunsalin-siyasal-ve-sosyal-kokenleri/>, 22.09.2020.

⁵¹ UNICEF, "15 child soldiers released in South Sudan", 26 February 2020, (Çevrimiçi) <https://www.unicef.org/press-releases/15-child-soldiers-released-south-sudan#:~:text=JUBA%2C%2026%20FEBRUARY%202020%20E2%80%93%20Today,of%20the%20country%20in%202019%20,23.02.2021>.

⁵² Artur Bogner ve Gabriele Rosenthal.: Child Soldiers in Context. Biographies, Familial and Collective Trajectories in Northern Uganda. **Göttingen: University Press**, 2020, s. 12

girişimleri olmasın diye geride kalan aile ve akrabalarını da öldürmüştür. 2005 yılında ise LRA'nın beş komutanı hakkında çocuk asker kullanmaktan kaynaklı olarak yakalama kararı çıkartılmıştır.⁵³

2003 yılında Guardian, Zimbabwe'de devlet destekli gençlik milisleri olan Ulusal Gençlik Servisi tarafından çok sayıda insan hakları ihlalinin yapıldığını bildirmiştir.⁵⁴ Başlangıçta vatansever bir gençlik örgütü olarak tasarlanmış, 10-30 yaşları arasında paramiliter bir gençlik grubu haline dönüşmüş ve ülkedeki muhalefeti desteklemek için kullanılmış olup nihayet Ocak 2018'de yasaklanmıştır.

2004'te Kolombiya, dünyada çocuk askerlerin en fazla kullanıldığı ülke olarak dördüncü sırada yer almıştır. Bjørkhaug çoğu çocuk askerin, gönüllü veya zorlama yoluyla askere alındığını iddia etmektedir.⁵⁵ Bazı gerilla birliklerinin %30'unun çocuklardan ve "gelecekteki gerilla savaşçılar için bir eğitim alanı" olarak hizmet ettiği düşünülen milislerin %85'inin çocuk askerlerden ve hükümete bağlı bazı paramiliter birimlerin, bazıları 8 yaşından küçük olanlar da dahil olmak üzere %50'ye varan oranda çocuklardan oluştuğu iddia edilmektedir.⁵⁶

2005 yılında Kolombiya'da tahmini 11.000 çocuk sol veya sağcı paramiliter güçlere dahil olmuştur. "Kolombiya'daki çocuk savaşçıların yaklaşık %80'i iki sol kanat gerilla grubundan, FARC veya Ulusal Kurtuluş Ordusu'ndan (ELN) birine aittir."⁵⁷ Kolombiya aslında resmi olarak çocukları askere alamamakta olup hem zorunlu hem de gönüllü askere alma için yasal yaş 18 olarak belirlenmiştir.

Orta Doğu ve Afrika'daki çeşitli çatışmalarda zorla veya gönüllü olarak savaşan çocukların sayısının 2019'da ikiye katlandığı BM Çocuk ve Silahlı Çatışma Bürosu

⁵³ Ezeli Azarkan: "Uluslararası Antlaşmalar ve Uluslararası Mahkeme Kararları Çerçevesinde Çocuk Askerlerin Korunması". *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2009, 5(19), s. 89-107.

⁵⁴ Andrew Meldrum.: **Living in Fear of Mugabe's Green Bombers**, <https://www.theguardian.com/world/2003/feb/19/zimbabwe.andrewmeldrum>, 2003, (03.02.2021).

⁵⁵ Ingunn Bjørkhaug: "Child Soldiers in Colombia: The Recruitment of Children into Non-State Violent Armed Groups". *MICROCON Research Working Paper*, 27, Brighton: MICROCON, 2010.

⁵⁶ Peter Warren Singer: **Child Soldiers, The New Faces of War**, <https://www.aft.org/periodical/american-educator/winter-2005-2006/child-soldiers>, 2006, (06.02.2021).

⁵⁷ Human Rights Watch, "Colombia: Armed Groups Send Children to War", 21 February 2005, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2005/02/21/colombia-armed-groups-send-children-war>, 06.12.2019.

tarafından tespit etmiştir.⁵⁸ Orta Doğu Enstitüsü eski Orta Doğu Savunma Bakan Yardımcısı Michael Mulroy, bunun yeni bir trend olmadığını ve bu durumun uluslararası toplumu alarma geçirmesi gerektiğini söylemektedir.

İran-İrak Savaşı sırasında çocuklar, İran hükümetini eleştirenlere göre “canlı kalkan vazifesi olarak cepheye gönderildikleri” Besic (Basij) ordusuna alınmıştır.⁵⁹ Diğer kaynaklar, İran’daki tüm kayıpların toplam sayısının 200.000-600.000 aralığında olduğunu tahmin etmektedir.⁶⁰ Kurzman’a göre İran-İrak savaşı kayıplarının %3’ü 14 yaşın altındadır.

2018 itibariyle İran hükümeti, Suriye İç Savaşı’nda Esad hükümetine sadık güçlerin yanında savaşmak için İran ve Afganistan’dan çocukları askere almıştır. İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2014 yılında yayımladığı 31 sayfalık ‘Ya Ölürüz Ya Kalırız: Suriye’de Silahlı Grupların Çocukları Askere Alması ve Kullanması’ başlıklı raporunda hükümete karşı savaşan silahlı grupların, 18 yaşın altındaki çocukları askere alma ve savaşta ve doğrudan destek rollerinde kullanma da dahil olmak üzere pek çok ciddi istismarda bulunduğu belirtilmiştir.⁶¹

3. Neden Çocuk Asker?

Günümüzde çocuk askerlerin çoğu normal ulusal ordularda değil, muhalif veya ayrılıkçı hareketler, terör örgütleri veya organize suçlar tarafından örgütlenen silahlı gruplarda, gerilla tipi hareketlerde, paramiliter veya askeri güçlerde bulunmaktadır. Bu ayrılıkçı hareket veya gruplar sadece çocukları değil yetişkinleri de askere almaktadır ancak bazı gruplar sadece yetişkinleri askere alırken, diğerleri çocukları askere alma eğilimindedir. Ayrıca her bir silahlı çatışmada, savaşan taraflarca istihdam

⁵⁸ Mulroy, **a.g.e.**

⁵⁹ Reza Jalali.: Iran. Child Labor, A Global View, (Ed. C. L. Schmitz, E. KimJin Traver ve D. Larson). **Greenwood Publishing Group**, 2004, s. 120.

⁶⁰ Dilip Hiro: The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict. New York: Routledge, 1991, 205; Rajae, Farhang: Iranian Perspectives on the Iran-Iraq War. Gainesville: **University Press of Florida**, 1997, s.2.

⁶¹ Human Rights Watch: ‘Maybe We Live and Maybe We Die’ Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria, 2014, <https://www.hrw.org/report/2014/06/22/maybe-we-live-and-maybe-we-die/recruitment-and-use-children-armed-groups-syria>, 25.02.2021.

edilen çocukların sayısı ve oranı büyük ölçüde değişmektedir. Beber ve Blattman⁶² ayrıca, askerlerin kaçırılma veya gönüllü olarak katılma derecelerinde de önemli farklılıklar olduğunu göstermektedir. Çocukların silahlı askeri gruplara alınma derecesi ve tarzındaki bu geniş varyasyon şu soruyu doğurmaktadır. Neden bu kadar çok çocuk bazı askeri organizasyonlara katılırken diğerlerinde çok az yer almaktadırlar veya hiç bulunmamaktadırlar? Çocukların silahlı bir askeri örgütle nasıl ilişkilendirildiğini anlamak için, bir çocuğu silahlı bir gruba gönüllü olarak katılmaya teşvik edecek bağlamsal faktörler incelenmelidir. Aynı şekilde bir kız veya erkek çocuğunun kaçırılma sebeplerinin de incelenmesi gerekmektedir.

Çocuklar, yetişkinlere kıyasla daha fazla etkilenme duyarlılıkları nedeniyle askere alınmada kolay hedeflerdir.⁶³ Bazı çocuklar zorla askere alınırken, asker olmaları için aldatılmalarına veya askeri organizasyonlara katılmaları için rüşvet verilmesine karşın bazıları da kendi iradeleriyle katılmaktadırlar.⁶⁴ Bunun birçok nedeni vardır. Genellikle yoksulluktan kaçmak için veya askeri hayatın olgunluğa geçişi sunmasını bekledikleri için orduya katılmayı seçen çocuklar bulunmaktadır.⁶⁵ Rachel Brett ve Irma Specht tarafından dünyanın dört bir yanındaki askeri örgütlerdeki çocuklarla ilgili 2004 yılında yapılan bir çalışma, özellikle askere alınmayı teşvik eden bir dizi faktörün bulunduğuna dikkat çekmiştir. Bu faktörleri de sivil eğitim eksikliği veya istihdam olanakları dahil olmak üzere arka plandaki yoksulluk; savaşın kültürel normalleşmesi; yeni arkadaşlar aramak; intikam (örneğin, arkadaşların ve akrabaların

⁶² Bernd Beber and Christopher Blattman: "The Industrial Organisation of Rebellion: The Logic of Forced Labor and Child Soldiering". HiCN Working Papers, 72, **Households in Conflict Network**, 2010.

⁶³ Mike Wessells: "Child Soldiers". **Bulletin of the Atomic Scientists**, 1997, 53(6), s. 32-39, McGurk, D., D. I. Cotting, T. W. Britt ve A. B. Adler.: *Joining the Ranks: The Role of Indoctrination in Transforming Civilians to Service Members. Operational Stress. Military Life: The Psychology of Serving in Peace and Combat.* (Ed. B. Amy, C. A. Castro ve T. W. Britt). **Westport: Praeger Security International**, 2006, s. 13-31.

⁶⁴ Rachel Brett and Irma Specht.: *Young Soldiers: Why They Choose to Fight.* Boulder, CO: **Lynne Rienner Publishers**, 2004.

⁶⁵ Wessells, a.g.e., Gee D. ve R. Taylor, a.g.e. s. 36-48, Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: Democratic Republic of Congo, Report to the Committee on the Rights of the Child in advance of the DRC initial report on the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict, , https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC-OP-AC/Shared%20Documents/COD/INT_CRC-OP-AC_NGO_COD_59_8414_E.pdf, 2011, 05.01.2021. Graça Machel, "Impact of Armed Conflict on Children", <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/INTERNATIONAL%20CONFERENCE%20N%20WAR.pdf>, 1996, 05.01.2021.

öldürüldüğünü gördükten sonra); ‘savaşçı’ rolünün olgunluğa geçiş ayini sağladığına dair beklentiler olarak sıralamışlardır. Bunların dışında pek çok bağlamsal faktör, savaş, dini veya etnik kimlik, aile veya onun yokluğu ve arkadaşlar, çocuğun silahlı bir gruba katılmaya istekli olmasında rol oynamaktadır.⁶⁶ Bir isyancı ordusuna çocukları asker olarak alma durumunun sebeplerine baktığımızda karşımıza, hükümetin ayırım gözetmeksizin sivilleri de hedef alması, özellikle hükümetin eylemlerinden kaynaklanan şikayetler de karşımıza çıkmaktadır. Diğer faktörler ise arazi mülkiyetinin dağılımı ve çocuklar için miras olasılığı, çok fazla yetim/öksüz çocuğun bulunuşu, aile uyumu, çocuk yoksulluk seviyeleri olabilmektedir. Çocukların şiddet içeren örgüte katıldıktan sonra refahları ile ilgili beklentileri de önemli olabilmekte olup bu beklentiler yetişkinlerden farklı olabilmektedir. Dünyada birçok ülkede çocukların çocuk yaşta iş hayatına girdiğini gösteren örnekler de mevcuttur. Aynı durum çocukların yine çocuk yaşta askeri gruplara dahil olmasında da görülmektedir. Çocukların silahlı gruplara alındığı görüldüğünde, çocuk işçiliği yaygındır. Çocuk işçiliğinin görülme sıklığının nedensel olarak çocuk askerlik ile ilgili olmadığı bilirse de Hoiskar bir analizinde⁶⁷, çocuk işçiliğinin çocukların askere alınmasını artırmaktan ziyade azalttığı sonucuna varmaktadır; çünkü çocuk işçiliği, çocuk askerlikten daha iyi ve daha güvenli bir alternatif olarak çalışmaktadır.

Çocukların yetişkinlere göre fiziksel ve psikolojik az gelişmişliğine rağmen, devlet ve devlet dışı askeri kuruluşların bu çocuklara rağbet göstermesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Ağır, pahalı ve karmaşık silahlar veya büyük asker birliklerinin disiplinli koordinasyonu esnasında çocuklar daha az yararlı olmaktadır. Çatışmanın boyutu ve türü de askere alınan çocukların sayısını ve oranını etkilemektedir. Peter

⁶⁶ Illene Cohn ve Guys Goodwin-Gill: Child Soldiers: The Role of Children in Armed Conflicts. **Oxford: Clarendon Press**, 1994, Achvarina, Vera and Simon F. R.: “No Place to Hide: Refugees, Displaced Persons, and the Recruitment of Child Soldiers”. **International Security**, 2006 31, s. 127-164, Andvig, J. C. ve S. Gates: Recruiting Children for Armed Conflict. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). **Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press**, 2009, Becker, J.: Child Recruitment in Burma, Sri Lanka, and Nepal. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). **Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press**, 2009, Singer, P. W, **a.g.e.**

⁶⁷ Hoiskar, Amy H.: “Underage and Under Fire: An Enquiry into the Use of Child Soldiers 1994-98”. **Childhood**, 2001, 8(3), 340-360.

Singer'a göre⁶⁸, çocukların kolaylıkla idare edebileceği hafif otomatik silahların küresel olarak yaygınlaşmasından dolayı, çocuklar doğrudan savaşçılar olarak kullanılmaktadır. Roméo Dallaire ise⁶⁹, çocukların askeri örgütler için ucuz ve erişilebilir bir kaynak haline gelmelerindeki en önemli rolün aşırı nüfus olduğunu belirtmektedir. Ekonomi açısından bakıldığında çatışma grupları, çatışmayı sürdürmek ve kazanmak için yeterli sayıda kişiyi silah altına almak isteyecektir ama burada önemli olan mümkünse en düşük maliyette bunu yapmak istemeleridir. Dolayısıyla grup liderleri, nispeten düşük askeri durumlarını telafi etmek için yeter sayıda çocukları askere almak istemektedirler; zira bu durum aynı zamanda ucuz iş gücü demektir. Ek olarak çocuklar, gelecekte yardımların sağlanması vaadi temelinde askere alınabilmektedirler. Örneğin Liberya'da, marjinalleştirilmiş ekonomik gruplardan gelen çocuklara savaşın bitiminden sonra eğitimden ücretsiz bir şekilde yararlanma sözü verilmişti.⁷⁰ Kongo Demokratik Cumhuriyeti'nde, eski çocuk askerler de savaştan sonra para alabilmek ya da işe girebilmek için katıldıklarını ifade etmişlerdir.⁷¹ Bu nedenle, savaş sonrası iyi kazanç elde edebileceklerine dair verilen sözler, özellikle ebeveynlerinin olmadığı veya temel güvenlik ve gıda açısından kendi ihtiyaçlarını karşılamada zorlandıkları durumlarda, çocukların askere alınmaları için güçlü bir teşvik gibi görünmektedir.⁷² Bu nedenle de çocuk askerler, sınırlı kaynaklara sahip isyancılar için ucuz iş gücü anlamına gelebilmektedirler.

LRA'nın yaş ortalaması 14 olan on binlerce çocuğu Uganda'da kaçırdığı bilinmekte olup, bu çocukların büyüdükten sonra da yetişkinlik dönemine kadar örgüte sadık kaldıkları görülmüştür⁷³. Bu süreci anlayabilmek için, bir kişinin, özellikle bir çocuğun

⁶⁸ Singer, Peter W.: Children at War. **New York: Pantheon Books**, 2005.

⁶⁹ Dallaire, Romeo: They Fight Like Soldiers, They Die Like Children: The Global Quest to Eradicate the Use of Child Soldiers. **New York: Walker and Company**, 2011.

⁷⁰ Scott Gates: Why Do The Children Fight? Motivations and the Mode of Recruitment. Child Soldiers: From Recruitment to Reintegration, (Ed. A. Özerdem ve S. Podder). **Hampshire: Palgrave Macmillan**, 2011, s.34.

⁷¹ ILO/IPEC: Wounded Childhood: The Use of Children in Armed Conflict in Central Africa, Geneva: **ILO**, 2003, s. 30.

⁷² Achvarinaü Vera, **a.g.e.** 2009

⁷³ Lotte Vermeij.: Socialization and Reintegration Challenges: A Case Study on the Lord's Resistance Army. Child Soldiers: From Recruitment to Reintegration. (Ed. A. Özerdem ve S. Podder), Beber ve Blattman, **a.g.e.**

askere alınmasından sonra hangi süreçler veya motivasyon kaynakları ile tam teşekküllü bir örgüt üyesine dönüştüğünü anlamamız gerekmektedir.

Para, uyuşturucu veya alkol gibi ödülleri çocukların silahlı gruplara katılmasında etkili olmaktadır. Andvig ve Gates'e göre uyuşturucu temini, Liberya ve Sierra Leone örneklerinde olduğu gibi birçok iç savaşta büyük bir rol oynamıştır.⁷⁴ Yine para ödülü, Liberya ve Sierra Leone'de askerleri motive etmede önemli bir role sahip olmuştur. Para veya elmas teklif edilen bireylerin Devrimci Birleşik Cephe'ye (Revolutionary United Front-RUF) katılma olasılığı altı kat daha yüksek olmuştur.⁷⁵

Yanı sıra çocuklar, Beber ve Blattman⁷⁶ (2013), Grossman⁷⁷ (2009), Wessels (1997) ve McGurk⁷⁸ (2006) gibi yazarlara göre daha itaatkar oldukları, yetişkinlerden daha uysal oldukları, korkuyu tanımadıkları ve geride dönmelerini bekleyen eş veya muhtemelen bir aile olmadığı için katılacakları savaşın türünü göz önünde bulundurmamaktadırlar. Roger Rosenblatt (1984), çocukların din, şeref, prestij, intikam ve görev gibi parasal olmayan teşvikler için savaşmaya yetişkinlerden daha istekli olduklarını öne sürmektedir. Silahlı grupların bazı liderleri de çocukların, az gelişmiş olmalarına rağmen, çoğu zaman dikkat çekici derecede korkusuz, çevik ve cesur olduklarını iddia etmektedirler.

Askeri bir gruba katılmak, özellikle yaşamı büyük olasılıkla sıkıcı veya angarya işlerle dolu olan ergenler için heyecan verici görünebilir. Nitekim, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Ruanda'daki şiddet örgütlerine katılan çocuklara neden asker

⁷⁴ Andvig ve Gates, **a.g.e.**, s.81.

⁷⁵ Macartan Humphreys ve Jeremy M. Weinstein: "Who Fights? The Determinants of Participation in Civil War". **American Journal of Political Science**, 2008, 52, 436-455.

⁷⁶ Beber, Bernd. ve Christopher Blattman: "The Logic of Child Soldiering and Coercion". **International Organization**, 2013, 67(1), 65-104.

⁷⁷ Grossman, Dave: *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society* (Revised edition). New York: Back Bay Books, 2009.

⁷⁸ McGurk, D., D. I. Cotting, T. W. Britt ve A. B. Adler.: *Joining the Ranks: The Role of Indoctrination in Transforming Civilians to Service Members. Operational Stress. Military Life: The Psychology of Serving in Peace and Combat.* (Ed. B. Amy, C. A. Castro ve T. W. Britt). **Westport: Praeger Security International**, 2006.

oldukları sorulduğunda, orduya duydukları hayranlığı ana sebep olarak belirtmişlerdir.⁷⁹

Güvende olma veya hissetme gibi somut olmayan bir durum, silahlı gruplara katılma nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı durumlarda bir savaşın tarafı olmama hali daha fazla güvensizlik hissi yaratabilmektedir. Grubun dışında bırakılmanın güvensizliği, insanları bu türlü silahlı grupların yanında yer almalarını sağlamakta ve hatta bu gruplarda kalmalarına zorlayabilmektedir. Böyle bir durumda savaşın kendisi, askere alma ve askerde kalmanın güçlü bir motivasyonuna dönüşmektedir. Yakınlarını kaybetmiş bir kişiye bunun intikamını alabilme fırsatının verilmesi güçlü bir motivasyon olacaktır ki Pugel, Liberya’da Demokrasi Hareketi (Movement for Democracy in Liberia-MODEL) örgütünün üyelerine intikam alma fırsatı sunmasının örgüte katılım oranını etkilediğini söylemektedir.⁸⁰

Çocukların askere alınmaları hususunda, sindirme ve zorlama önemli rol oynamaktadır. Aslında pek çok grup, özellikle isyancı gruplar askere almanın temel yolu olarak korku ve gözdağını kullanmaktadır.⁸¹ Zorla askere alma şekli de değişiklik göstermektedir. Bir mülteci kampına⁸², okula veya köylere girerek çocukların silah zoruyla gruplarına katılmasına zorlayan durumlar olabilyorken aynı zamanda isyancı gruplar veya milisler, kontrolleri altındaki tüm hanelerden bir asker sağlamasını isteyebilmekte; bu durumda hane halkı kimin hizmet edip etmeyeceğine karar vermekte ve böylece aslında seçim, zorunlu hale gelebilmektedir.⁸³ Mesela Mozambik Ulusal Direnişi’nin (Mozambican National Resistance-RENAMO) Güney Afrika’dan aldığı finansal destek bittiğinde RENAMO zorla askere alım sürecine başlamış olup askerlerinin neredeyse %9’unu 10 yaşında veya daha küçük çocuklardan oluşturmuştur.⁸⁴

⁷⁹ ILO/IPEC, a.g.e, s. 29.

⁸⁰ James Pugel.: Disaggregating the Causal Factors Unique to Child Soldiering: The Case of Liberia. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press, 2009, s. 170.

⁸¹ Gates ve Reich, a.g.e, 2009; Beber ve Blattman, a.g.e. 2010

⁸² Achvarina ve Reich, a.g.e., 2006; Lischer, a.g.e. 2009.

⁸³ Becker, a.g.e. 2010.

⁸⁴ Jeremy M. Weinstein: “Resources and the Information Problem in Rebel Recruitment”. *Journal of Conflict Resolution*, 2005, 49, s. 598–624.

Silahlı bir gruba katıldıktan sonra ‘Kardeşlerin için savaş’ fikri güçlü bir motivasyon yaratmaktadır. Gece ve gündüzünü sürekli birlikte geçiren kişiler arasında artık yoldaşlık fikri uyanmakta ve bu durum, çocuk askerler arasındaki bağları güçlendirmektedir. Yanı sıra örgüt liderine olan bağlılık da diğer önemli motivasyon kaynağıdır. Komutanlar baba gibi görev yapmakta, ailenin yokluğunda çocukların güvenlik, sevgi ihtiyaçlarını karşılamakta olup çocuklar saygılarını bu vekil babalara aktarmaktadırlar. Shepler, Sierra Leone’de çocukların hem askere alınmaları hem de yönetilmeleri esnasında komutanlarla kurulan kişisel bağların yoğunluğunun, sadakati nasıl teşvik ettiğini anlatmaktadır.⁸⁵ Yanı sıra çocuklar, savaşın dünyasında yeni normları ve yaşam tarzlarını çok az dirençle benimsemekte, onlara kötü muamele eden ve onları kötüye kullanan komutanlara derin bir sadakat geliştirmektedirler.

Görüldüğü üzere çocuklar çok çeşitli nedenlerle çatışmalarda asker veya savaşçı olarak kullanılmakta, farklı biçimlerde istismar edilmektedirler. Hayatta kalanların yeniden yaşama dönüşü ise hiç de kolay değildir. Çocuk yaşlarda yaşadıkları travmalardan kurtulmaları ve sağlıklı bireyler olarak hayata tutunmaları ve savaşıkları hükümete karşı eski rollerini bir kenara bırakarak yeni rolleri ile belki de hükümet için çalışmaları uzun bir dönem gerektirmektedir.

4. Uluslararası Hukuk Açısından Çocuk Askerler

Çocuk askerlerin kullanımı sorunu ile ilgili olarak uluslararası hukukta bir dizi anlaşma, çocukların silahlı çatışmalara katılımını engellemeye çalışmıştır. Child Soldiers International’a göre bu anlaşmalar, çocukların askere alınmasının azaltılmasına yardımcı olmuştur⁸⁶ ancak uygulama yaygın olmaya devam etmekte olup çocuklar dünya çapındaki çatışmalara katılmaya devam etmektedir.⁸⁷ Ekonomik açıdan güçlü bazı ülkeler, 16 veya 17 yaşındaki askerlere güvenmeye devam etmekte

⁸⁵ Susan Shepler: The Social and Cultural Context of Child Soldiering in Sierra Leone, https://www.researchgate.net/publication/235678865_The_Social_and_Cultural_Context_of_Child_Soldiering_in_Sierra_Leone, 2004, 20.01.2021.

⁸⁶ “Where are child soldiers?”, (Çevrimiçi)

<https://web.archive.org/web/20180201210707/https://www.child-soldiers.org/where-are-there-child-soldiers>, 05.01.2021.

⁸⁷ Child Soldiers International: Louder Than Words: An Agenda for Action to End State Use of Child Soldiers, London: **Child Soldiers International**, 2012.

ve daha küçük çocukların silahlı çatışmalarda kullanımı, militan hareketler ve onlarla savaşıyan gruplar tarafından rağbet görmektedir.⁸⁸ Ancak milenyumun başlangıcından bu yana çocukların askeri kullanımını sınırlamak ve azaltmak için uluslararası çabalar da başlamıştır.⁸⁹

Daha önce ifade edildiği üzere Çocuk Hakları Sözleşmesi çocuğu, 18 yaşın altındaki herhangi bir kişi; Paris İlkeleri ise, bir silahlı kuvvet veya grupta bağlantılı bir çocuğu ise “18 yaşın altında olup silahlı bir güç veya silahlı bir grup tarafından askere alınan, kız veya erkek fark etmeksizin savaşçı, aşçı, taşıyıcı, casus veya cinsel amaçlı olarak kullanılan herhangi bir kişi” olarak tanımlamaktadır. 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokoller (1977, Madde 77.2)⁹⁰, Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989) ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (2002), devlet silahlı kuvvetlerinin ve devlet dışı silahlı grupların 15 yaşın altındaki çocukları doğrudan silahlı kuvvetlerde kullanmasını yasaklamaktadır. Bu durum, bir savaş suçu olarak tanınmaktadır.⁹¹ 1999 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü oy birliği ile onayladığı ‘Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Önlenmesi Sözleşmesi’ ile çocuk işçiliğini tanımlarken çocukların silahlı çatışmalarda kullanılmasını ve silâh altına alınmalarını da bir tür çocuk işçiliği olarak tanımlamıştır. Bu uluslararası belgeler dışında çocukların savaşlarda veya çatışmalarda asker olarak kullanılmalarını yasaklayan diğer önemli belgeler ise; 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyanname, 1950 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, 1951 Mültecilerin Statüsüne Dair Cenevre Sözleşmesi, 1966 BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 1966 BM Ekonomik Sosyal ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 1969 Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, 1981 Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı, 1984 İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, 1990 Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Sözleşmesi, 1996 Silahlı Çatışmalarda Bulunan Kötü Durumdaki Afrikalı Çocuklar Hakkında Afrika Birliği Örgütü Kararı, 1998 Avrupa Parlamentosu’nun Çocuk Askerler Hakkındaki Kararı, 1999 Çocukların Asker Olarak Kullanılmaları Hakkında Berlin Bildirgesi, 1999

⁸⁸ UN, a.g.e, 2021.

⁸⁹ Jo Becker: Campaigning for Justice: Human Rights Advocacy in Practice. **Stanford, California: Stanford University Press**, 2013, s. 11-31.

⁹⁰ UNHR, (Çevrimiçi) <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ProtocolI.aspx>, 23.12.2020.

⁹¹ ICC, a.g.e. 2021

Çocukların Asker Olarak Kullanılmaları Hakkında Montevideo Bildirgesi, Çocukların Askerlikte Kullanılmasına İlişkin Maputo Bildirgesi, 2000 Amerika Devletleri Örgütü'nün Çocuklar ve Silahlı Çatışma Kararı ve 2000 Çocuk Askerler Hakkında Amman Bildirgesi'dir.

Çocukların Silahlı Çatışmalara Dâhil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol'ün (OPAC) 2000 yılında kabul edilmesinden ve 12 Şubat 2002 tarihinde yürürlüğe girmesinden bu yana küresel eğilim, silahlı kuvvetlere asker alınmasını 18 yaş ve üstü yetişkinlerle sınırlandırmaya yönelik olmuştur.⁹² Şu an BM üyesi 197 üyeden 168 devlet OPAC'ı onaylamıştır. Silahlı kuvvetlere sahip çoğu devlet, OPAC ve yukarıda sayılan uluslararası belgelere taraftır. OPAC ayrıca, çocukları (16 yaşından itibaren) askere almaya devam eden hükümetlerin "18 yaşın altındaki kişilerin çatışmalara doğrudan katılmamalarını sağlamak için mümkün olan tüm önlemleri almalarını" şart koşmaktadır. Buna ek olarak OPAC, devlet dışı silahlı grupların da her koşulda çocukları askere almalarını yasaklamaktadır; ancak bunun yasal gücü belirsizdir. OPAC'a taraf olmayan devletler ise, silahlı kuvvetlerin 15 yaşın üzerindeki çocukları çatışmalarda kullanmasına ve muhtemelen gözcü olarak gönüllü olmuş daha küçük çocukları kullanmasına izin veren Cenevre Sözleşmeleri Protokol I tarafından belirlenen daha düşük standartlara tabidirler. Ek I No.lu Protokol'ün 77. maddesi çocukların silahlı kuvvetlere alınamayacağına ilişkin hükmünü "çatışmanın tarafları, 15 yaşına gelmemiş çocukların çatışmalara doğrudan katılmamaları ve özellikle onları silahlı kuvvetlerine almaktan kaçınmaları için mümkün olan tüm önlemleri alacaklardır. 15 yaşını doldurmuş ancak 18 yaşını doldurmamış olanları askere alırken, çatışmanın tarafları en yaşlı olanlara öncelik vermeye gayret edeceklerdir" şekli ile açıklamaktadır. Bu hüküm ile 15 yaşın altındaki çocuklar silahlı çatışmadan uzak tutulmak istenmiş, korumaya alınmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri'ne ek ve 1977'de kabul edilen Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına ilişkin II. Protokol'ün 4.3.c

⁹² "International laws and child rights", (Çevrimiçi)

<https://web.archive.org/web/20180202005301/https://www.child-soldiers.org/international-laws-and-child-rights>, 11.12.2020.

maddesinde “15 yaşını doldurmamış çocuklar” belirtilmektedir. Bu çocukların ise ne silahlı kuvvetlere veya gruplara alınmasına ne de çatışmalara katılmalarına izin verilmemektedir.⁹³ Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü’nün 36. madde, 8. fıkra 2. paragrafi ile çocukların korunmasına ilişkin hüküm getirilmiş ve aynı Statü’nün savaş suçları başlığı taşıyan 8. madde, 2. fıkra, 6. paragrafi, 26. satırı ile; “15 yaşından küçük çocukların ulusal silahlı kuvvetlere gönüllü yazılması, askere zorunlu alınması veya çatışmalarda aktif olarak kullanılması yasaklanmıştır” denmiştir.

OPAC, hükümetlerin kendi yetki alanları dahilindeki çatışmalarda askere alınan veya kullanılan çocukları terhis etmelerini ve fiziksel ve psikolojik iyileşmeleri ve sosyal yeniden bütünleşmeleri için yardım sağlamalarını şart koşmaktadır.⁹⁴ Savaş, iç huzursuzluk, silahlı çatışma ve diğer acil durumlarda, çocuklara ve gençlere ayrıca Acil Durum ve Silahlı Çatışma Durumlarında Kadın ve Çocukların Korunmasına İlişkin BM Bildirgesi kapsamında koruma sunulmaktadır. Çocuk Askerlerin Kullanımını Durdurma Koalisyonu’nun en önemli çalışması ‘demobilization, disarmament, reintegration’ (DDR) programlarıdır. Bu programlar, silahlı grupların eski üyelerine uygun silah bıraktırma, tasfiye ve yeniden bütünleştirme sağlanması için 2006 yılında bütünleştirilmiş DDR Standartlarını başlatmış⁹⁵ olup Somali, Sudan, Sierra Leone, Angola ve Liberya vs. gibi bazı Afrika ülkelerinde faaliyete girmiştir.

Çocuk hakları savunucuları, 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin son metninin 18 yaşın altındaki tüm çocukların askere alınmalarını yasaklamamasının ardından hayal kırıklığına uğramışlar ve bu hedefe ulaşmak için yeni bir antlaşma çağrısı yapmaya başlamışlardır.⁹⁶ Sonuç olarak, yeni kurulan Çocuk Hakları Komitesi iki tavsiyede bulunmuştur: Birincisi, silahlı çatışmanın çocuklar üzerindeki etkisine ilişkin büyük bir BM çalışmasının yapılması ve ikincisi, sözleşmeye ek bir protokolü müzakere etmek için BM İnsan Hakları Komisyonu’nun bir çalışma grubu kurması.

⁹³ ICRC, “Treaties, States Parties and Commentaries”, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/475>, 23.01.2021.

⁹⁴ Seira Yun.: “Breaking Imaginary Barriers: Obligations of Armed Non-State Actors Under General Human Rights Law – The Case of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child”. *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, 2014, 5(1–2), s. 213–257.

⁹⁵ Peter J. Pham: *Child Soldiers, Adult Interests: The Global Dimensions of the Sierra Leonean Tragedy*. New York: Nova Science Publishers, 2005.

⁹⁶ Jo Becker: *Campaigning for Justice: Human Rights Advocacy in Practice*. Stanford, California: Stanford University Press, 2013.

Her iki teklif de kabul edilmiştir. Çocuk Hakları komitesine yanıt veren BM Genel Kurulu, ‘dünyanın birçok yerinde silahlı çatışmalar sonucunda çocukların durumundaki ağır kötüleşmeyi’ kabul ederek insan hakları uzmanı ve Mozambik eski Eğitim Bakanı Graça Machel’i görevlendirmiştir. BM Silahlı Çatışmanın Çocuklar Üzerindeki Etkisi isimli rapor 1996 yılında yayımlanarak, silahlı çatışmanın çocuklar üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Machel Raporu uluslararası toplum tarafından da kabul edilmiştir. Rapor, açıkça en acil önceliklerden biri olarak, 18 yaşın altındaki herkesin silahlı kuvvetlerden acilen çıkarılmasını tavsiye etmiştir. Çocuklar üzerindeki etkiyi gösteren bu ilk çalışma, özellikle küçük çocukların kullanımıyla ilgili olup her yıl dünya çapında binlerce çocuğun öldürüldüğüne, sakatlandığına ve psikiyatrik olarak yaralandığına dair kanıtlar sunmaktadır.⁹⁷ Machel Raporu’ndan bu yana, silahlı çatışmalardan sağ kurtulan çocuk askerlerin, psikiyatrik hastalık, zayıf okuryazarlık ve davranış sorunları açısından belirgin bir şekilde yüksek riskle karşı karşıya oldukları görülmektedir. Örneğin Filistin ve Uganda’da yapılan bir araştırma, eski çocuk askerlerin yarısından fazlasının travma sonrası stres bozukluğu belirtileri gösterdiğini ve Uganda’da yaklaşık on kişiden dokuzunun depresif ruh hali açısından pozitif olarak tarandığını ortaya çıkarmıştır. Filistin’deki araştırmacılar ayrıca silahlı çatışmalarda yüksek düzeyde şiddete maruz kalan çocukların, saldırganlık ve anti-sosyal davranış sergileme olasılıklarının diğer çocuklardan önemli ölçüde daha yüksek olduğunu bulmuşlardı.⁹⁸ Silahlı çatışmalardan sağ kurtulan çocuklar sıklıkla psikiyatrik hastalıklardan, zayıf okuryazarlık ve matematik becerilerinden ve artan saldırganlık gibi davranışsal problemlerden muzdariptir, bu da yetişkinlikte yüksek bir yoksulluk ve işsizlik riskine yol açmaktadır.⁹⁹ İngiltere ve ABD’de yapılan araştırmalar, savaşa gönderilmedikleri halde ordu mensubu olarak ergen çağlarında yer almalarından dolayı daha yüksek intihar teşebbüsü riski taşıdıklarını¹⁰⁰, stres ile

⁹⁷ Machel, **a.g.e.**

⁹⁸ Neil Boothby, vd.: Child Soldiering: Impact on Childhood Development and Learning Capacity, https://inee.org/system/files/resources/Boothby-Impact_on_Learning.pdf, 2010, 05.01.2021.

⁹⁹ Boothby, vd. **a.g.e.**, 2010.

¹⁰⁰ Robert J. Ursano, vd.: “Risk Factors, Methods, and Timing of Suicide Attempts Among US Army Soldiers”. **JAMA Psychiatry**, 2016, 73(7), 741-749.

bağlantılı ruhsal bozukluklara sahip olduklarını¹⁰¹, aşırı alkol tükettiklerini¹⁰² ve şiddet içeren davranışlara meyilli olduklarını¹⁰³ ortaya çıkarmıştır. ABD’deki askeri akademisyenler her yaş grubuna verilen askeri eğitimi, askerlerin koşulsuz ve anında itaatini sağlamak için sürekli stres koşullarında “yoğun beyin yıkama” olarak nitelendirmektedirler.¹⁰⁴ Askere alma uygulamalarının da ergenlik döneminin ortasındaki çocukların savunmasızlığını istismar ettiği görülmüştür. Araştırmalar, Almanya¹⁰⁵, İngiltere¹⁰⁶ ve ABD’de¹⁰⁷ kişilerin askere alınmaları esnasında bu durumun daha cazip hale getirilmesi için görevlilerin, askeri yaşamın risklerini ve kısıtlamalarını göz ardı eden pazarlama tekniklerini kullanarak yoksul geçmişe sahip çocukları hedeflediklerini göstermiştir. Bazı akademisyenler, bu tür pazarlamanın, ergenlik döneminin ortalarında duygusal olarak karar almaya psikolojik yakınlıktan faydalandığını savunmaktadır.¹⁰⁸

Machel Raporu, aynı yıl, BM Genel Sekreteri Çocuklar ve Silahlı Çatışma Özel Temsilcisi adı altında da yeni bir görevlendirme getirmiştir. Bu Temsilci’nin görevleri arasında, dünya çapında çocukların askere alınmasının ve kullanımının en kötü durumlarının listelenmesine ilişkin yıllık rapor hazırlamak bulunmaktadır. Genel Sekreter 1997 yılında Olara A. Otunnu’yu, Çocuklar ve Silahlı Çatışma Özel Temsilcisi olarak atamıştır.

¹⁰¹ Goodwin, L., vd.: “Are Common Mental Disorders More Prevalent in the UK Serving Military Compared to the General Working Population?”. **Psychological Medicine**, 2015, 45(9), 1881–1891.

¹⁰² Head, M., vd.: “Post-traumatic stress disorder and alcohol misuse: comorbidity in UK military personnel”. **Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology**, 2016, 51(8), 1171–1180.

¹⁰³ Cohen MacManus, vd.: “Violent Offending by UK Military Personnel Deployed to Iraq and Afghanistan: A Data Linkage Cohort Study”. **The Lancet**, 2013, 381(9870), 907–917.

¹⁰⁴ McGurk, vd.: *Joining the Ranks: The Role of Indoctrination in Transforming Civilians to Service Members. Operational Stress. Military Life: The Psychology of Serving in Peace and Combat.* (Ed. B. Amy, C. A. Castro ve T. W. Britt). **Westport: Praeger Security International**, 2006.

¹⁰⁵ https://www.bundestag.de/resource/blob/692052/3ebc4bc657d328c1db223f430e63b839/annual_report_2019_61st_report-data.pdf, 12.02.2021.

¹⁰⁶ Child Soldiers International: *Recruitment, use and treatment of children by the British armed forces*, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/GBR/INT_CRC_NGO_GBR_21053_E.pdf, 2015, 12.02.2021.

¹⁰⁷ Amy Hagopian ve Kathy Barker: “Should We End Military Recruiting in High Schools as a Matter of Child Protection and Public Health?”. **American Journal of Public Health**, 2011, 101(1), 19–23.

¹⁰⁸ Victor C Strasburger, vd.: *Children, Adolescents, and the Media*. **Sage Publications**, 2014; Spear, L. P.: “The Adolescent Brain and Age-Related Behavioral Manifestations”. **Neuroscience and Biobehavioral Reviews**, 2000, 24(4), 417–463.

BM Güvenlik Konseyi, çocuklar ve silahlı çatışmalarla ilgili konuyu kendi kurulunda tartışmaya 1998 yılında başlamış olup “silahlı çatışmalardan etkilenen çocukların durumu ciddi bir şekilde ele alınmalıdır” niyetini ifade etmiştir. Güvenlik Konseyi, ‘Silahlı çatışmada çocuklar’ başlığı altında tartışmak ve kararlar almak için düzenli olarak toplanmakta olup konuyla ilgili ilk karar, 1261 sayılı Karar, 1999’da kabul edilmiştir. Aynı zamanda BM Genel Sekreteri, silahlı çatışmalar sırasında yapılan izlemeler neticesinde çocukların yaşamları üzerindeki sonuçlarının ciddiyetine dayalı olarak altı ciddi ihlal bulunduğunu tespit etmiştir. Bunlar; çocukların askere alınması ve kullanılması, çocukların öldürülmesi veya sakatlanması, çocuklara yönelik cinsel şiddet, okullara veya hastanelere yönelik saldırılar, çocukların kaçırılması ve insani erişimin reddidir. Bu ihlallerin yasal dayanağı, uluslararası insancıl hukuku, uluslararası insan hakları hukukunu ve uluslararası ceza hukukunu kapsayan ilgili uluslararası hukukta yatmaktadır.

BM Güvenlik Konseyi kararlarına bakıldığında da aşağıdaki tabloda detayları verilmiş hususlarda Konsey Kararlarının alındığı görülmektedir:

Tablo 1. Çocuk ve Silahlı Çatışmalar Üzerine BM Güvenlik Konseyi Kararları¹⁰⁹

Sayı (Tarih)	Konu	Çocuk Askerler ile İlgili Açıklama
1261 (1999)	Çocuk Askerler	Konsey, çatışma zamanlarında çocuklara yönelik ağır ihlalleri tespit ederek kınamış ve Genel Sekreter’den çocuklar ve silahlı çatışmalar hakkında bir sonraki yıl sunulmak üzere bir rapor sunmasını istemiştir.
1265 (1999)	Silahlı Çatışmalar İçinde Sivillerin Korunması	Silahlı çatışmalar içinde sivillerin korunması konusunun tartışılarak alınan ilk Karar olma özelliği taşımaktadır. Bu Karar ile ilgili tüm taraflar, uluslararası insancıl hukuka, özellikle Lahey ve Cenevre Sözleşmelerine saygı göstermeye davet edilmiş olup sivillerin kasıtlı olarak hedef alındığı ve insani yardımın engellendiği durumlar tespit edilmiştir.
1270 (1999)	Sierra Leone’de Durum	Silahlı çatışmalarda sivillerin korunması üzerine, Sierra Leone’de BM Misyonu (UNAMSIL) kurulmuştur. Kararda ayrıca mültecilerin evlerine dönebilmeleri gerektiği, daha fazla insani yardımın gerekli olduğu ve çatışmadan etkilenen çocukların ihtiyaçlarını ele almanın önemli olduğu belirtilmiştir.
1314 (2000)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar üye devletleri, Çocukların Silahlı Çatışmalara Katılmalarına Dair Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokolü imzalamaya ve onaylamaya çağırmıştır.

¹⁰⁹ <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/children-and-armed-conflict/>, 15.02.2021.

1379 (2001)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar ile Genel Sekreter'den, çocukları askere alan veya kullanan silahlı çatışmanın taraflarının listesini gösterir bir rapor (Utaç Listesi) hazırlaması istenmiştir.
1460 (2003)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Konsej, çocuk askerlerin kullanımına derhal son verilmesi çağrısında bulunmuş ve savaştan etkilenen çocukların korunması için uluslararası normların ve standartların uygulanmasını onaylamıştır.
1493 (2003)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki (DRC) Durum	Bu karar DRC'de faaliyet gösteren silahlı gruplara ve milislere karşı silah ambargosunun uygulanmasını sağlamıştır.
1539 (2004)	Silahlı Çatışmalar İçinde Sivillerin Korunması	Bu karar, sistematik ve kapsamlı bir izleme ve raporlama mekanizması için bir eylem planının hazırlanmasını talep etmiştir.
1542 (2004)	Haiti ile İlgili Soru	Bu karar ile Haiti'de BM Misyonu (MINUSTAH) kurulmuştur.
1612 (2005)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar Çocuklar ve Silahlı Çatışma Çalışma Grubu'nu kurmuş ve hafif silah kaçakçılığı ile çocuk asker kullanımı arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır.
1649 (2005)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Durum	Bu karar, DRC'deki yaptırımları güçlendirmiştir.
1698 (2006)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Durum	Bu karar, silahlı çatışma durumlarında çocukları askere alan veya hedef alan kişilere yaptırımları genişletmiş, doğal kaynaklar üzerinde önlem alma niyetini ifade etmiş ve yaptırım rejimini ve Uzmanlar Grubu'nun görevini 31 Temmuz 2007'ye kadar yenilemiştir.
1704 (2006)	Doğu Timor'daki Durum	Bu karar ile 1.608 polis ve 34 askeri irtibat görevlisinden oluşan UNMIT kurulmuştur.
1706 (2006)	Sudan Konusunda Genel Sekreter Raporları	Bu karar, Sudan'ın batısında yer alan Darfur'daki BM Misyonu (UNMIS) için bir yetki belirlemiş; Çad ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nde çok boyutlu bir BM varlığını zorunlu kılmış ve öneriler getirilmesini talep etmiştir.
1719 (2006)	Burundi'deki Durum	Bu karar, Genel Sekreter'den Burundi'de, Barış İnşası Komisyonu'nun rolünü dikkate alarak faaliyetlerini yürütmesi istenen bir BM Entegre Ofisi kurmasını talep etmiştir.
1756 (2007)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Durum	Bu karar ile Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki BM İstikrar Misyonu'nun (MONUSCO-MONUC) konuşlandırılması 31 Aralık 2007'ye kadar uzatılmış ve yetkisi belirlenmiştir.
1768 (2007)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Durum	Bu karar DRC'ye uygulanan yaptırımları 10 Ağustos 2007 tarihine kadar uzatmıştır.
1769 (2007)	Sudan Konusunda Genel Sekreter Raporları	Bu karar, Darfur'da bir Afrika Birliği / BM hibrit barışı koruma misyonu (UNAMID) yaratmıştır.
1771 (2007)	Kongo Demokratik Cumhuriyeti'ndeki Durum	Bu karar, 15 Şubat 2008 tarihine kadar silah ambargosu ve Uzmanlar Grubu'nun yetki alanında bazı değişiklikler yaparak yaptırım rejimini yenilemiştir.
1780 (2007)	Haiti ile İlgili Soru	Bu karar MINUSTAH'ın görev süresini uzatmış ve silahlı şiddetten etkilenen çocuklara yönelik ağır ihlalleri kınamıştır.
1794 (2007)	MONUC'un Görev Süresinin Uzatımı	Bu karar, MONUC'un görevini 31 Aralık 2008 tarihine kadar yenilemiştir.
1820 (2008)	Silahlı Çatışmalarda Sivillere Yönelik	Bu karar, çatışma ve çatışma sonrası durumlarda cinsel şiddeti ele almış ve Genel Sekreter'den 30 Haziran 2009'a kadar çatışma bölgelerinde cinsel şiddetin sistematik

	Uygulanan Cinsel Şiddet Faaliyetleri	kullanımı hakkında bilgi içeren bir rapor hazırlamasını ve bu tür eylemlerin yaygınlığını en aza indirecek stratejilere dair önerilerde bulunmasını istemiştir.
1882 (2009)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar, Genel Sekreter'in çocuklara ve silahlı çatışmalara ilişkin raporlarındaki 'utanç listesi' kriterlerini, çocukların askere alınmasının ötesinde öldürülmesi ve sakatlanması ve / veya çocuklara yönelik tecavüz ve diğer cinsel şiddeti de içerecek şekilde genişletmiştir.
1998 (2011)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar, Genel Sekreter'in çocuklara ve silahlı çatışmalara ilişkin raporunda çatışan tarafları listeleme kriterlerini, okullara ve hastanelere saldıran veya tehdit eden tarafları da içerecek şekilde genişletmiştir.
2051 (2012)	Ortadoğu'da Durum	Bu karar ile Konsey, Körfez İşbirliği Konseyi Girişimi ve Uygulama Mekanizmasında ortaya konan demokratik reformların tam ve zamanında uygulanması ihtiyacını yeniden teyit etmiş; Yemen'deki siyasi geçişi kesintiye uğratabilecek tüm eylemlerin durdurulmasının kritik önemde olduğunu vurgulamış ve siyasi ilerlemeyi rayından çıkarmaya teşebbüs edenleri caydırmak için daha fazla önlem almaya hazır olduğunu ifade etmiştir.
2068 (2012)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Konsey, çocuklara yönelik ihlaller konusunda ısrar eden failer hakkındaki derin endişelerini dile getirmiş ve onlara karşı hedefli ve kademeli tedbirler almaya hazır olduğunu yinelemiştir. Konsey ayrıca, Çalışma Grubu'nu, bu ısrarcı failer üzerindeki baskısını artırmaya çağırarak ve Özel Temsilci'den listeden çıkarma süreci hakkında brifing vermesini istemiştir. Karar, 11 lehte ve dört çekimserle (Azerbaycan, Çin, Pakistan ve Rusya) kabul edilmiştir.
2143 (2014)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Mart 2014'te BM Güvenlik Konseyi, Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar üzerine düzenlediği tartışmada eğitim hakları da dahil olmak üzere silahlı çatışmalarda çocuklara yönelik ihlallerle mücadele etmek için pratik adımları belirleyen kararı oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu kararın önemli tarafı, okulların silahlı kuvvetler tarafından kullanımına yönelik olmasıdır.
2225 (2015)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Bu karar ile Genel Sekreter'in hazırladığı yıllık raporlarda ifade edilen ihlaller konularına 'kaçırma' konusu da eklenmiştir.
2427 (2018)	Çocuklar ve Silahlı Çatışmalar	Çatışma döngüsü boyunca çocukların korunması, hakları, refahı ve güçlendirilmesinin yanı sıra barış çabalarının sürdürülmesi için çerçeve sağlayan Karar kabul edilmiştir.

Uluslararası toplum imzaladığı resmi belgeler ile ve özellikle BM Güvenlik Konseyi aldığı kararlar ile çocukların çatışmalardan uzak tutulmasının önemini vurgulasalar da, Güvenlik Konseyi çatışmalarda asker veya savaşçı olarak çocukların yer almaması gerektiğine yönelik girişimlerde bulunsa da maalesef bu konuda çok başarılı olunamamaktadır. Farklı nedenlerle süregelen çatışmalarda yine çok farklı sebepler ile

çocuklar asker ya da savaşçı kimlikleri ile bir yetişkin edasıyla oyuncak tutması gereken ellerinde silah tutmaya devam etmektedirler.

Sonuç

Çocuk askerler olgusuna ilişkin devletlerin ve uluslararası organizasyonların konuya yaklaşım sürecinde ve buna bağlı olarak dünya çapında yapılan müdahalelerde, olumlu gelişmeler yaşanmaktadır. Uluslararası toplum, 1924'te Milletler Cemiyeti tarafından ve 1959'da BM tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Beyannamelerinde, 1977 Cenevre Sözleşmelerinin I. ve II. Ek Protokolleri tarafından getirilen çocukların silahlı çatışmalara dahil olmasında ve 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde ana hatlarıyla belirtilen durumlarda özel bir çaba sarf etmeye başlamıştır. Silahlı Çatışmada Çocuklar için Özel Temsilci'nin oluşturulması, savaş zamanlarında çocukları etkileyebilecek altı ana ihlalin tanımlanması ve Utanç Listesi'nin oluşturulması da olumlu girişimlerdir. Bu kararlar, günümüzde çocuk askerlikle mücadelede en doğrudan ve güçlü araçları temsil eden Çocuk Hakları Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol'ün kabul edilmesiyle güçlendirilmiştir. Uluslararası yasal standartlar son yıllarda geliştirilmiştir, ancak ilerleme yavaş ve düzensizdir. BM Güvenlik Konseyi Kararları'na ve niyet beyanlarına rağmen durum kötüleşebilmektedir.

Çocuk asker olgusu gelişmekte olan ülkelerle sınırlı değildir. Açıklandığı üzere bazı ülkeler resmi ordularına 18 yaşın altındaki gençleri asker olarak almaktadır. Batı silahlı kuvvetlerine kaydolma yaşıyla ilgili eleştirilere rağmen, çocuk askerlerin esas olarak devlet egemenliğine meydan okunan yoksul, marjinalleştirilmiş veya tartışmalı ülkelerde bir sorun olduğu gerçeğini gözden kaçırmamalıyız. Çocuk askerlerin çoğu düzensiz silahlı grupların üyeleridir.

Devletler uluslararası toplumun baskısı ile uluslararası anlaşmalara taraf olabilmektedir ancak bununla birlikte, devletlerin uluslararası toplumu yatıştırmak veya siyasi açıdan kabul görmek için uluslararası anlaşmaları basitçe onaylaması tatmin edici değildir. Dahası çocuk askerler sorunu, savaşan gruplar arasındaki barış anlaşmaları gibi idealist koşulları da bekleyemez. Hukuki koruma, önleme ve caydırıcılık konuları somut ilerleme kaydedilebilecek alanlardır. Uluslararası hukuk

sisteminin tepkisindeki bu tür gelişmeler, çok taraflı adalet, uygulama ve yeniden entegrasyon mekanizmalarında görülmektedir.

Psikolojik ve sosyal nedenlerden dolayı, çocuk asker problemini karşısında daha öngörülü hareket edilmek zorundadır. Organize suç ve kaçakçılıkla mücadele, işbirliği, çatışma sonrası barış inşa süreçlerinde verilecek yardımlar ve kalkınma yoluyla dünyayı daha güvenli ve daha sorumlu hale getirmeliyiz.

Hükümetler, uluslararası kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar ve sivil toplum, silahlı çatışma zamanlarında çocuklara yönelik ağır ihlallerin faillerini izleme, raporlama ve adalet önüne çıkarma mekanizmalarını güçlendirmek için birlikte çalışmalıdır. Çocuklar, herhangi bir toplumda ve herhangi bir çatışmada en savunmasız olanlar arasındadır. Silahlı çatışma sırasında çocuklara yönelik ihlallerde cezasızlık sona ermelidir zira çocuklar korunmayı hak etmektedirler.

Kaynakça

Achvarina, Vera and Simon F. R.: “No Place to Hide: Refugees, Displaced Persons, and the Recruitment of Child Soldiers”. **International Security**, 2006 31, 127-164.

Achvarinaü Vera, Ragnhild Nordås, Gudrun Østby ve Siri Aas Rustad: “Armut und die Rekrutierung von Kindersoldaten: Neue Evidenz aus einer disaggregierten Analyse der afrikanischen Regionen (Poverty and Child Soldier Recruitment: A Disaggregated Study of African Regions)”. **Politische Vierteljahresschrift Sonderhefte**, 2009, 43, 386–413.

AFAM: Afrika’da Çocuk Askerler: Sorunsalın Siyasal ve Sosyal Kökenleri, 21 TEMMUZ 2018, (Çevrimiçi) <https://afam.org.tr/afrikada-cocuk-askerler-sorunsalin-siyasal-ve-sosyal-kokenleri/>, 22.09.2020.

Akar, Emine: İnsancıl Hukuk Çerçevesinde Çocuk Askerler Sorunu. Ankara: **Astana Yayınları**, 2019.

- Aljazeera: “Guterres: Thousands of child soldiers fight in Somalia”, 20 Jan 2017, (Çevrimiçi) <https://www.aljazeera.com/news/2017/1/20/guterres-thousands-of-child-soldiers-fight-in-somalia>, 13.01.2021.
- Andvig, Jens Chr ve Scott Gates: Recruiting Children for Armed Conflict. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). **Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press**, 2009.
- Azarkan, Ezeli: “Uluslararası Antlaşmalar ve Uluslararası Mahkeme Kararları Çerçevesinde Çocuk Askerlerin Korunması”. **Uluslararası Hukuk ve Politika**, 2009, 5(19), 89-107.
- BBC: “The teenage soldiers of World War One”, Published 11 November 2014, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/magazine-29934965>, 05.01.2021.
- Beber, Bernd ve Christopher Blattman: “The Industrial Organisation of Rebellion: The Logic of Forced Labor and Child Soldiering”. HiCN Working Papers, 72, **Households in Conflict Network**, 2010.
- 285
- Beber, Bernd. ve Christopher Blattman: “The Logic of Child Soldiering and Coercion”. **International Organization**, 2013, 67(1), 65–104.
- Becker, Jo.: Campaigning for Justice: Human Rights Advocacy in Practice. **Stanford, California: Stanford University Press**, 2013.
- Becker, Jo.: Child Recruitment in Burma, Sri Lanka, and Nepal. Child Soldiers in the Age of Fractured States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). Pittsburgh, **PA: Pittsburgh University Press**, 2009.
- Bilgin, Rıfat: “Çatışma ve Şiddet Ortamında Büyüyen Çocuklar Sorunu”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014, 24(1), 135-151.
- Bjørkhaug, Ingunn: “Child Soldiers in Colombia: The Recruitment of Children into Non-State Violent Armed Groups”. MICROCON Research Working Paper, 27, **Brighton: MICROCON**, 2010.
- Bogner, Artur ve Gabriele Rosenthal.: Child Soldiers in Context. Biographies, Familial and Collective Trajectories in Northern Uganda. **Göttingen: University Press**, 2020.

Boothby, Neil, Allan Rosenfield ve Browyn Nichol: Child Soldiering: Impact on Childhood Development and Learning Capacity, https://inee.org/system/files/resources/Boothby-Impact_on_Learning.pdf, 2010, (05.01.2021).

Brett, Rachel ve Irma Specht.: Young Soldiers: Why They Choose to Fight. Boulder, CO: **Lynne Rienner Publishers**, 2004.

Child Soldiers International: **Child Soldiers World Index**, www.childsoldiersworldindex.org, 2021, (11.01.2021).

Child Soldiers International: “International laws and child rights”, (Çevrimiçi) <https://web.archive.org/web/20180202005301/https://www.child-soldiers.org/international-laws-and-child-rights>, 11.12.2020.

Child Soldiers International: “Where are child soldiers?” <https://web.archive.org/web/20180201210707/https://www.child-soldiers.org/where-are-there-child-soldiers>, 05.01.2021.

Child Soldiers International: Louder Than Words: An Agenda for Action to End State Use of Child Soldiers, London: **Child Soldiers International**, 2012.

Child Soldiers International: Recruitment, use and treatment of children by the British armed forces, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/GBR/INT_CRC_NGO_GBR_21053_E.pdf, 2015, (12.02.2021).

Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: **Child Soldiers Global Report 2004**, London.

Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: Child Soldiers Global Report 2008: Sudan, London: **Child Soldiers International**.

Coalition to Stop the Use of Child Soldiers: Democratic Republic of Congo, Report to the Committee on the Rights of the Child in advance of the DRC initial report on the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict,

https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC-OP-AC/Shared%20Documents/COD/INT_CRC-OP-AC_NGO_COD_59_8414_E.pdf, 2011, (05.01.2021).

Cohen, Ilene ve Guys Goodwin-Gill: *Child Soldiers: The Role of Children in Armed Conflicts*. Oxford: **Clarendon Press**, 1994.

Dallaire, Romeo: *They Fight Like Soldiers, They Die Like Children: The Global Quest to Eradicate the Use of Child Soldiers*. New York: **Walker and Company**, 2011.

Davies, Norman: *Rising'44: The Battle for Warsaw*. London: **Penguin Books**, 2004.

Development Education: "Teachers & Educators", (Çevrimiçi) <https://www.developmenteducation.ie/teachers-and-educators/transition-year/strand-3-Conflict/Resources/IndepthMain.aspx.htm>, 12.02.2021.

DW: "Rebel groups release hundreds of child soldiers in Central African Republic", (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/en/rebel-groups-release-hundreds-of-child-soldiers-in-central-african-republic/a-18450722>, 13.01.2021.

Gates, Scott ve Simon Reich: *Child Soldiers in the Age of Fractured States*. Pittsburgh, PA: **Pittsburgh University Press**, 2009.

Gates, Scott: *Why Do The Children Fight? Motivations and the Mode of Recruitment*. *Child Soldiers: From Recruitment to Reintegration*, (Ed. A. Özerdem ve S. Podder). Hampshire: **Palgrave Macmillan**, 2011.

Gee David ve Rachel Taylor: "Is it Counterproductive to Enlist Minors into the Army?". **The RUSI Journal**, 2016, 161(6), 36-48.

Goodwin, L., S. Wessely, M. Hotopf, M. Jones, N. Greenberg, R. J. Rona, L. Hull ve N. T. Fear: "Are Common Mental Disorders More Prevalent in the UK Serving Military Compared to the General Working Population?". **Psychological Medicine**, 2015, 45(9), 1881–1891.

Grossman, Dave: *On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society* (Revised edition). New York: **Back Bay Books**, 2009.

- Hagopian, Amy ve Kathy Barker: “Should We End Military Recruiting in High Schools as a Matter of Child Protection and Public Health?”. **American Journal of Public Health**, 2011, 101(1), 19–23.
- Head, M., L. Goodwin, F. Debell, N. Greenberg, S. Wessely, N. T. Fear: “Post-traumatic stress disorder and alcohol misuse: comorbidity in UK military personnel”, **Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology**, 2016, 51(8), 1171–1180.
- Hiro, Dilip: *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*. **New York: Routledge**, 1991, 205; Rajaei, Farhang: *Iranian Perspectives on the Iran-Iraq War*. **Gainesville: University Press of Florida**, 1997, 2.
- Hoiskar, Amy H.: “Underage and Under Fire: An Enquiry into the Use of Child Soldiers 1994-98”. **Childhood**, 2001, 8(3), 340-360.
- Hollingsworth, Jerry: *The Social Problems of Children in Sub-Saharan Africa*. **Newcastle upon Tyne; Cambridge Scholars Publishing**, 2013.
- Human Rights Watch: ‘Maybe We Live and Maybe We Die’ Recruitment and Use of Children by Armed Groups in Syria, 2014, <https://www.hrw.org/report/2014/06/22/maybe-we-live-and-maybe-we-die/recruitment-and-use-children-armed-groups-syria> (25.02.2021).
- Human Rights Watch: “Children Detained in War Zones”, 28 July 2016, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2016/07/28/children-detained-war-zones>, 23.01.2021.
- Human Rights Watch: “Colombia: Armed Groups Send Children to War”, 21 February 2005, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/news/2005/02/21/colombia-armed-groups-send-children-war>, 06.12.2019.
- Human Rights Watch: “Somali: Savaşan Taraflar Çocukları Ağır Tehlikeye Atıyor”, 20 February 2012, (Çevrimiçi) <https://www.hrw.org/tr/news/2012/02/20/245363>, 13.12.2020.

- Humphreys, Macartan ve Jeremy M. Weinstein: “Who Fights? The Determinants of Participation in Civil War”. **American Journal of Political Science**, 2008, 52, 436–455.
- ICC: “Lubanga Case”, (Çevrimiçi) <https://www.icc-cpi.int/drc/lubanga>, 18.12.2020.
- ICC: Rome Statute of the International Criminal Court, <https://www.icc-cpi.int/resource-library/documents/rs-eng.pdf>, 23.01.2021.
- ICRC: “Treaties, States Parties and Commentaries”, (Çevrimiçi) <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/475>, 23.01.2021.
- ILO/IPEC: Wounded Childhood: The Use of Children in Armed Conflict in Central Africa, Geneva: **ILO**, 2003.
- Independent: “Child soldiers from Darfur fighting at front line of war in Yemen, returned soldiers say”, 29 December 2018, (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/child-soldiers-yemen-war-sudan-saudi-arabia-darfur-poor-front-line-deaths-janjaweed-a8703186.html>, 12.01.2021.
- Jalali, Reza.: Iran. Child Labor, A Global View, (Ed. C. L. Schmitz, E. KimJin Traver ve D. Larson). **Greenwood Publishing Group**, 2004.
- Kucherenko, Olga: Little Soldiers: How Soviet Children Went to War, 1941–1945, Oxford: **University Press**, 2011.
- Kuruca, Osman Bilge: Atatürk ve Gerilla Savaşı Tarihsel Kökenleriyle, **Kaynak Yayınları**: İstanbul, 2014.
- Kurzman, Charles: Death Tolls of the Iran-Iraq War, <https://kurzman.unc.edu/death-tolls-of-the-iran-iraq-war/>, 2013, (08.02.2021).
- Leggiere, Michael V.: The Fall of Napoleon: The Allied Invasion of France 1813–1814. New York: **Cambridge University Press**, 2007.
- Lischer, Sarah Kenyon: War, Displacement, and the Recruitment of Child Soldiers in the Democratic Republic of Congo. *Child Soldiers in the Age of Fractured*

States. (Ed. S. Gates ve S. Reich). Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press, 2009.

Machel, Graça: Impact of Armed Conflict on Children, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/INTERNATIONAL%20CONFERENCE%20ON%20WAR.pdf>, 1996, (05.01.2021).

MacManus, D., K. Dean, M. Jones, R. J. Rona, N. Greenberg, L. Hull, T. Fahy, S. Wessely ve N. T. Fear: “Violent Offending by UK Military Personnel Deployed to Iraq and Afghanistan: A Data Linkage Cohort Study”. **The Lancet**, 2013, 381(9870), 907–917.

McGurk, D., D. I. Cotting, T. W. Britt ve A. B. Adler.: Joining the Ranks: The Role of Indoctrination in Transforming Civilians to Service Members. Operational Stress. Military Life: The Psychology of Serving in Peace and Combat. (Ed. B. Amy, C. A. Castro ve T. W. Britt). **Westport: Praeger Security International**, 2006.

Meldrum, Andrew: Living in Fear of Mugabe's Green Bombers, <https://www.theguardian.com/world/2003/feb/19/zimbabwe.andrewmeldrum>, 2003, (03.02.2021).

Mulroy, Mick ve Eric Oehlerich, Zack Baddorf: Begin With the Children: Child Soldier Numbers Doubled in the Middle East in 2019, https://www.mei.edu/publications/begin-children-child-soldier-numbers-doubled-middle-east-2019?fbclid=IwAR0Fx_gUKvLO4nAsKY9SWSIAcs5-r56XSKyKJX4p8Ye6w-GVj8BTTBXDGSU, 2020, (15.02.2021).

NTV: “UNICEF: Güney Sudan'da 19 bin çocuk asker var”, 15.12.2017, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/dunya/unicef-guney-sudanda-19-bin-cocuk-asker-var,lArC9zTF10Wl2b1n73DzJA>, 13.02.2021.

Özerdem, Alpaslan ve Sukanya Podder: The Long Road Home: Conceptual Debates on Recruitment Experiences and Reintegration Outcomes. Child Soldiers: From

- Recruitment to Reintegration. (Ed. A. Özerdem ve S. Podder). **Hampshire: Palgrave Macmillan**, 2011.
- Pham J. Peter.: Child Soldiers, Adult Interests: The Global Dimensions of the Sierra Leonean Tragedy. **New York: Nova Science Publishers**, 2005.
- Polat, Oğuz ve Evin Gündoğan: “Çocuk Askerler: Psikolojik, Sosyal ve Fiziksel Sorunlar”. **Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi**, 1(1), 2010, 105-124.
- Pugel, James: Disaggregating the Causal Factors Unique to Child Soldiering: The Case of Liberia. *Child Soldiers in the Age of Fractured States*. (Ed. S. Gates ve S. Reich). **Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press**, 2009.
- Rakisits, Claude: “Child Soldiers in the East of the Democratic Republic of the Congo”. **Refugee Survey Quarterly**, 27(4), 2008, 108–122.
- Rosen, David M.: *Armies of the Young: Child Soldiers in War and Terrorism*. New Jersey: **Rutgers University Press**, 2005.
- Rosenblatt, Roger: “Children of War”. **American Educator**, 8(1), 1984, 37–41.
- Shepler, Susan: *The Social and Cultural Context of Child Soldiering in Sierra Leone*, https://www.researchgate.net/publication/235678865_The_Social_and_Cultural_Context_of_Child_Soldiering_in_Sierra_Leone,2004, (20.01.2021).
- Singer Peter W.: *Child Soldiers, The New Faces of War*, <https://www.aft.org/periodical/american-educator/winter-2005-2006/child-soldiers>, 2006, (06.02.2021).
- Singer, P. W.: *Facing Saddam's Child Soldiers*, <https://www.brookings.edu/research/facing-saddams-child-soldiers/>, 2003, (12.02.2021).
- Singer, Peter W.: *Children at War*. **New York: Pantheon Books**, 2005.
- Singer, Peter W.: *The Enablers of War: Causal Factors behind Child Soldiers*. *Child Soldiers in the Age of Fractured States*. (Ed. S. Gates ve S. Reich). **Pittsburgh, PA: Pittsburgh University Press**, 2009.

Spear, L. P.: “The Adolescent Brain and Age-Related Behavioral Manifestations”.
Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 2000, 24(4), 417–463.

Strasburger, Victor C., B. J. Wilson ve A. B. Jordan: Children, **Adolescents, and the Media**. Sage Publications, 2014.

The Peninsula: “Saudi Arabia recruited Darfur children to fight in Yemen: NYT”, 29 Dec 2018, (Çevrimiçi) <https://thepeninsulaqatar.com/article/29/12/2018/Saudi-Arabia-recruited-Darfur-children-to-fight-in-Yemen-NYT>, 12.02.2021.

UN: “Children and armed conflict”, (Çevrimiçi) https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2017/821&Lang=E&Area=UNDOC, 05.01.2021.

UN: “UN Documents for Children and Armed Conflict”, <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/children-and-armed-conflict/>, 15.02.2021.

UNHR: “Convention on the Rights of the Child”, <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>, 05.01.2021.

UNHR: “Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1)”, (Çevrimiçi), <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/ProtocolI.aspx>, 23.12.2020.

UNICEF: 15 child soldiers released in South Sudan, <https://www.unicef.org/press-releases/15-child-soldiers-released-south-sudan#:~:text=JUBA%2C%2026%20FEBRUARY%202020%20%E2%80%93%20To%20day,of%20the%20country%20in%202019,2020>, (23.02.2021).

UNICEF: Cape Town Principles, <http://openasia.org/en/g/wp-content/uploads/2013/06/Cape-Town-Principles.pdf>, 1997, (05.01.2021).

UNICEF: The Paris Principles: Principles and Guidelines on Children Associated with Armed Forces or Armed Groups, <https://www.unicef.org/mali/media/1561/file/ParisPrinciples.pdf>, 2007, (05.01.2021).

UNICEF: UN Officials Congratulate MILF for Completion of Disengagement of Children from Its Ranks, <https://www.unicef.org/philippines/press-releases/un-officials-congratulate-milf-completion-disengagement-children-its-ranks>, 2017, (12.02.2020).

Ursano, R. J., R. C. Kessler, M. B. Stein, J. A. Naifeh, P. A. Aliaga, C. S. Fullerton, G. H. Wynn, P. L. Vegella ve T. H. H. Ng: “Risk Factors, Methods, and Timing of Suicide Attempts Among US Army Soldiers”. **JAMA Psychiatry**, 2016, 73(7), 741-749.

Vermeij, Lotte: Socilazation and Reintegration Challenges: A Case Study on the Lord’s Resistance Army. *Child Soldiers: From Recruitment to Reintegration*. (Ed. A. Özerdem ve S. Podder). **Hampshire: Palgrave Macmillan**, 2011.

293

Weinstein, Jeremmy M.: “Resources and the Information Problem in Rebel Recruitment”. **Journal of Conflict Resolution**, 2005, 49, 598–624.

Wessells, Mike: “Child Soldiers”. **Bulletin of the Atomic Scientists**, 1997, 53(6), 32-39.

World Vision: Child Soldiers: A Global Recruitment Index, https://www.wvi.org/sites/default/files/Child%20Soldiers%20v4_0_0.pdf, 03.02.2021.

Yun, Sun: “Breaking Imaginary Barriers: Obligations of Armed Non-State Actors Under General Human Rights Law – The Case of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child”. **Journal of International Humanitarian Legal Studies**, 2014, 5(1–2), 213–257.

“Child Soldiers”, (Çevrimiçi) <https://theirworld.org/explainers/child-soldiers#:~:text=difficult%20to%20return.->

.How%20many%20child%20soldiers%20are%20there%3F,%22wives%22%20by%20male%20fighters, 12.12.2020.

“Child soldiers in the Middle East”, (Çevrimiçi)
<http://middleeastinst.libsyn.com/child-soldiers-in-the-middle-east?fbclid=IwAR23IG06WtH794cMztuoTzcLTS5PkdOsw5YCJ0mpj-mllInSNdZNqfqBskI>, 12.02.2021.

“Colombia’s child soldiers”, 10 November 2003, (Çevrimiçi)
<http://www.radionetherlandsarchives.org/colombias-child-soldiers/>,
12.02.2021.

<https://childsoldiersworldindex.org/minimum-ages>, 25.02.2021.

https://www.bundestag.de/resource/blob/692052/3ebc4bc657d328c1db223f430e63b839/annual_report_2019_61st_report-data.pdf, 12.02.2021.

<https://www.historyextra.com/period/children-at-war/>, 05.01.2021.

https://www.unicef.org/media/media_85654.html, 13.12.2019.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

KAOS İÇERİSİNDE DÜZEN ARAYIŞI: KADDAFİ DÖNEMİ VE SONRASI LİBYA

***Elifnur DÜZSÖZ**

Öz

Libya jeopolitik konumu dolayısıyla tarih boyunca stratejik öneme sahip olmuş, ülkede bulunan zengin yer altı kaynakları ve geçmişten gelen kültürel miras bölgeyi çeşitli güç unsurlarının saldırılarına açık hâle getirmiştir. 1969 yılında görevi kansız bir darbe ile devralan Muammer Kaddafi, Libya'da kurduğu sert otoriteyle Batı Afrika ve Orta Doğu'yu tesiri altına alan Arap Baharı'nın etkisini gösterdiği 2011 yılına dek mutlakiyetini sürdürmeyi ve iktidarda kalmayı başarmıştır. 2011 yılına gelindiğinde ise ekonomik gerekçeler, demokrasi istenci ve değişim arzusuyla ayaklanan halk NATO desteğini de arkasına alarak Kaddafi'nin düşmesini sağlamış, kimilerince saygın bir baba kimilerince de ezeli bir diktatör olarak görülen Libya lideri linç edilerek hayatını kaybetmiştir. Bununla birlikte Kaddafi'nin düşüşü Libya adına huzurun ve demokrasinin değil kaosu ve istikrarsızlığın başlangıcı olmuştur. 2011 yılından günümüze Libya'da iç karışıklıklar ve dış güçlerin çıkar sağlamak adına giriştikleri savaşım dinmemiş, ülke farklı siyasal ve etnik kökenli gruplarca parçalanarak yönetilmiştir. Libya'nın zenginliklerinden faydalanma ve yeni kurulacak düzende yer edinebilmek adına birçok aktör ülkedeki çatışmalara dahil olmuş ve safların şekillenmeye başlamasıyla birlikte içerisinden çıkılması güç, kompleks bir mücadele sahası oluşmuştur. Bu çalışmanın amacı günümüzde Libya ve Doğu Akdeniz'de yaşanan çatışmaları ve bu çatışmalara dahil olan ülkelerin çıkarlarını daha iyi anlayabilmek adına; Kaddafi'nin iktidarda kaldığı dönem, düşüş süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeleri çözümlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Libya, Muammer Kaddafi, Halife Hafter, Doğu Akdeniz

QUEST FOR AN ORDER IN CHAOS: GADDAFI'S PERIOD AND THEN LIBYA

Abstract

Libya has been very significant because of its geopolitical location throughout history. The country has been the target due to its great natural resources as well. Gaddafi had stayed in power with the help of his strict authority, since when he organised that bloodless coup till the explosion of the Arab Spring in 2011. Libyans took Gaddafi down from his power for the will of democracy and by the power of NATO's support. Although he had been seen as a dictator and a father icon for some parts of the community, he was killed by lynching. After the fall of Gaddafi, Libya began to face chaos and impotence instead of peace and democracy. Internal confusions have not ended since 2011; therefore, the country has been torn apart and ruled by various powers. In order to benefit from the richness of Libya and to take part in the newly emerging system, many external factors have been involved in conflicts in-country and determined its stage. In this respect, the purpose of the study is to analyze the period in which Gaddafi remained in power, the falling process, and the afterwards developments. By doing so, this paper aims to understand the conflicts in Libya and the Eastern Mediterranean, including the benefits of the other countries involved.

Keywords: Libya, Muammar Gaddafi, Khalifa Haftar, Eastern Mediterranean

*Arş. Gör., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, elifnurduzsoz@aku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5268-1990

Giriş

1.760.000 km²'lik toprağı ve yaklaşık yedi milyonluk nüfusuyla Libya, Kuzey Afrika'nın dikkat çeken ülkelerinden biri olmuştur. Geçmişte İtalya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerin sömürüsüne maruz kalmış ve 1951 yılında Birleşmiş Milletler aracılığıyla bağımsızlığına kavuşmuştur. 1959 yılında ülkede zengin petrol yataklarının keşfedilmesiyle bölgenin değeri daha da artmıştır. Bağımsızlığın kazanıldığı 1951 yılından 1969 yılına dek yönetimde bulunan Kral İdris, adının yolsuzluk iddialarına karışması ve emperyalistlerin tarafında gözükmesi sebebiyle henüz yirmi yedi yaşında olan Muammer Kaddafi tarafından kansız bir darbe ile indirilmiştir. Kaddafi, yönetimi sırasında petrol kuyularını millileştirmiş, ülkenin emperyalistlerden temizleneceğini vadederek hızlı ekonomik reformlara girişmiştir. Bununla birlikte İslami ilkelere dayalı Arap sosyalizminin kurulmasını sağlamıştır. İktidarının ilk yıllarında ekonomi alanında başarılı bir duruş sergileyen Kaddafi halkın refahını ve eğitim düzeyini artırmış ancak aynı başarıyı demokratikleşme kulvarında gösterememiştir. Libya, kitle devleti anlamına gelen cemahiriyeler -yerel örgütlenmeler- vasıtasıyla yönetiliyor gibi gözükse de tüm yetki ülkeyi sert yumruğıyla yöneten Kaddafi'nin elinde toplanmıştır. 42 yıllık iktidarı boyunca Kaddafi, Batı ile inişli çıkışlı bir ilişki içerisinde olmuş, kendisinin ve ülkesinin adı birçok sansasyonel olaya karışmıştır.

Orta Doğu ve Afrika coğrafyasında 2000'li yıllar uzun süredir iktidarda bulunan yöneticilerin artık değişmeye başladığı bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. İlk olarak 2003 yılında Irak'ta Saddam Hüseyin'in yirmi dört yıllık iktidarı son bulmuştur. 2011 yılında ise Tunus'ta patlak veren Arap Baharı, Cezayir'de yirmi yıldır yönetimde olan Abdülaziz Buteflika ve Tunus'ta yirmi dört yıl hüküm süren Zeynel Abidin Bin Ali ile Mısır'da iktidarı otuz yıldır elinde bulunduran Hüsnü Mübarek'in düşüşüne yol açmıştır. Devamında Yemen'i otuz üç yıldır kontrol eden Ali Abdullah Salih ve kırk iki yıllık iktidarıyla Orta Doğu ve Afrika coğrafyasında en uzun süre iktidarda kalma vasfını elinde bulunduran Muammer Kaddafi yönetim gücünü yitirmiştir. Libya halkı daha demokratik bir yaşam isteğıyle sokaklara çıkmış ve sekiz aylık mücadelenin sonunda NATO'nun da desteğini alarak Kaddafi yönetimine son vermiştir. Kaddafi

2011 yılında memleketi Sirte’de halk tarafından linç edilerek hayatını kaybetmiştir. 2012 yılında ülkede ilk demokratik seçimler yapılsa da kurulan hükümet varlığını koruyamamış, Kaddafi’yi devirmek adına çatışan isyancılar silah bırakmayı reddetmiştir. Oluşan otorite boşluğundan yararlanmak isteyen aşiretlerin varlığı ve ülkedeki kaynaklardan kâr elde etme amacı güden dış aktörlerin olaylara dahil olmasıyla Libya kaosun hâkim olduğu bir alana dönüşmüştür. Ülke istikrarsızlıktan etkilenmiş olsa da ihracat hacminin %70’ini halen ham petrol oluşturmaktadır. 48,36 milyar varillik petrol rezerviyle dünya sıralamasında Rusya’nın ardından sekizinci sırada yer alan Libya, dünyadaki toplam rezervin %3’ünü elinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte OPEC, Libya’da henüz keşfedilmemiş birçok petrol havzası olduğunu düşünmektedir. Libya’daki gelişmelerle birlikte uzun süredir gündeme gelmesi beklenen Doğu Akdeniz krizinin de fitili ateşlenmiştir. Bölgede Türkiye, Yunanistan, Mısır, İsrail, KKTC, GKRY, Lübnan ve Suriye sondaj çalışmalarını sürdürmekte fakat ülkeler sahip oldukları kıta sahanlıkları konusunda anlaşamamaktadır. Bu çalışmanın amacı Kaddafi’nin yokluğunda birçok farklı güç unsurunun gövde gösterisinde bulunduğu bir savaş alanına dönüşen Libya’nın bu döneme gelene dek atlattığı badireleri incelemek ve sunulan tarihsel perspektif çerçevesinde günümüzde ülke toprakları ve Doğu Akdeniz’de yaşanan savaşımı anlamlandırmaktır.

1. Kaddafi İktidarı ve Libya

Trablusgarp 1510 yılında İspanyolların eline geçmiş ancak İspanya yönetiminde zorluk çekmeye başlayınca 1528 yılında bölgeyi Hospitalier Şövalyeleri’ne bırakmıştır. İlerleyen dönemlerde Kanuni Sultan Süleyman bu bölgeyi gözüne kestirmiş ve konuyu Turgut Reis ve Sinan Paşa’ya açmıştır. Böylece Trablusgarp 1551 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Bölge 1611 yılına kadar paşalar tarafından yönetilmiş, bu tarihten sonra farklı isimler bölgeyi kontrol altında tutmaya başlamışlardır. Bu kişiler kendilerince bir devlet gibi davranıp ikili anlaşmalara dahi girişmişlerdir.

19. yüzyılda henüz genç bir devlet olan ABD de bahsi geçen bölgedeki yöneticilere deniz güvenliğini sağladıkları gerekçesiyle vergi ödemekle yükümlü kılınmıştır.

Ancak Thomas Jefferson'un göreve gelişiyle işler değişmeye başlamış, Jefferson vergi ödemek istememiş ve bu konu ile ilgili Osmanlı'ya birçok kez söylemde bulunulsa da Osmanlı, ABD'yi muhatap almamıştır. Sonuç olarak ABD, Osmanlı Eyaleti'yle savaşa girmiş ve *Berberi Savaşı* olarak tarihe geçen bu harp ABD'nin üstünlüğü ile sonlanmıştır. 1835 yılında Osmanlı, Trablus'taki kontrolü tekrar sağlamış ve bölgeyi merkezi yönetime bağlamıştır. Ancak 1900'lere gelinirken Osmanlı gücünü yitirmeye başlamış ve Trablusgarp, İtalyan tehlikesi altına girmiştir. 1911 yılında İtalyanlar bölgeyi işgal etmiş, Trablusgarp Savaşı sonrasında yapılan Uşi Anlaşması'yla Libya'daki Osmanlı hakimiyeti fiili olarak sona ermiştir. İtalya, halkı baskı ve zulümle sindirmiş adeta bütün Libya'yı köleleştirmiştir. İtalya'nın sömürge faaliyetlerine karşı Ömer Muhtar tarafından başlatılan direniş hareketi ise Muhtar'ın yakalanıp idam edilmesiyle son bulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge Fransa ve Birleşik Krallık'a bırakılmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) 1949'da Libya'nın bağımsızlığı adına karar almış; bu doğrultuda 1951'de bağımsızlık kazanan Libya, BM aracılığıyla bağımsızlığına kavuşan ilk ülke olmuştur.¹ Ülkenin başına monarşiyi temsilen Kral İdris geçmiş, başbakanlık görevini ise Mülkiye mezunu bir Türk, Sadullah Koloğlu üstlenmiştir. 1953 yılında İdris İngilizlerle ülkede üs kurmalarına olanak tanıyan bir anlaşma imzalamış, ek olarak 1954'te ABD Trablus'un dışına askeri üs inşa etmiştir. 1959'da ülkede tatlı petrol² bulunmuş ve Kral İdris yabancı ülkelerin Libya'da petrol çıkarmalarına izin veren yasanın geçmesini sağlamıştır.³ Henüz 14 yaşındayken Arap milliyetçiliğinden etkilenen ve anti-emperyalist etkinliklere katılan Kaddafi ise aynı sene ilerleyen yıllarda *Hür Subaylar Ordusu* adını alacak olan gizli bir örgüt kurmuştur. 1969 yılında yüzbaşı rütbesine yükselen Kaddafi, Kral İdris'in emperyalist güçlerle yakın ilişkiler kurması, artan zenginliği elinde toplaması ve gündeme gelen yolsuzluk iddialarından faydalanarak kralın Türkiye'de kaplıca tatilinde bulunduğu 1 Eylül 1969'da kansız bir darbe ile İdris'in yönetimine son vermiştir. ABD, 7 Eylül

¹ Bukola A. Oyeniyi, **The History Of Libya**, Santa Barbara, CA: The Greenwood Histories Of The Modern Nations, 2019, s. 41-69.

² Petrol, ağırlığı ve akışkanlığı açısından sınıflandırıldığı gibi içerdiği kükürt miktarı açısından da sınıflandırılmaktadır. Kükürt yüzdesinin %0,5'in altında olması durumunda petrol kükürtsüz yani tatlı (sweet) petrol sınıfına dahil edilmektedir. Bu petrolerin rafine işlemleri ham petrole oranla daha kolay olduğundan maliyetleri de daha düşük seyretmektedir.

³ Vijay Prishad, **Arap Baharı Libya Kışı**, İstanbul: Yordam Kitap, 2012, s. 111-116.

1969’da Kaddafi’yi tanımıştır. Arkasında destek bulamayan İdris önce Yunanistan’a iltica etmiş, ardından hayatının sonuna kadar kalacağı Kahire’ye geçmiştir.⁴

Yönetimi devraldığında 27 yaşında olan ve Devrim Komuta Konseyi’nin başına geçen Kaddafi, ihtilalin üç temel ilkesini; hürriyet, sosyal adalet ve birlik olarak açıklamıştır. Hürriyet; yoksulluktan ve sömürüden kurtulmayı, sosyal adalet; İslam’a uygun bir bölüşümü ve birlik; Arap halklarının bütünlüğünü kapsamaktadır.⁵ 1970 yılında hazırlanan anayasayla Kaddafi, başbakanlık ve savunma bakanlığı görevlerini üstlenmiştir. İlk icraat olarak İngiliz üslerini ülkeden çıkarmış ve petrol rezervlerini ulusallaştırmıştır. Petrol gelirleriyle güçlenen Libya’da eğitim ve sağlık ücretsiz hale gelmiştir. Halktan vergi alınmayarak; elektrik, su ve doğalgaz bedelsiz dağıtılmıştır. İnsanlar bankalardan faizsiz kredi çekebilmekte ve rahatlıkla ev sahibi olabilmektedirler. Libya, Kaddafi rejiminin ilk on yılında ekonomik anlamda hızlı bir şekilde kalkınmıştır.⁶ Kaddafi iktidara geldiğinde %20’lerde olan okur-yazarlık oranı 1980’de %90’lara kadar yükselmiştir.⁷ Kamulaştırılan araziler düşük fiyatla halka dağıtılmış, çiftçilere bedelsiz konut verilmiş ve yurt dışına okumaya giden öğrenciler desteklenmiştir. Kaddafi, zekâtın devlet eliyle toplanmasını yasalaştırmış ve Kur’an-ı Kerim’in farklı dillere çevrilmesini istemiştir. Tüm bu olumlu göstergelere rağmen Kaddafi’nin yönetimi süresince birtakım olumsuzluklar da vuku bulmuştur. Örneğin, Yahudi ve İtalyan azınlığın mallarına el konulmuş ve çoğu sınır dışı edilmiştir. Bununla birlikte komünizm, Marksizm, dinsizlik ve Müslüman Kardeşler propagandası yapanların hapsedileceği duyurulmuştur.⁸ Kaddafi’ye göre mevcut hukuk sistemlerinin hiçbirisi demokratik değildir. Bu sebeple geçerli olamazlar. Asıl ve geçerli olan geleneklere ve dine bağlı doğal hukuktur. Kaddafi, biri 1972’de diğeri 1974’te olmak üzere Tunus’a iki kez birleşme önerisinde bulunmuştur. En büyük hedeflerinden biri Arap Birliği’nin kurulmasıdır. Fakat Arap liderlerin çoğu bunu

⁴ Gürkan Doğan ve Bülent Durgun, “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 15, 2012, s. 65-66.

⁵ Füsun Kavrakoğlu, Libya 8 Kaddafi 1, 6 Mayıs 2016, (Çevrimiçi) <https://kavrakoglu.com/libya-8-kaddafi-1/>, 23 Nisan 2020.

⁶ Bukola A. Oyeniye, A.g.e., s. 107-128.

⁷ Prashad, A.g.e., s. 117.

⁸ Füsun Kavrakoğlu, Libya 9 Kaddafi 2, 10 Mayıs 2016, (Çevrimiçi) <https://kavrakoglu.com/libya-9-kaddafi-2/>, 23 Nisan 2020.

kabul etmemiştir. 1 Ocak 1972’de kâğıt üzerinde yürürlüğe giren; Libya, Mısır ve Suriye’yi kapsayan Arap Cumhuriyeti de Kaddafi’nin çabalarına rağmen yaşanan anlaşmazlıklar sonucunda işlevsiz kalmıştır.⁹

Kaddafi 15 Nisan 1973’te *Zawara Beyanı* olarak bilinen açıklamasını gerçekleştirmiştir. Bu açıklamayla bürokrasiye karşı mücadele, toplumsal ve siyasal alanda yeniden örgütlenme ve İslam düşüncesini benimsetmek amacıyla *Kültür Devrimi* başlattığını duyurmuştur.¹⁰ Böylelikle devrim olarak nitelendirdiği dikta rejimini gerçekleştirmek adına faaliyetlerini hızlandırmıştır. Rejim aleyhtarlığı yapması beklenen kişiler etkisiz kılınmış ve yönetsel engeller ortadan kaldırılarak mevcut hukuk sisteminin yerini şeriat hukuku almıştır. Arap milliyetçiliği ve sosyalizm karşıtı olan devlet görevlileri tasfiye edilmiştir.¹¹

Libya, 1974’te Kıbrıs harekâtı sırasında Türkiye’ye ciddi yardımlarda bulunmuş, sekiz uçak dolusu silah Kaddafi tarafından Türkiye’ye yollanmıştır. Aynı yıllarda Kaddafi basının kontrolünü tümüyle eline geçirmeye başlamış, otellerde yabancı kanalların izlenmesini yasaklayarak konaklayan yabancıların Libya kanallarını izlemeleri gerektiğini ifade etmiştir. Kaddafi, 1975 yılında Mao Zedong’un *Küçük Kırmızı Kitap* ve Cemal Abdülnasır’ın *Devrimin Filozofisi* adlı kitaplarından esinlenerek *Yeşil Kitap*’i bölümler halinde yayınlamaya başlamıştır. Bu eserle birlikte Kaddafi, *Üçüncü Evrensel Teori* olarak adlandırdığı İslam’ı ve sosyalizmi sentezleyen bir ideolojiyi benimsemiştir. Bu ideolojinin temelinde Arap milliyetçiliği ve Cemal Abdülnasır hayranlığı bulunmaktadır. Yeşil Kitap, üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm; *Demokrasi Problemine Çözüm: Halkın Otoritesi*, ikinci bölüm; *İktisadi Sorunlara Çözüm: Sosyalizm*, üçüncü bölüm ise *Üçüncü Evrensel Teorinin Sosyal Temeli* adını taşımaktadır. Aile, kabile ve millet kavramlarının iç içe geçtiği bu kitapta yer yer çelişkili ifadeler rastlanmaktadır.¹² Kitap, okul müfredatlarında yer almış ve Libyalı öğrencilere zorunlu olarak okutulmuştur. Kaddafi döneminde yapılan ekonomik

⁹ Doğan ve Durgun, A.g.m., s. 67-71.

¹⁰ Mehmet Nesip Ogun, Serdar Yurtsever ve Abdulkarim Said, **Libya’s Past, Present and Vision of the Future**, Cambridge Scholars Publishing, 2020, s. 74.

¹¹ Doğan ve Durgun, A.g.m., s 66-67.

¹² Ogun, Yurtsever ve Said, A.g.e., s. 80-84.

reformlar vasıtasıyla ülke iktisadi anlamda kalkınsa da demokratikleşme konusunda yol katedilememiş, devleşen devlet verimsiz bir hâl almıştır. Libya’da yönetim *Cemahiriye* (Kitlelerin Devleti) denilen yapılar aracılığıyla sağlanmaya çalışılmış; ademi merkeziyetçilik adına yönetim merkezileştirilmiştir. Kitlelerin devleti aile hiyerarşisine teslim olmuştur.¹³ 1980 yılına gelindiğinde Libya, Çad’la yakınlaşmak istemiş ve Fransa ile savaştan Çad’a 6500 asker yollanmıştır. 1981 yılında birleşeceklerini duyuran bu iki ülke, durumdan Fransa, Nijerya ve ABD gibi ülkelerin rahatsız olması sebebiyle birleşememiştir.¹⁴

Kaddafi, İsrail’e olan düşmanlığından ötürü birçok terör grubunun Libya’da barınmasına ve eğitim almasına izin vermiş, *El-Fetih* ve *Filistin Kurtuluş Örgütü* gibi gruplara maddi destekte bulunmuştur. Filistin davasında en büyük sorumlunun İngiltere olduğunu düşünen Kaddafi, İngilizlere karşı *İrlanda Kurtuluş Ordusu’na* (IRA) da yardım etmiştir. Libya’nın adının çeşitli terör olaylarına karışmasından ötürü Kaddafi teröre destek verdiği yönünde sıkça eleştirilmiştir. 5 Nisan 1986’da Batı Berlin’de daha çok ABD askerlerinin gittiği bir gece kulübüne bombalı saldırı düzenlenmiş, saldırı sonucunda iki Amerikalı asker ve bir Türk genç kadın hayatını kaybederken 229 kişi yaralanmıştır. Söz konusu saldırıda Libya’nın sorumluluğunun bulunduğu anlaşılmaya üzerine ABD, Trablus ve Bingazi’yi bombalamıştır.¹⁵ 21 Kasım 1988’de ise Pan American World Havayolu şirketine ait Londra-New York seferini gerçekleştiren uçak İskoçya’nın Lockerbie kasabasının üstünde patlamış; uçakta bulunan 259 yolcu ve mürettebat ile kasabada ikamet eden 11 yerli yaşamını yitirmiştir. Araştırmalar sonucunda uçağın bomba ile patlatıldığı ve bu eylemden Libya istihbaratında çalışan iki görevlinin sorumlu olduğu tespit edilmiştir. Olay sonrası toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Libya’ya birçok ağır yaptırım uygulanmasına karar vermiş, suçluların ise yargılanmak üzere iadesini istemiştir. Kaddafi suçluları iade etmeyerek yaptırımlara karşı direnmiştir. Buna karşın yaptırımlar daha da ağırlaşınca 1999 yılında suçluları yargılanmaları için Hollanda’ya

¹³ Prashad, A.g.e., s. 119-120.

¹⁴ Doğan ve Durgun, A.g.m., s. 71.

¹⁵ Nathalie Malinarich, “Flasback: The Berlin Disco Bombing”, **BBC Online News**, 13 Kasım 2001, (Çevrimiçi) <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1653848.stm> 11 Mayıs 2020.

iade etmiştir.¹⁶ Libya'nın adının karıştığı bir diğer terör olayı da 1989 Eylül'ünde meydana gelmiştir. Kongo'dan Fransa'ya gitmek üzere havalanan UTA-772 isimli yolcu uçağı Nijer üzerinde bomba ile patlatılmış, içerisindeki 156 yolcu ile 14 mürettebat hayatını kaybetmiştir. Bu kazadan Libyalı teröristler sorumlu tutulmuştur.¹⁷ 2003 yılında Kaddafi, BM'de bahsi geçen olaylarda hayatını kaybedenlerin ailelerine 2,7 milyar dolar ödemeyi kabul etmiştir.

Kaddafi 1990'larda Türkiye'yi ABD ve İsrail'le yakınlaştığı gerekçesiyle suçlamış ve 1996 yılında Libya'yı ziyaret eden Necmettin Erbakan'ı sert şekilde eleştirmiştir. 1998 yılından sonra Türkiye ile Suriye'nin arasının bozulmasının ardından Türkiye'nin Kürt ayrımcılığı yaptığını ve Suriye'nin işgalini kolaylaştırdığını ifade etmiştir.¹⁸ 2004 yılında ABD'nin Libya'ya uygulanan yaptırımları kaldırması sonucunda Türkiye ile Libya arasında diplomatik ve ekonomik ilişkiler hız kazanmıştır. Kaddafi 2009 yılında BMGK'da ilk kez konuşma yapmış, 15 dakikayı geçmemesi gereken konuşma 1 saat 35 dakika sürmüştür. Kaddafi konuşmasında birçok Batılı devleti eleştirerek BM'nin kuruluşundan bu yana altmış beş farklı savaşı önleyemediğini ve kararların veto hakkı bulunan ülkelerin -ABD, Çin, Rusya, Fransa, İngiltere- çıkarları doğrultusunda alındığını savunmuştur. Bu durumun BM sözleşmesine aykırı olduğunu dile getiren Kaddafi, sözleşme kitapçığını masaya fırlatarak tepki göstermiştir.¹⁹ 2009'un Kasım ayında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Libya'ya giderek Kaddafi ile görüşme gerçekleştirmiş ve görüşme sonucunda Türkiye-Libya arasında karşılıklı vize muafiyeti konusunda anlaşma sağlanmıştır.²⁰ Türkiye 2000'li yıllarda inşaat sektöründe Libya'ya ciddi yatırımlarda bulunmuştur. Arap Baharı öncesinde iki ülke

¹⁶ Doğan ve Durgun, A.g.m., s. 73-74.

¹⁷ Craig R. Whitney, "France Charges 6 Libyans With '89 Sahara Jet Bombing", **The New York Times**, 8 Mayıs 1997, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/1997/05/08/world/france-charges-6-libyans-with-89-sahara-jet-bombing.html> 13 Mayıs 2020.

¹⁸ "Muammer Kaddafi Kimdir? Ölümünün 9. Yıl Dönemi Olan Muammer Kaddafi Neden Öldü?", **Habertürk**, 20 Ekim 2020, (Çevrimiçi) <https://www.haberturk.com/muammer-kaddafi-kimdir-olumunun-9-yil-donumu-olan-muammer-kaddafi-neden-oldu-2841395> 20 Haziran 2021.

¹⁹ "Kaddafi BM'yi Yerden Yere Vurdu", **CNN**, 24 Eylül 2009, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/09/23/kaddafi.bmyi.yerden.yere.vurdu/544667.0/index.html> 5 Mayıs 2020.

²⁰ "Erdoğan, Kaddafi'nin Çadırında", **Posta**, 24 Kasım 2009, (Çevrimiçi) <https://www.posta.com.tr/erdogan-kaddafinin-cadirinda-9019> 9 Mayıs 2020.

arasındaki ticaret hacmi 2,36 milyar dolara ulaşmış ve bu rakamın ileriki beş yılda 10 milyar doları aşacağı tahmin edilmiştir.²¹

2011 yılına gelindiğinde Libya her ne kadar ekonomik anlamda güçlü olsa da sınırlı demokrasi ve kısıtlanan özgürlüklerin doğurduğu reform talepleri yönetimde karşılığını bulamamıştır. Kaddafi nereye giderse gitsin Afrika temalı geleneksel kıyafetlerini çıkarmamış ve gittiği yerlere bedevi çadırını da taşımıştır. Kadın korumalarıyla dikkat çeken liderin milyar dolarlık serveti kulaktan kulağa yayılırken, Tunuslu bir gencin başlattığı Yasemin Devrimi'nin rüzgarları Libya'ya doğru esmeye başlamıştır.

2. Libya'da Esen Bahar Rüzgarları ve Kaddafi'nin Düşüşü

Arap Baharı, Arap dünyasındaki baskıcı ve otoriter rejimlere karşın meydana gelen halk ayaklanmalarını ifade etmek adına kullanılan bir kavramdır. Bu ayaklanmalar ilk olarak Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendisini yakmasıyla başlamıştır. Bölgedeki işsizlik, gıda yetersizliği, enflasyon, yolsuzluk, siyasi yozlaşma ve ifade özgürlüğünün eksikliği bu hareketlerin diğer ülkelere sıçramasına sebep olmuştur.²² Arap Baharı, ABD'nin ve küresel güçlerin kışkırtması dışında daha çok iç dinamiklere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Fakat olayların büyümesinin ardından dış güçler devrimi çalma yoluna gitmişlerdir. Gerger'e göre devrim; isyancı güçler içerisindeki dalganın çıkar doğrultusunda kullanılması, muhalefetin meşruluğunu lekeleme, psikolojik savaş, geleceğin inşasında mevzi kazanma ve gericiliği ön plana çıkarma gibi eylemler vasıtasıyla dış güçlerce çalınmıştır. Nihai amaç ise petrolün yağmalanmasıdır. Bu bağlamda; *"Arap toprakları için 2011'in ilk aylarındaki olaylar yeni bir tarihin başlangıcı değil, yüz yıllık bitmemiş bir mücadelenin devamıdır"*.²³ Libya'daki olaylarda başrolü oynayan etken ekonomik sebepler değil yönetimin halkın demokratikleşme arzusuna yüz çevirmiş olmasıdır. 17 Şubat 2011'de gösterilerin olacağını haber alan hükümet, insan hakları avukatı Fethi Terbil Salva'yı ve roman

²¹ Muhammed Salih Demirtaş, "Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihten Günümüze Seyri", **Umran Dergisi**, Sayı: 287, 2018, s. 68-73.

²² Doğan ve Durgun, A.g.m., s. 62-63.

²³ Haluk Gerger, Akt. Prashad, A.g.e., s. 11-13.

yazarı İdris El-Mesmari'yi tutuklatmıştır. Bu isimler 2006'da yaşanan olayları geliştirmek adına kurulması planlanan ve bir sivil özgürlük eylemi olan 17 Şubat Hareketi'nin liderliğini üstlenmişlerdir. 2006 yılında İtalyan Reform Bakanı, Danimarka'daki bir gazetede yayınlanan islamofobik karikatürün üzerinde bulunduğu bir tişört giymiş ve buna öfkelenen Libyalılar –ayrıca İtalya'nın Libya'yı sömürmesine de öfkeliydiler- Bingazi'deki İtalyan konsolosluğunun önünde protesto gösterileri yapmışlardır. Kaddafi cephesi ise göstericilerin üzerine ateş açmış ve on kişi yaşamını yitirmiştir. Bu olay Kaddafi rejimine karşı olan öfkeyi daha da canlandırmıştır. 2011 yılına gelindiğinde ise Salva'nın ve Mesmari'nin tutuklandığını duyan halk sokaklara dökülmüştür. Göstericiler asker ve polis gibi kolluk kuvvetlerini hedef almış ve 21 Şubat'a gelindiğinde Bingazi göstericilerin eline geçmiştir. 22 Şubat'ta eski İngiliz Dış İşleri Bakanı David Owen Libya'ya karşı askeri müdahale çağrısında bulunurken 23 Şubat'ta Lüksemburg Dış İşleri Bakanı Jean Asselborn çatışmaları hükümet açısından soykırım olarak adlandırmış ve Kaddafi'yi eleştirmiştir. Şubat sonuna gelindiğinde halk, Libya Hava Kuvvetleri uçaklarını ve donanma gemilerini ele geçirmiştir. Göstericiler, yabancı müdahale istemediklerini ve bunun Libya'nın kendi meselesi olduğunu vurgulamışlardır.²⁴

ABD başta olmak üzere birçok ülke Kaddafi'ye çekilme çağrısında bulunmuş fakat Kaddafi hiçbir yere gitmeyeceğini gerekirse ülkesinde şehit gibi öleceğini ifade etmiştir.²⁵ Bu sıralarda Türkiye de harekete geçmiş ve Libya'da bulunan Türk vatandaşlarını ülkeye getirmek adına cumhuriyet tarihinin o güne kadarki en büyük kurtarma operasyonunu gerçekleştirmiştir. Ankara ve Samsun isimli iki gemi vatandaşları almak adına Libya'ya doğru yola çıkmış, TRT ekibinden Mehmet Akif Ersoy ve Ersen Kıyga da gemiye binmiştir. Operasyon başarıyla tamamlanmış ve Türk vatandaşları ülkeye dönmüştür. TRT ekibi ise yolculuğu görüntülemek amacıyla yer aldıkları gemiden inmeyi tercih etmiş ve yaptıkları görüşmeler vasıtasıyla uluslararası basının konuşlandığı bir otele yerleşmiştir. Tüm uluslararası basının gözlerinin Kaddafi'nin üzerinde olduğu esnada TRT kendisiyle röportaj isteğinde bulunmuş ve

²⁴ A.g.e, s.105-108.

²⁵ “Kaddafi: İstifa etmeyeceğim gerekirse şehit olurum”, *Milliyet*, 22 Şubat 2011, (Çevrimiçi), <https://www.milliyet.com.tr/dunya/kaddafi-istifa-etmeyecegim-gerekirse-sehit-olurum-1355748> , 20 Haziran 2021.

Kaddafi belki de Türkiye'nin NATO operasyonunu engelleyebileceğini düşünerek bu isteği kabul etmiştir.²⁶ Kaddafi'nin oğlu Seyfülislam Kaddafi de bu süreçte babasının rejiminin yıkılmaması adına çaba göstermiştir. Bir dönem babasına muhalefet ederek ülkeyi terk eden Seyfülislam İngiltere'de doktora eğitimi almıştır. Yabancı dili ile dikkat çeken oğul Kaddafi reformist yanıyla birçok kişi tarafından Kaddafi'den sonra başa geçecek isim olarak yorumlanmıştır. Ancak, *L'Ancien Regime* adlı kitabında Alexis de Tocqueville'in “*kötü bir yönetimin en tehlikeli anının genellikle reform yapmaya koyulduğu an*” olduğunu belirttiği gibi Seyfülislam da diğer reformcularla birlikte bu hataya düşmüş, zaten ayaklanmak üzere olan halk ister istemez daha fazla galeyana gelmiştir. Libya'daki durum Tunus ve Mısır'dan farklı gelişmiştir. Bu iki ülkede askerler halka ateş açmayı reddederken Libya'da ordu ikiye bölünmüştür. Bir kısım siyasetçiler ve askerler muhaliflerin kanadına geçerken Kaddafi'nin yanında kalanlar silahlarını halka doğrultmuşlardır.²⁷

Afrika Birliği 10 Mart'ta Libya için Özel Yüksek Komite kurmuş olsa da barışçıl bir yol düşünülmemiş ve komite devre dışı bırakılmıştır. Fransa'nın ülkeyi bombalamaya başlamasıyla birlikte komitenin Libya'ya girişi engellenmiştir. Londra'da kırk dış işleri bakanı ve temsilcilerinin katılımı ile Libya'daki yönetim yasa dışı kabul edilmiştir.²⁸ NATO 17 Mart'ta 1973 sayılı BM hükmüyle Libya'ya müdahale kararı almış; Çin, Almanya, Brezilya, Rusya ve Hindistan karara karşı çekimser oy kullanırken ABD, Fransa ve Birleşik Krallık'ın da dahil olduğu on ülke evet oyu vermiştir. 19 Mart'ta BMGK'da Libya uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. Yüksek komutadan belirli kişilerin ve tüm Kaddafi ailesinin mal varlıklarına el konulmuştur. Aynı tarihten itibaren Şafak Yolculuğu Harekâtı (Operation Odyssey Down) ile altı hafta boyunca Kaddafi güçlerine bomba yağmıştır. Fakat NATO'nun attığı bu bombalar Libya askeri ve hava üsleri, petrol tesisleri, enerji ağları, radyo ve televizyon istasyonları ile beraber sivilleri de etkilemiştir. Nokta atışı vuruşlar yerine dağınık ve çok sayıda bombardıman yaşanmıştır. Nisan'da Sarkozy, Cameron ve Obama gibi liderler Kaddafi'nin gitmesi gerektiğini duyurmuşlardır. Buna karşın Uluslararası

²⁶ “Libya'nın Çöküşü 1”, TRT, 22 Ekim 2018, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=9M2v6dLaKM4>, 5 Nisan 2020.

²⁷ Prashad, A.g.e., s. 155-161.

²⁸ Doğan ve Durgun, Ag.m., s. 80.

Ceza Mahkemesi'nde yargılanma ihtimali Kaddafi'yi ülkesinde sonuna kadar kalıp savaşmaya itmiştir. NATO'nun olaylara barışçıl baktığı düşüncesi söylemde kalmış, eylem kısmında NATO sivilleri korumak yerine muhaliflere destek vererek çatışmaları körükleyen bir pozisyonda yer almıştır. NATO müdahalesi gündeme geldiği sıralarda Türkiye bu olasılığı sert bir dille eleştirmiş, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan şu sözleri sarf etmiştir;

“Türkiye, son derece ilkeli, tutarlı ve cesur bir şekilde demokrasi ve insan haklarından yana tavır alırken üzümlere ifade etmeliyim ki, Avrupa'dan bu noktada güçlü ve tek ses duyulmadı.... Şimdi bize basın mensupları soruyor, çok enteresan; NATO Libya'ya müdahale etmeli midir? Böyle bir saçmalık olur mu yahu? NATO'nun ne işi var Libya'da?...Bakan Türkiye olarak biz bunun karşısındayız, böyle bir şey konuşulamaz, böyle bir şey düşünülemez.”²⁹

Ancak bu demeçten kısa bir süre sonra NATO operasyonlarının ana üssü İzmir olarak duyurulmuştur.³⁰ Uçuşa yasak bölge fikrini güvenlik konseyine ilk getirenler Libya temsilcileri olurken; hemen ardından Bingazi'de süreci yönetmek adına kurulan Ulusal Geçiş Konseyi (UGK)³¹, İngiltere, Fransa ve son olarak Arap Birliği de bu görüşü desteklemiştir. Arap Birliği ve Afrika Birliği'nin desteklerinin olmaması durumunda Avrupa ve ABD'nin Libya'da bu denli rahat operasyon yapamayacakları açıktır.³² Şubat ile Temmuz ayları arasında 100.000'i Libya vatandaşı yaklaşık 630.000 sivil ülkeden kaçmış, 200.000 kişi ise ülke içerisinde yer değiştirmek durumunda kalmıştır.³³

2012 yılında çeşitli insan hakları örgütleri birleşerek NATO'nun Libya'da işlediği savaş suçlarına dair kapsamlı bir rapor yayınlamış fakat bu olayın üstü kapatılmıştır. Son noktayı ise BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon koymuş ve 1973 sayılı kararın

²⁹ “NATO'nun Libya'da Ne İş Var”, NTV, 28 Şubat 2011, (Çevrimiçi) <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA>, 16 Nisan 2020.

³⁰ “Komuta NATO'da, Hava Üssü İzmir'de”, CNN, 25 Mart 2011, (Çevrimiçi) <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/03/25/komuta.natoda.hava.ussu.izmirde/611062.0/index.html>, 17 Nisan 2020.

³¹ Libya'da yaşanan gelişmelerin dönüm noktası hareketin politik kanadını oluşturan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin resmi olarak 5 Mart 2011'de toplanması olmuştur. Konsey halk hareketinin güçlenmesini sağlamış ve halk nezdinde demokratik ve bağımsız bir Libya'ya olan inancı artırmıştır.

³² Rob Weighill ve Florence Gaub, **The Cauldron: NATO's Campaign in Libya**, New York: Oxford University Press, 2018, s. 33-47.

³³ Prashad, Ag.e., s. 175-217.

titizlikle uygulandığını söylemiştir. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde görevli Luis Moreno Ocampo da Kaddafi ve ailesine yönelik açtığı soruşturma ile NATO'ya yardımcı olmuş ve asılsız iddialarıyla mahkemenin güvenilirliğini zedelemiştir. Al-Jazeera kadınların tecavüze uğradığı, yaralıların idam edildiği ve kan bankalarına saldırıldığına dair yalan haberler üretmiş³⁴, Mahmut Cibril ve Abdülfettah Yunus başkanlığındaki Ulusal Geçiş Konseyi'nin ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın yardımıyla Washington'daki bir hukuk/lobi firması olan Patton Boggs'dan destek aldıkları gündeme gelmiştir.³⁵

17-18 Ağustos'ta NATO saldırılarını Trablus'a yöneltmiştir. Bölge şiddetli şekilde bombalanmış ve Kaddafi yanlısı birçok sivil eylemci yaşamını yitirmiştir. 21 Ağustos akşamı NATO ve Katar'ın yardımıyla Trablus muhaliflerin eline geçmiştir. Trablus'un düştüğü gün New York Times gazetesi "*Libya'nın Petrol Zenginliğine Erişmek İçin İtiş Kakış Mücadele Başlıyor*" şeklinde bir başlık kullanmıştır.³⁶ Bir süre sonra Kaddafi ve oğlu dışında, ailenin geri kalanının Cezayir'e gittikleri anlaşılmıştır. Fakat rejim düşmemiş, doğuda yer alan Velid, Sirte ve Sabha gibi iller direniş göstermeye devam ederlerken NATO da bu bölgeleri bombalamaktan geri durmamıştır. 20 Ekim 2011'de Kaddafi, NATO bombardımanından kaçmak adına saklandığı memleketi Sirte'de muhalifler tarafından yakalanmış ve linç edilerek hayatını kaybetmiştir.³⁷ Kaddafi'nin ölü bedeni onu linç eden kesimlerce araba kaputu üzerine konularak dolaştırılmış ve bir telefon kamerası bu anları kaydetmiştir. Görüntüler çeşitli televizyon kanalları ve YouTube gibi sosyal mecralarda yayınlanmıştır. Kaddafi ile birlikte bir diğer oğlu Mutassım Kaddafi de linç edilmiş, ikilinin bedenleri halkın görmesi için soğuk hava deposunda birkaç günlüğüne sergilenmiştir.³⁸ Kaddafi'den bir ay sonra onun veliahtı olarak görülen Seyfülislam Kaddafi³⁹ de Libya'nın güneyinde

³⁴ A.g.e., s. 218-221.

³⁵ Brian Baxter, "Libyan Rebels Hire Patton Boggs", **The Am Law Daily**, 5 Temmuz 2011, (Çevrimiçi) <https://amlawdaily.typepad.com/amlawdaily/2011/07/libya-rebels-patton-boggs.html>, 13 Mart 2021.

³⁶ A.g.e., s. 240.

³⁷ Selami Kökçam, "Kaddafi Sonrası Libya", **TRT**, 2 Ocak 2020 (Çevrimiçi) <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafi-sonrasi-libya-450437.html>, 4 Nisan 2020.

³⁸ Andrei Netto, **Bringing Down Gaddafi: On the Ground With The Libyan Rebels**, New York: Palgrave Macmillan, 2014, s. 4-8.

³⁹ Seyfülislam Kaddafi her ne kadar rejim içerisinde resmi bir göreve sahip olmasa da Kaddafi'nin varisi olarak görüldüğünden altı yıl süresince alıkonulmuştur. İddialara göre Kaddafi'nin serbest bırakıldıktan sonra yayınlanan fotoğraflarında parmaklarının bazılarını ve ön dişlerini kaybettiği görülmektedir. 1972

yer alan Ubari kentinde muhalifler tarafından yakalanmış ve yargıya teslim edilmeden alıkonulmuştur.⁴⁰ Altı ay süren iç savaşta 30.000'e yakın insan ölmüş, 50.000 kişi yaralanmış ve 4.000 kişi kayıplara karışmıştır (TRT, 2018).⁴¹

Kaddafi'nin düşüşünden sonra gücü tamamen elinde bulan Ulusal Geçiş Konseyi'nin varlığını sağlamlaştırmak adına kendi petrol şirketini kurması diğer ülkelerin nezdinde Libya'ya olan ilgiyi artırmıştır. UGK sözcüsü muhaliflere yardım yapan ülkelere petrol konusunda ayrıcalık tanınacağını belirtince Fransa, İngiltere, Katar, İtalya ve ABD gibi ülkeler bu imtiyazdan yararlanmak adına girişimlerde bulunmuşlardır. Petrol rezervleri bakımından Afrika'daki en zengin ülke olan Libya, konumunun Avrupa'ya yakın olması sebebiyle petrolün işlenmesinin de kolay olacağı ülkelerdendir. Kaddafi petrolün gücüne dayanarak iktidarını ayakta tutmuş ve sahip olduğu bu kozu zaman zaman diğer ülkelere gözdağı vermek adına kullanmıştır. NATO ile müttefik olan bir hükümetin başa geçmesi ise petrol ithali konusunda istekli olan ülkelerin politikalarına denk düşmüştür. Yeni hükümet Atlantik bankalarında dondurulan ülke hesaplarının açılması için ABD'den yardım talebinde bulunmuş, karşılığında petrol ticaretinde dolara dönülmesini kabul etmiştir. Ulusal Geçiş Konseyi, Ocak 2012'de konseye katılabilmek için profesyonel niteliklere sahip olmak, 17 Şubat Devrimi'ne erken ve açık bir biçimde destek vermiş olmak, Kaddafi rejimine destek vermemiş olmak ve üniversite diplomasına hak ederek sahip olmak gibi yeni şartlar getirmiştir. Böylece işçi kitlesinin çoğu demokrasiden dışlanmıştır.⁴² Bununla birlikte Kaddafi'nin 1972 yılında siyasi parti kurulmasını yasaklamış olması Ulusal Geçiş Konseyi'nin geçerli tek otorite olmasına yol açmış ve farklı siyasal görüşlere sahip halk topluluklarını temsil edecek oluşumlar kurulamamıştır.⁴³

doğumlu olan Kaddafi, 2000-2011 yılları arasında Batı ile iyi ilişkiler geliştirilmesine yardımcı olmuş; Lockerbie, Berlin Gece Kulübü ve UTA 772 gibi olayların çözümlenebilmesi adına müzakerelerde bulunmuştur.

⁴⁰ "Seyfülislam Kaddafi: Libya'da 6 Yıl Sonra Serbest Bırakılan Eski Varis", **BBC**, 12 Haziran 2017 (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40246155>, 14 Nisan 2020.

⁴¹ "Libya'nın Çöküşü 2", **TRT**, 22 Ekim 2018, (Çevrimiçi) https://www.youtube.com/watch?v=UjdzO_KEq6M, 5 Nisan 2020.

⁴² Prashad, A.g.e., s. 240-248.

⁴³ Doğan ve Durgun, A.g.m., s. 84.

2012 Temmuz'unun sonunda devrimden sonraki ilk genel seçimler gerçekleşmiş ve Ulusal Geçiş Konseyi görevi kurucu meclis niteliğindeki Milli Genel Kongre'ye bırakmıştır. Buna karşın devrim sırasında silahlı mücadeleye girişen birçok grup silah bırakmayı reddetmiş ve ülkedeki çatışma hali sonlanmamıştır. Kaddafi iktidarına karşı gerçekleşen çatışmalar sırasında ordudan ayrılan kişilerce çeşitli mühimmatlar taşınmış ve milis denilen silahlı örgütlenmeler ülkenin farklı alanlarında türemeye başlamıştır. Bu durum 2012 yılında halktan birçok kişinin -özellikle aşiretlerini korumak adına aşiret üyelerinin- silahlanmasına yol açmıştır. Libya şehir devletlere bölünmüş ve günlük hayatta güvenlik birincil sorun haline gelmiştir. Buna ek olarak Kaddafi'nin iktidarda kalmak adına aşiretler arasındaki ihtilafları kullanmış olması eski husumetlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴⁴ Yeni hükümetle göreve gelen başbakan ise kısa bir süre sonra görevden alınmış ve bu tarihten sonra Libya'da siyasi istikrar bir türlü sağlanamamıştır.

2012 ve 2013 yıllarında uluslararası aktörlerin Libya'daki savaşıma katılmaları adına iki önemli olay gerçekleşmiştir. 11 Ekim 2012'de ABD'de internetten paylaşılan bir filmin Hazreti Muhammed'e yönelik hakaret içerdiği gerekçesiyle silahlı gruplar Bingazi'deki ABD konsoloslukuna saldırmış, ABD Büyükelçisi Cristopher Stevens, üç koruması ve onlarca Libyalı hayatını kaybetmiştir.⁴⁵ ABD bu olaydan sonra ülkedeki askeri faaliyetlerinin çoğunu sonlandırmış ve dolaylı bir politika izlemeye başlamıştır. 2013 yılında ise Libya'nın komşusu Mali'de iç karışıklık baş göstermiş, bu olay Fransa'nın askeri gücünü Libya'dan Mali'ye çekmesine yol açmıştır. Libya'da açılan bu boşluğu 2014 yılındaki seçimlerden sonra BAE destekli Halife Hafter doldurmuştur.⁴⁶

⁴⁴ Nebahat Tanrıverdi Yaşar, "SETA Web Panel: Orta Doğu'nun Çatışma Gündemi Libya", 22 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=hKikKupmego>, 2 Mayıs 2020.

⁴⁵ Kökçam, 2020, A.g.y.

⁴⁶ Tanrıverdi Yaşar, A.g.y.

3. Eski Bir Dost: Halife Hafter

Halife Belkasım Hafter 1943 yılında Bingazi'nin güneyinde dünyaya gelmiştir. 18 yaşında Bingazi Askeri Akademisi'ne girmiş, Kaddafi ile de bu okulda tanışmıştır. 1 Eylül 1969'da Batı yanlısı Kral İdris'i kansız bir darbeyle indiren Hür Subaylar Ordusu'nda Halife Hafter de yer almaktadır. Kaddafi'nin en güvendiği isimlerden biri olan Hafter darbeden sonra kariyer basamaklarını hızla tırmanmıştır. Kaddafi tarafından bir dönem genelkurmay başkanlığına dahi atanan Hafter, 1970'li yıllarda Sovyet Rusya'da askeri eğitim görmüştür. Aynı yıllarda Kaddafi'nin Batı ile arası bozulmaya başlamış ve Batı medyasında terör örgütlerine destek verdiğine yönelik haberler çıkmıştır. Bu durum Libya'nın komşusu Çad'da sıcak savaş haline dönüşmüştür.

O yıllarda Çad sahip olduğu uranyum kaynakları sebebiyle Rusya ve ABD gibi ülkeler için çekici konumda bulunmaktadır. 1982'de Fransa ve ABD destekli darbe sonrası Çad'da göreve Hissene Habre gelmiş, Habre muhaliflere karşı oldukça sert tavırlar takınırken Batı ile ilişkilerini iyi tutmuştur. Bundan rahatsız olan Kaddafi, Çad'a başında Halife Hafter'in bulunduğu bir ordu göndermiştir. Hafter, 1987'de yaklaşık 700 adamıyla Çad ve Libya arasındaki bir bölgede savaşırken esir düşmüş ancak Kaddafi generaline sahip çıkmamıştır.⁴⁷ Bu noktada devreye ABD girmiş ve Hafter ile adamlarına destek olmuştur. 1990'da Habre Senegal'e kaçmış ve yerine Kaddafi yanlısı bir yönetim gelmiştir. Aynı yıl artık azınlık bir Kaddafi muhalifi olan Hafter yaklaşık 300 adamını alarak ABD'ye iltica etmiştir. Hafter'in CIA karargâhının bulunduğu Virginia-Langley'e sadece yedi mil uzaklıkta olan bir bölgeye yerleşmiş olması ABD adına casusluk yaptığı iddialarını güçlendirmiştir.⁴⁸ Öyle ki Washington Post gazetesi 1996'da Hafter ve adamları için "*merkezi ABD'de bulunan bir kontra grubu*" benzetmesi yapmıştır. Kaddafi'ye karşı yapılan birçok suikast girişiminde ABD ile ortak çalıştığı iddia edilen Hafter 2011'de olayların patlak vermesi ile ülkesi Libya'ya geri dönmüştür. 14 Mart 2011'de Bingazi'ye ulaşan Hafter burada Ulusal

⁴⁷ "Libya'nın Karanlık Yüzü: Halife Hafter", AA, 4 Ocak 2020, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/arama/libya-nin-karanlik-yuzu-halife-hafter/1692354>, 7 Nisan 2020.

⁴⁸ Prashad, Ag.e., s. 206.

Geçiş Konseyi'nin askeri kanadını oluşturan Abdülfettah Yunus ve Ömer El-Hariri ile bir araya gelmiştir. Hariri de 1969 yılındaki darbede Hür Subaylar'ın içerisinde yer almış fakat sonrasında Kaddafi saflarından ayrılarak 1975 yılında rejime karşı darbe girişiminde bulunmuştur. 2011 yılına kadar hapis hayatı sürmüş ve ayaklanma sonrasında Abdülfettah Yunus'un ikinci adamı olmuştur. Lâkin bu ikilinin birlikte çalışır görünmemesi CIA'in Hafter'i devreye sokmasına yol açmıştır. Temmuz 2011'de Abdülfettah Yunus ve iki yardımcısı Kaddafi için çalıştıkları gerekçesiyle tutuklanıp öldürülmüştür. Bu olayın ardından Ulusal Geçiş Konseyi dağıtılmış ve siyasi yetki tümüyle Mahmut Cibril'e, askeri komuta ise Hafter'e bırakılmıştır.⁴⁹

Halife Hafter 14 Şubat 2014'te televizyondan yaptığı açıklamada askeri öneme sahip noktaların ele geçirildiğini ve Milli Genel Kongre'nin -o dönemki meclisin adı- çalışmalarının durdurulduğunu açıklamıştır. Hükümet ise Hafter'in bu hareketini başarısız bir darbe girişimi olarak yorumlamıştır. Kongre'nin çalışma süresinin uzatılmasının ardından silahlı gruplar parlamentoya girerek ateş açmışlardır. Aynı dönemde ülkenin doğusunda yer alan Sidra Limanı'na izinsiz demir atan Kuzey Kore bandrollü bir petrol gemisine silahlı gruplar tarafından petrol yüklenmesi üzerine Libya Meclisi (MGK), Başbakan Ali Zeydan Hükümeti'nden güvenoyunu çekmiştir. Haziran ayında seçimler yapılmış ancak MGK seçimlere katılımın çok düşük olduğunu öne sürerek sonucu tanımadığını açıklamıştır. Bu açıklamaya bağlı olarak yeni seçilen Temsilciler Meclisi ile MGK'ya bağlı gruplar arasında silahlı çatışma yaşanmış, Temsilciler Meclisi çalışmadığı için Trablus'tan Tobruk kentine taşınmıştır. Tobruk'taki meclisin Halife Hafter'i Libya Ulusal Ordusu'nun komutanı ilan etmesiyle birlikte Libya'da silahlı gruplar üzerinden iktidar savaşı veren iki meclisli bir yapı oluşmuştur.⁵⁰

17 Aralık 2015'te BM'nin girişimiyle Fas'ın Suheyraat kentinde Libya Siyasi Anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ile Ulusal Mutabakat Hükümeti Başkanlık Konseyi kurulmuştur. BM, Başkanlık Konseyi'ni Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanımış fakat Hafter'in de baskısıyla Tobruk'taki meclis yeni hükümet listesini

⁴⁹ A.g.e., 205-208.

⁵⁰ Kökçam, 2020, A.g.y.

onaylamayınca süreç sekteye uğramıştır. BM, NATO ve Avrupa Birliği (AB) gibi uluslararası örgütler Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (UMH) Libya'daki tek meşru hükümet olarak kabul ettiklerini beyan etseler de bu örgütlere üye olan birçok ülke bölgede kendi siyasi çıkarlarını korumak adına Hafter'e destek vermiştir.⁵¹ Bu destekle birlikte Hafter'e bağlı güçler 2017 yılında ülkenin doğusundaki petrol sahalarını ele geçirmiştir.⁵² 2017 Eylül'ünde BM Libya Özel Temsilcisi Gassan Selame üç aşamalı bir eylem planı önermiş; bu planın ilk aşaması Suheyra Anlaşması'nın revizyonunu, ikinci aşaması ülkedeki tüm tarafları bir araya getirecek ulusal diyalogu, üçüncü aşama ise anayasa reformu ve bu anayasaya bağlı olarak cumhurbaşkanlığı seçimlerini kapsamıştır. Ancak bu planın hiçbir adımı tamamlanamamıştır.⁵³ Hafter, Doğu bölgesi ile birlikte ülke topraklarının çoğu çöl olan yaklaşık üçte ikilik kısmını ele geçirmiştir. UMH, bir yandan Hafter güçleriyle, bir yandan da Libya'daki otorite boşluğundan yararlanarak bölgede etkin olmaya çalışan DAES ile mücadele içerisinde olmuştur.

2019 yılının Nisan ayına gelindiğinde Hafter, UMH'nin kalesi olan ve Libya nüfusunun neredeyse üçte ikisinin yaşadığı Trablus'u ele geçirmek adına operasyon başlatmış, UMH bu girişimin ardından seferberlik ilan etmiştir. Hafter her ne kadar Fransa'dan askeri danışmanlık, BAE'den cephane ve insansız hava aracı, Mısır'dan savaş uçağı ve Rusya'dan Wagner Grup bağlantılı askeri/mali kaynak desteği sağlamış olsa da uzun bir süre Katar ve Türkiye destekli UMH karşısında kayda değer bir ilerleme gerçekleştirememiştir. 26 Haziran'da UMH güçlerinin Hafter kontrolünde bulunan Giryan kentini geri almasıyla Hafter, Türkiye'ye karşı adeta savaş açmıştır. Bölgede ağır kayıplar veren Hafter güçleri 28 Haziran'da Türkiye-Libya arasındaki sivil uçuşları yasakladıklarını, Libya limanlarına yanaşan Türk gemilerinin

⁵¹ Hafter, yönettiği gruba Libya Ulusal Ordusu adını vermektedir. Ordu ulusal olmanın ötesinde çok parçalı bir yapıya sahiptir. Hafter'in safları Kaddafi'nin kurduğu Halk Komiteleri'nden radikal gruplara, Sudan'da karanlık bir geçmişi olan Cancavit miliscilerinden Çad'daki isyancılara, Rus paralı askerlerinden Mısır, Fransa ve BAE subaylarına kadar geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Hafter topraklarını genişlettikçe yeni askerlere ihtiyaç duymuş ve çözümü paralı askerlerde bulmuştur. Libya'da varlığı en çok tartışılan Rus paralı asker firması Wagner Grup Hafter adına Libya'da faaliyet göstermektedir. Bunun yanı sıra Mısır, Fransa ve BAE silah/teçhizat yardımıyla bulunmakta ve bu ülkelerden gelen subayların Hafter'e danışmanlık yaptığı öne sürülmektedir.

⁵² "Libya'da Darbeci Hafter'e Bağlı Güçler Kimlerden Oluşuyor?", **TRT**, 28 Aralık 2019, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-darbeci-haftere-bagli-gucler-kimlerden-olusuyor-449963.html>, 9 Nisan 2020.

⁵³ Kökçam, 2020, Ag.y.

vurulacağını, Türk vatandaşların tutuklanacağını ve Türk firmalarının hedef alınacağını beyan etmiştir.⁵⁴ 2019'un son aylarında Hafter birlikleri operasyonlarını hızlandırmış ve Trablus'a ciddi anlamda yaklaşmıştır. BM'nin sadece Trablus ve Zaviye'yi kapsayan raporuna göre 2019 yılında Libya'da gerçekleşen hava saldırıları sebebiyle 284 sivil yaşamını yitirmiş, 120.000 kişi ise yerinden edilmiştir.⁵⁵ 27 Aralık 2019'da UMH resmi olarak Türkiye'den askeri destek talebinde bulunmuştur. Talebin geldiği dönemde Hafter güçleri Trablus'a yalnızca 9 km'lik bir mesafede bulduklarından, TBMM tatil olan 2 Ocak günü toplanmış ve 325 kabul, 184 ret oyuyla Libya Tezkeresi meclisten geçmiştir. Tezkere kararı 4 Ocak'ta Resmî Gazete'de yayımlanmış, karar ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'a süresi, sınırı ve kapsamı kendisince belirlenmek üzere Libya'ya TSK unsurlarını gönderebilmesi için bir yıllık yetki tanınmıştır.⁵⁶ 5 Ocak tarihinde ise Türk askeri Libya'ya ulaşmış ve UMH adına çalışmalarını başlatmıştır.

22 Mart'ta dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi sebebiyle Fransa, Almanya, İtalya ve AB taraflara insani ateşkes çağrısında bulunmuş, her iki taraf da bu çağrıyı kabul ettiklerini açıklamış lakin Hafter dakikalar sonra roketli bir saldırı ile ateşkesi ihlal etmiştir. 25 Mart'ta UMH sivilleri korumak adına artık savunma pozisyonundan saldırı pozisyonuna geçildiğini duyurmuş ve Barış Fırtınası Operasyonu'nu başlatmıştır.⁵⁷ Nisan ayının ortalarına kadar yaklaşık 3000 km²'lik bir alan Hafter güçlerinden temizlenmiş, Türkiye'nin gerek askeri gerekse SİHA ve İHA'larla sağladığı destekle birlikte UMH stratejik açıdan oldukça önemli olan

⁵⁴ Fehim Taştekin, "Türkiye'nin Libya Savaşı: Kesinlikle Tombaladan Çıkmadı", 30 Haziran 2019, (Çevrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/06/30/turkiyenin-libya-savasi-kesinlikle-tombaladan-cikmadi>, 6 Mayıs 2020.

⁵⁵ "BM'nin Acı 2019 Libya Raporu", **TRT**, 30 Aralık 2019, (Çevrimiçi) <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmnin-aci-2019-libya-raporu-450399.html>, 5 Nisan 2020.

⁵⁶ Metin Kaan Kurtuluş, "10 Soruda Libya Hakkında Her Şey: Bugüne Nasıl Gelindi, Dünya Neden İlgili, Türkiye'nin Planı Ne?", **T24**, 6 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/10-soruda-libya-hakkinda-her-sey-bugune-nasil-gelindi-dunya-neden-ilgili-turkiye-nin-plani-ne,854962>, 2 Nisan 2020.

⁵⁷ "3 Ülkeden Libya'da Ateşkes Çağrısı", **CNN**, 25 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/dunya/3-ulkeden-libyada-ateskes-cagrisi>, 18 Mayıs 2020.

Vatiyye Hava Üssü ve Tarhune kentini Hafter'in elinden alarak bölgede kontrolü sağlamıştır.⁵⁸

Hafter Nisan sonunda 2015'te yapılan Suheyraat Anlaşması'nın hükmünü yitirdiğini söyleyerek kendisini tek yetkili devlet başkanı ilan etmiştir.⁵⁹ UMH'nin başında bulunan Al-Sarraaj bunun bir darbe olduğunu ve sonlandırılması gerektiğini; ABD Trablus Büyükelçisi ise bu tek taraflı ilan sonrası üzüntü duyduklarını belirtmiştir. AB Komisyon Sözcüsü Peter Stano zorla ve şiddet kullanarak uygulanmaya çalışılan bireysel çözümlerin 2015'te imzalanan Libya Siyasi Anlaşmasını ihlal ettiğini, Rusya Dış İşleri Bakanı Sergey Lavrov ise bu durumu kabul etmediklerini açıklamıştır.⁶⁰ Bunlara ek olarak Fransa Dış İşleri Bakanlığı Sözcü Vekili Olivier Gauvin tek taraflı kararlarla çatışmaların sona ermeyeceğini⁶¹; Türk Dış İşleri Bakanlığı ise Hafter'in petrol üretimine abluka uygulayarak halkın ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştirdiğini, çözümü siyasi yollarla değil askeri diktatörlük vasıtasıyla çözmek istediğini ve uluslararası toplumun gecikmeden gereken karşılığı vermesi gerektiğini ifade etmiştir.⁶² 2020 yılının Haziran ayı içerisinde UMH, Hafter güçlerine karşı savaşımını sürdürmüş ve Beni Velid, Esabia ve Sirte kentlerinin kontrolünü sağlamıştır. Bununla birlikte Libya'da önemli bir nüfuz alanına sahip olan ve petrol bölgelerine yakın konumda ikamet eden Tuareg Kabilesi de UMH'ye bağlılığını bildirmiştir. Hafter 7 Haziran'da yaptığı açıklamada Türkiye'nin müdahalesi ile Libya'da dengelerin değiştiğini ve çözümün artık siyasi yollarla aranması gerektiğini

⁵⁸ "Libya'da Son Durum Haritası (Temmuz 2020)", **Stratejik Ortak**, 6 Temmuz 2020, (Çevrimiçi), <https://www.stratejikortak.com/2020/07/libya-son-durum-haritasi.html>, 10 Temmuz 2020.

⁵⁹ Ali Kemal Erdem, "Kendisini Libya'nın Tek Devlet Başkanı İlan Eden Hafter, Neden Şimdi Böyle Bir Karar Aldı?", **Independent Türkçe**, 28 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.indyturk.com/node/170476/haber/kendisini-libyan%C4%B1n-tek-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-ilan-eden-hafter-neden-%C5%9Fimdi-b%C3%B0yle-bir-karar>, 10 Mayıs 2020.

⁶⁰ "Kendisini Devlet Başkanı İlan Eden Hafter'e ABD, Rusya ve AB'den Tepki", **Sabah**, 28 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/28/kendisini-devlet-baskani-ilan-eden-haftere-abd-rusya-ve-abden-tepki>, 5 Mayıs 2020.

⁶¹ "Fransa'dan Hafter'in Devlet Başkanlığı İlanına Tepki", **NTV**, 29 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.ntv.com.tr/dunya/fransadan-hafterin-devlet-baskanligi-ilanina-tepki,D4Mpse6JxUWaZlkdgZltjw>, 12 Mayıs 2020.

⁶² "Dışişleri Bakanlığı'ndan Hafter'in Libya'da Kendini Devlet Başkanı İlan Etmesine Tepki: Uluslararası Toplum Karşılık Vermeli", **T24**, 29 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/disisleri-bakanligi-ndan-hafter-in-libya-da-kendini-devlet-baskani-ilan-etmesine-tepki-uluslararasi-toplum-karsilik-vermeli,875668>, 8 Mayıs 2020.

belirterek ateşkes çağrısında bulunmuştur. Hafter ve destekçisi Mısır lideri Sisi'nin ortaklaşa sundukları, ateşkes talebini içeren Kahire Bildirgesi; Suudi Arabistan, Bahreyn, Ürdün, BAE, ABD, Rusya ve Fransa'dan da destek almıştır.

Haziran itibariyle sıcak savaşın durduğu Libya'da, sonbahar ayları Fayez El-Sarraj cephesinde kırılmaların yaşandığı bir zaman dilimine karşılık gelmiştir. Fransa ve Mısır gibi Hafter'i destekleyen ülkelerle görüşmelerini sıklaştıran Sarraj Eylül ayında istifa edeceğini açıklamış, ardından siyasal düzlem sağlıklı bir biçimde kurulana dek görevi yürüteceğini duyurmuştur. 23 Ekim 2020 tarihinde BM Genel Sekreteri'nin Libya Özel Temsilcisi Stephanie Williams arabuluculuğunda UMH'nin askeri kanadı ve Libya Ulusal Ordusu'ndan beşer temsilcinin katılımı ile oluşturulan 5+5 Libya Ortak Askeri Komisyonu, UMH ile Tobruk arasındaki ateşkesi kalıcı hale getiren anlaşmayı imzalamıştır.⁶³ 9 Kasım 2020'de ise Tunus'ta BM önderliğinde, ülkede savaşan tarafların siyasi temsilcileri ve tüm bölgelerin yerel liderlerinden oluşan 75 kişilik bir *Libya Siyasi Diyalog Forumu* oluşturulmuştur. Forumda, Sarraj'ın istifası sonrasında seçimlerin ne zaman gerçekleşeceği ve geçen zaman diliminde ülkeyi yönetecek geçici heyet üzerine görüşülmüştür.⁶⁴ Bu görüşmeler sonucunda 24 Aralık 2021 tarihinde ülke genelinde parlamento ve başbakanlık seçimlerine gidilmesine ve bu sürece kadar ülkenin; başbakanlığını Abdulhamid Muhammed'in üstlendiği ve içerisinde kendisiyle birlikte dört kişinin yer aldığı *Başkanlık Konseyi* tarafından yönetilmesi üzerine uzlaşa sağlanmıştır.⁶⁵

4. Pastadan Pay Alma Sorunsalı: Kim Libya'dan Ne İstiyor?

2014 yılı Libya'daki savaşımın uluslararası platforma taşınmasında milat olmuştur. 2014'ten 2016'ya kadar Hafter'in en büyük destekçilerinden biri olan BAE, İsrail lobileri ile birlikte birçok aşiret ve siyasi güçle bağlantı kurarak yetki alanını genişletmiş, 2016 yılında El-Kadim Hava Üssü'nü inşa ederek Libya'da askeri gücünü

⁶³ "Libya'da Taraflar Yeni Seçim Tarihinde Uzlaştı: 24 Aralık 2021", **BBC**, 13 Kasım 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54935752>, 16 Mart 2021.

⁶⁴ "Libya'da Seçim Süreci Başladı", **DW**, 1 Şubat 2021, (Çevrimiçi), <https://www.dw.com/tr/libyada-se%C3%A7im-s%C3%BCreci-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-56404631>, 16 Mart 2021.

⁶⁵ "Libya'da Geçiş Yönetimi Belirlendi", **Gazete Duvar**, 5 Şubat 2021, (Çevrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/libyada-gecis-yonetimi-belirlendi-haber-1512491>, 16 Mart 2021.

konuşlandırmıştır. Bununla birlikte Mısır, NATO müdahalesinde önemli rol oynamış ve aşiretleri organize ederek ülkede siyasal faaliyetlerini sürdürme çabası içerisinde olmuştur. Rusya kendisine askeri üs verebilecek bir gücün iktidar olmasını istediğinden tarafını bu doğrultuda seçmeye gayret göstermiş, Fransa da çıkarları doğrultusunda Hafter'i destekleyince UMH tek meşru merci kabul edilmesine rağmen uluslararası arenada yalnız kalmıştır.⁶⁶ Bu ülkeler Hafter'in askeri bir figürden, siyasal bir figüre dönüşmesinde etkili olmuşlar, bundan dolayı Türkiye ile yapılan mutabakatlar hem UMH hem de Türkiye adına önem kazanmıştır.⁶⁷ UMH'nin darbeci olarak lanse ettiği Hafter'in dış güçlerden daha fazla destek almasının sebebinin destekleyen ülkelerin çıkarlarına aldığı yardımlar karşılığında cevap verebilecek, yönlendirilebilme ihtimali daha olağan taraf olmasından kaynakladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Libya'da bulunan aktörleri ve zikredilen aktörlerin bölgede bulunma amaçlarını daha yakından inceleyecek olursak; radikal İslam'la mücadele edilmesi bakımından Hafter'in desteklenmesi gerektiğini düşünen BAE Hafter ve Sarraj arasında yürütülen müzakerelere ev sahipliği yapmış; Sarraj, Hafter'in başkan olmasını kabul etmediğinden bu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. ABD, İsrail ve Suudi Arabistan ile olan yakınlığıyla bilinen BAE iddialara göre Hafter'in en büyük mali destekçilerinden birisidir. Bununla birlikte, BAE'nin sosyal medyada Hafter adına yürütülen propagandalarda faal olarak rol aldığı bilinmektedir. Hafter'in bir diğer destekçisi Mısır, 2013'teki darbeyle Sisi'nin göreve gelmesinden bu yana ülkesi içindeki İslamcı gruplarla savaş halindedir. UMH lideri Sarraj'ın bu gruplara destek verdiğini düşünen Mısır yönetimi, Hafter'in yanında saf tutmuş durumdadır. Ayrıca Mısır Körfez Savaşı'ndan beri Libya'dan ucuz petrol almakta ve sahip olduğu bu avantajı kaybetmek istememektedir. Sisi, Libya'nın yeniden yapılanma sürecinde kendi şirketlerinin ve işçilerinin rol almasını arzu etmektedir. Uzunca bir süre iki tarafla da görüşen Rusya'nın ise, 2019 yılı itibarıyla Hafter saflarına kaydığı gözlenmektedir. Temel amaçları enerji anlaşmalarını devam ettirmek olan Ruslar Suriye'deki

⁶⁶ Tanrıverdi Yaşar, A.g.y.

⁶⁷ Emrah Kekilli, "SETA Web Panel: Orta Doğu'nun Çatışma Gündemi Libya", 22 Nisan 2020, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=hKikKupmego>, 2 Mayıs 2020.

pozisyonlarını da kaybetmemek adına Libya’da iktidara yakın olan tarafla birlik olmanın faydalı olacağı kanısındadırlar.⁶⁸ Rusya bölgedeki Rus hakimiyetini artırmak amacıyla Hafter’e Wagner Grup vasıtasıyla destek olmaktadır. Rus hükümeti, şirket ile arasında bir bağ olmadığını öne sürse de şirketin varlığı Rusya’nın Afrika’daki varlığını artırması ile paralellik göstermektedir. Wagner Grup, Türkiye’nin gündemine Erdoğan’ın şu konuşması ile girmiştir; “*Sormak lazım Libya’da bulunan, 5 bini Sudan’dan, 2 bini Rusya’dan Wagner diye girenler hangi sıfatla geldiler, orada ne işleri var, ne bağlantıları var?*”. İddialara göre şirketin sahibi, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin’e yakınlığı ile bilinen Yevgeny Pregoşhin’dir. Pregoşhin sahip olduğu catering şirketi ile Rusya Devlet Başkanlığı’nın yiyecek ve içecek ihtiyacını karşılamaktadır. *Kremlin Aşçısı* olarak bilinen Pregoşhin medya ajansları, petrol ve madencilik şirketleri de işletmektedir. Ayrıca Putin döneminde aldığı yüksek tutarlı ihalelerle de adını sıkça duyuran Pregoşhin’in ismi 2016 yılında ABD seçimlerine Trump lehine müdahale ettiği gerekçesiyle de duyulmuştur. Sahte haber yaparak halkı manipüle etmek amacıyla *trol fabrikalarını* kurduğu düşünülen Pregoşhin, bu sebepten ötürü 2018 yılında ABD’nin yaptırım listesine dahi alınmıştır.⁶⁹ Wagner’in ne zaman ortaya çıktığı bilinmemekle birlikte ilk olarak Rusya’nın Kırım’ı ilhak ettiği dönemde görüldükleri düşünülmektedir. Suriye’de rejimin yanında yer aldıkları bilinen grup; Madagaskar, Zimbabve, Sudan, Venezuela, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Libya gibi ülkelerde faaliyet göstermektedir. Rus şirketlerinin özellikle enerji alanında Afrika’daki ülkelere yatırım yapabilmek amacıyla bu gruptan faydalandıkları belirtilmiştir. Wagner Grup’un Libya’da savaşmak dışında Hafter lehine propaganda yaptığı ve bölge halkına BAE’den gelen paralarla rüşvet verdiği de gündeme gelen iddialar arasındadır.⁷⁰ Hafter, 2020 yılının başında Moskova’ya gelerek Devlet

⁶⁸ “Libya’daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler ve Kim Ne İstiyor?”, **BBC**, 2 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>, 13 Nisan 2020.

⁶⁹ Dildar Baykan, “ABD’den Wagner Grubunun Başındaki Pregoşhin’e Yönelik Yeni Yaptırımlar”, **Anadolu Ajansı**, 15 Temmuz 2020, (Çevrimiçi), <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-wagner-grubunun-basindaki-prigozhine-yonelik-yeni-yaptirimlar/1911980>, 21 Haziran 2021.

⁷⁰ “Wagner Grubu: Libya’daki Rus Paralı Askerler Hakkında Neler Biliniyor?”, **BBC**, 7 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008162>, 11 Nisan 2020.

Başkanı Vladimir Putin, Savunma Bakanı Sergey Şoygu ve Wagner Grup'un sahibi Yevgeny Pregozhin ile görüşme gerçekleştirmiştir.⁷¹

Libya'da yer alan bir diğer aktör ABD, NATO'nun hava operasyonlarında ve Libya'nın uçuşa yasak bölge ilan edilmesinde büyük rol oynamıştır. ABD tutumunu açık bir biçimde belirtmemiş olmakla birlikte Hafter'i desteklemektedir. ABD vatandaşı olan ve uzun yıllar orada ikamet eden Hafter'in CIA ile bağlantısı olduğu düşünülmektedir. Hafter, Trablus'a yönelik taarruz başlattığında dönemin ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı John Bolton ile görüşmüş ve onayını almıştır. ABD ayrıca BM Güvenlik Konseyi'nde gündeme gelen, Hafter'in Libya'daki çatışmalardan sorumlu olduğuna dair karar taslağının sunulmasına engel olmuştur. Bununla birlikte ABD'li lobi şirketi *Linden Strategies*'in Hafter adına çalıştığı ve yine ABD menşeli *Harbour Group* ile *Patton Boggs* gibi lobi firmalarının sürece dahil oldukları bilinmektedir.⁷²

Libya ile tarihi geçmişi olan İtalya da bölgeyi yakından takip eden ülkeler arasındadır. İtalya özellikle yeni oluşabilecek mülteci akınını durdurmak için UMH ile çalışmaktadır. Afrikalı mültecilerin çıkış noktasını Libya oluştururken, İtalya Avrupa'daki ilk durak olarak görülmektedir. İtalya ile çıkarları pek örtüşmeyen Fransa'nın öncelikli hedefi ise İslami gruplarla mücadele etmektir. Bunun için Libya-Çad sınırına ara ara hava saldırıları düzenleyen Fransa, Hafter'le çatışan gruplara karşı da saldırı düzenlemekte, böylece Hafter'in ilerlemesini kolaylaştırmaktadır.⁷³

Türkiye, olayların baş gösterdiği ilk aylarda olası NATO müdahalesine karşı çıkmış, sonrasında ise Kaddafi'nin artık halkın sesine kulak vermesi ve gitmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda NATO müdahalesi desteklenmiş ve Kaddafi'nin düşüşü sonrası Ankara, Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya halkının tek temsilcisi olarak tanımıştır. Bu doğrultuda 2 Eylül 2011'de Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke Türkiye

⁷¹ Selami Kökçam, "Libya'da Müzakere Masası Kuruluyor: Kim Ne İstiyor?", **TRT**, 17 Eylül 2019, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-muzakere-masasi-kuruluyor-kim-ne-istiyor-431147.html>, 15 Mayıs 2020.

⁷² A.g.y.; Shana Marshall, "Polishing the Police State: PR Campaigns and Authoritarian Image Building In the Middle East", **APSA 2011 Annual Meeting Paper**, 2011, s. 15-17.

⁷³ "Libya'daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler ve Kim Ne İstiyor?", **BBC**, 2 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809>, 13 Nisan 2020.

olmuştur.⁷⁴ İki hükümetin ortaya çıkması ile birlikte Türkiye, Müslüman Kardeşler'e yakınlığı ile dikkat çeken BM destekli Sarraj hükümetinin yanında yer almıştır. Türk yönetimi Kasım 2019'da Sarraj hükümeti ile deniz yetki alanları ve güvenlik konusunda iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaların uygulanabilmesi adına Trablus hükümetinin görevde kalması Türkiye için önem arz etmiş, bu doğrultuda UMH'ye ciddi yardımlar yapılmıştır.

Libya için uluslararası arenada birçok önemli zirve düzenlenmiştir. İlki Mayıs 2018'de Macron aracılığıyla Fransa'da yapılmıştır. Zirvede Sarraj ve Hafter bir araya gelmiş, İtalya ise görüşmelere davet edilmemiştir. Yapılan toplantıda 10 Aralık 2018'de seçimlere gidilmesine yönelik karar çıkmış olsa da seçimler olmamış aksine kutuplaşma daha da artmıştır. İtalya, Paris'teki zirvede dışlanmasının ardından muhtemel göçü önleme ve ekonomik çıkarları korumak adına Palermo kentinde ikinci bir zirve düzenlemiştir. BM temsilcilerinin de olduğu toplantıya otuza yakın ülke katılmıştır. Bu zirvede Hafter kendisinin katıldığı bir oturuma Türkiye ve Katar'ın katılmasını istemeyince Türkiye konferansın başlamasından bir gün sonra çekilme kararı almış, Türk heyetini temsilen Cumhurbaşkanı Yardımcısı Fuat Oktay yaşananlar karşısında Türkiye'nin derin bir hayal kırıklığına uğradığını ifade etmiştir.⁷⁵ Üçüncü zirve Ocak 2020'de Berlin'de toplanmıştır. Katılımcı ülkeler zirvede 55 maddelik bir anlaşma üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Buna göre ülkeler Libya'da tansiyonun düşürülmesi ve kalıcı ateşkesin sağlanması adına çalışacaklarını deklare etmişlerdir. Ayrıca silah ambargosu konusuna tekrar vurgu yapılmış ve ülkeler tarafları hem finansal hem de askeri anlamda desteklememeleri konusunda uyarılmışlardır.⁷⁶ Katılımcılar, silahlı çatışmalara dahil olmama ve Libya'nın iç işlerine karışmama konusunda anlaşmaya varmış olsalar da bu kararın ne kadar uygulanacağı muallaktır.

⁷⁴ Enis Günaydın ve Reuters, "Türkiye Libya Konferansından Çekildi: Krizin Arka Planı", **Euronews**, 13 Aralık 2018, (Çevrimiçi), <https://tr.euronews.com/2018/11/13/libya-da-istikrar-isteyen-rakip-liderler-italya-da-zirvede-bulusuyor>, 18 Nisan 2020.

⁷⁵ Günaydın ve Reuters, A.g.y.

⁷⁶ "Berlin Konferansı – 55 Maddelik Libya Barış Planında Ne Var?", **BBC**, 20 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/51171224>, 9 Mayıs 2020.

Libya'daki krizin perde arkasında yatan ve belki de ülkedeki dengeleri en fazla etkileyen mesele Doğu Akdeniz'de yaşanan yer kapma mücadelesidir. 2010 yılında Doğu Akdeniz'de 8 milyar varillik petrol ve 3,5 trilyon metreküplük doğalgaz keşfedilmiştir.⁷⁷ Sadece keşfedilen doğalgazın bugün Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz rezervlerine eşit olduğu düşünüldüğünde Doğu Akdeniz, bölgeye kıyısı olan ülkelerin enerjide dışa bağımlılıklarını sonlandırmak adına önem arz etmektedir.⁷⁸ Ancak burada hak iddia eden ülkeler -Türkiye, KKTC, GKRY, Yunanistan, İtalya, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır, Libya, Tunus- münhasır ekonomik bölge (MEB)⁷⁹ konusunda anlaşamamakta, bazı ülkeler ise belirlenen sınırlara rağmen bu çizgileri görmezden gelmektedir.⁸⁰ Örneğin Yunanistan, Libya'daki iç karışıklıktan yararlanarak ülkenin 39.000 km²'lik deniz alanını işgal etmiş, Libya'da o dönem istikrarlı bir yönetim olmadığından bu duruma sessiz kalınmıştır. Türkiye, Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de söz hakkı olmadığını belirtmiş, bunun üzerine Yunanistan Mısır'la yakınlaşmıştır.⁸¹ Doğu Akdeniz konusunda erken hareket eden ülkelerden biri olan GKRY; 2003'te Mısır, 2007'de Lübnan ve 2010'da İsrail ile MEB anlaşması yapmıştır.⁸² Ancak KKTC, GKRY ile MEB konusunda anlaşamamakta ve GKRY'nin kendi alanını işgal ettiğini savunmaktadır.

1792 km ile Doğu Akdeniz'de en uzun ana kara kıyı uzunluğuna sahip olan Türkiye, Doğu Akdeniz ve MEB konusunda geç de olsa kararlı adımlar atmaya başlamıştır. Daha önce Mısır ve KKTC ile MEB anlaşması yapmış olan Türkiye yeni müttefik

⁷⁷ “Doğu Akdeniz’de Neler Oluyor?”, CNN, 12 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/turkiye/dogu-akdenizde-neler-oluyor>, 5 Haziran 2020.

⁷⁸ “Paylaşılmayan Deniz: Doğu Akdeniz’de Türkiye’siz Denklem Mümkün mü”, Anadolu Ajansı, 18 Aralık 2019, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=T7WNkatppxw>, 19 Nisan 2020.

⁷⁹ Kıta sahanlığı ve MEB, kıyıdan yaklaşık 22 km uzaklığa kadar ilan edilebilmekte ve ülkenin bir parçası sayılan kara sularına nispeten daha geniş alanları kapsamaktadır (22 km = 12 deniz mili). Bu genişlik kimi zaman 200 deniz milini bulabilmektedir. Münhasır yetki, deniz alanındaki canlı/cansız tüm varlıkları kapsamaktadır. Doğu Akdeniz’in dar bir deniz olması ise -en uzun noktada dahi mesafe 300 deniz milidir- ülkelerin münhasır ekonomik bölgelerini belirlemelerini zorlaştırmaktadır.

⁸⁰ Yücel Acer, “Analiz: Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakatı”, SETA, s. 8-9, 23 Aralık 2019, (Çevrimiçi), <https://www.setav.org/analiz-dogu-akdenizde-deniz-yetki-alanlari-ve-turkiye-libya-mutabakati/>, 22 Mayıs 2020.

⁸¹ “Doğu Akdeniz’de Neler Oluyor?”, CNN, 12 Temmuz 2019, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/turkiye/dogu-akdenizde-neler-oluyor>, 5 Haziran 2020.

⁸² Veysel Kurt, “5 Soru: Türkiye’nin Libya’ya Asker Gönderme Tezkeresi”, SETA, 2 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/>, 21 Nisan 2020.

arayışında aradığı bağı Trablus'ta bulmuştur.⁸³ Kasım 2018'de Hulusi Akar Trablus'a gitmiş ve Libya ile Türkiye arasında geliştirilebilecek ortaklıklar hakkında bilgi almıştır. Bu ziyaretin ardından UMH lideri Sarraj, Türkiye'ye iadeziyarete bulunmuş ve Türkiye ile Libya arasında 27 Kasım 2019'da "*Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası*" imzalanmıştır. Böylece iki ülkenin karşılıklı kıyıları arasında 29,9 km'lik MEB sınırı belirlenmiştir. Bu mutabakat 7 Aralık 2019'da Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Ayrıca anlaşma kapsamında hem Türkiye hem Libya gelecekte diğer ülkelerle MEB sınırlandırılmasına dair yapacakları anlaşmalarda birbirlerine danışmakla yükümlü kılınmıştır. Mutabakat sonrası Yunanistan, Libya Büyükelçisi'ni sınır dışı etmiş⁸⁴; bu anlaşma ile Türkiye 26 Temmuz 2019'da GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün ve Filistin Enerji Bakanlarının katılımıyla Mısır'ın ev sahipliğinde gerçekleşen Doğu Akdeniz Gaz Forumu'na bir nebze de olsa cevap vermiştir.⁸⁵ Oldukça kapsamlı olan mutabakat havadan, karadan ve sudan askeri desteği kapsamakla birlikte eğitim, teknik bilgi, beceri geliştirme, istihbarat gibi alanlarda iş birliği ile terör ve yasadışı göçle mücadeleyi kapsamaktadır.⁸⁶ Türkiye anlaşmanın muhafaza edilmesi adına Trablus hükümetinin korunması gerektiğinin farkındadır. Yapılan mutabakat Türkiye'nin Libya'daki varlığını meşrulaştırmak adına önemlidir. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere Libya bu anlaşmaya dayanarak Türkiye'den askeri destek talebinde bulunmuş; bu çağrı "*davet ile müdahale*" ekseninde değerlendirildiğinden uluslararası hukuka uygun bir biçimde gerçekleşmiştir. 2011 yılında BM'de Libya adına çıkarılan 1970 sayılı silah ambargosu kararı Türkiye'nin önünde bir engel olarak gözükse de BM uçuşa yasak bölge ve silah ambargosuna bakılmaksızın devletlerin sivilleri korumak adına gerekli her türlü önlemi alabileceklerini beyan etmiştir.⁸⁷ Fakat görüldüğü üzere bu beyan net olmamakla birlikte yoruma açıktır.

⁸³ Metin Kaan Kurtuluş, A.g.y.

⁸⁴ Yücel Acer, Ag.y., s. 11-14.

⁸⁵ "Paylaşılmayan Deniz: Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz Denklem Mümkün mü", **Anadolu Ajansı**, 18 Aralık 2019, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=T7WNkatppxw>, 19 Nisan 2020.

⁸⁶ "Libya Tezkeresi: Türkiye'nin Stratejisi Ne?", **BBC**, 26 Aralık 2019, (Çevrimiçi), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50918216>, 7 Mayıs 2020.

⁸⁷ Veysel Kurt, A.g.y.

Doğu Akdeniz’de bugüne kadar İsrail, Mısır ve GKRY rezerv bulmuş; kıta sahanlığı konusunda Yunanistan ve GKRY ile anlaşamayan Türkiye ilk olarak 2018 yılında GKRY’nin KKTC’ye danışmadan arama faaliyetlerini başlatması üzerine Doğu Akdeniz sularına inmiştir. Türkiye’nin şu an bölgede iki sismik -Barbaros Hayrettin ve Oruç Reis- ve iki sondaj gemisi -Yavuz ve Fatih- bulunmaktadır. Türkiye adına Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Doğu Akdeniz’de çalışmalarını sürdürmektedir. Türkiye’nin ileride gerçekleşebilecek olası ittifaklara karşı kapısını komşu ülkelere kapatmaması gerektiği fakat görünürde diğer aktörlerle masaya oturulabilmesi adına dış politikada tavizler verme durumunda kalılabileceği aşikârdır.⁸⁸ Mısır’da Sisi ile olan ilişkiler, GKRY ve Yunanistan’la geçmişte yaşanan sorunlar düşünüldüğünde tüm bunlar Türkiye için köklü dış politika değişimi anlamına gelmektedir.

Sonuç

II. Dünya Savaşı sırasında Çöl Tilkisi lakaplı Alman Mareşal Erwin Rommel Libya topraklarından İngilizleri püskürtmeyi başardığında Winston Churchill şu sözleri söylemişti; *“Bu her şeyin sonu değildir. Sonun başlangıcı bile değildir. Bu olsa olsa başlangıcın sonudur”*.⁸⁹ İşte bugün hâlen savaşın sürdüğü bu değerli topraklarda yaşananlar derin bir tarihe dayanan çıkar çatışmasının yansımalarıdır. Henüz 27 yaşındayken kansız bir darbe ile göreve gelen Muammer Kaddafi’nin 42 yıl gibi uzun soluklu bir iktidarının olacağını çoğu kişi tahmin edemezdi. Görevinin ilk yıllarında petrol gelirlerinin ülkeye akmasını sağlayan lider ekonomik anlamda olumlu adımlar atsa da demokratikleşme konusunda aynı performansı gösterememiş ve İslam ile sosyalizmi sentezlediğini savunduğu sözde yerelliğe önem veren yönetim biçiminin arkasında otoriterliğini inşa etmiştir. Petrolü millileştirmesi, Arap Birliği söylemleri, Batı tarafından terör örgütü olarak görülen grupları finanse etmesi ve dış güçlere karşı tavizsiz tavrıyla Kaddafi Batılı devletlerce seilmeyen ve indirilmesi gereken bir lider olarak görülmüştür. Buna karşın birçok farklı aşiretin ve grubun yer almasından ötürü kontrol etmenin zor olduğu ve sahip olduğu doğal zenginliklerden faydalanmak

⁸⁸ Furkan Polat, “Perspektif: Devrim Sonrası Türkiye’nin Libya Politikası Kırılmalar ve Riskler”, 18 Ocak 2020, (Çevrimiçi), <https://www.setav.org/perspektif-devrim-sonrasi-turkiyenin-libya-politikasi-kirilmalar-ve-riskler/>, 1 Haziran 2020.

⁸⁹ Prashad, A.g.e., s. 110.

isteyen devletlerin kapısında beklediği Libya'yı 42 yıl gibi inanılması güç bir zaman dilimi boyunca yönetmeyi başarmıştır. Orta Doğu ve Afrika coğrafyasının kaderleri düşünüldüğünde ülkeyi dış tehditlerden koruması ve parçalanmaya oldukça müsait olan bir alanda bütünlüğü sağlayabilmesi Kaddafi'nin belki de ülkesi adına sağladığı en önemli katkı olmuştur.

Libya 2000'li yıllarda ekonomik anlamda iyi denebilecek bir konumdayken insan hakları, demokrasi ve ifade özgürlüğü gibi alanlarda her dikta rejiminde olduğu gibi sınıfta kalmıştır. Arap Baharı'nın rüzgarları Libya'ya doğru esmeye başladığında halk sokaklara dökülmüş ve Kaddafi'den yönetimi bırakmasını istemiştir. Sekiz aylık mücadele ve meşruluğu tartışmalı olan NATO operasyonları sayesinde Kaddafi iktidardan indirilmiş ve halk tarafından linç edilerek hayatını kaybetmiştir. NATO bombardımanları ülkede 14 milyar dolarlık zarara mâl olmuştur. Hastane ve okulların çoğu yaşanan olaylar sebebiyle kapatılmış ve yaklaşık iki milyon insan yerinden edilmiştir. Libya'da yönetimi Ulusal Geçiş Konseyi devralmış ve ilk seçimler 2012 yılında gerçekleşmiştir. Ancak siyasi istikrar bir türlü sağlanamamış ve Libya farklı hükümetlerle, birçok aşiretin ve dış güçlerin çatıştığı bir savaş alanına dönüşmüştür. Günümüzde Türkiye, Libya'da yaşananları Doğu Akdeniz'deki gerilimden ayrı görmemektedir. Bölgede bulunan doğalgaz ve petrol uğruna birçok ülke mücadele etmeyi sürdürürken Türkiye de iki sismik ve iki sondaj gemisiyle alanda çalışmalarını yürütmektedir. Bölgeden çıkarılacak enerji kaynaklarının Avrupa pazarına naklinin en ekonomik yolunun Türkiye'deki mevcut boru hatları marifetiyle gerçekleşebileceği açıktır. Ayrıca hidrokarbon nakil hatları boyutuyla da Türkiye bölgedeki aktörler arasında en avantajlı ülke konumundadır. Libya ile yapılan kıta sahanlığı ve iş birliği anlaşmalarının korunması adına UMH'nin iktidarda kalması gerektiğini düşünen Ankara'nın yardımlarıyla hükümet 2020 yılının son aylarında Hafter birlikleri karşısında ilerleme sağlamış ve Hafter ateşkes çağrısında bulunmak durumunda kalmıştır. Fakat herhangi bir çözüme ermeyen bu denklem Sarraj'ı istifaya götürmüş ve Libya 24 Aralık 2021'de yapılması öngörülen seçimlere kadar dört kişiden oluşan *Başkanlık Konseyi* vasıtasıyla yönetilmeye başlamıştır. Bununla birlikte ülkenin her ne kadar bu konsey tarafından yönetileceği varsayılsa da Türkiye nezdinde darbeci bir asker olarak görülen Hafter sadece bu tanımdan ibaret değil yerel, bölgesel ve küresel

anlamda iç içe geçmiş birçok güç unsurunun kompleks bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin hâlen yaklaşık üçte ikilik kısmını elinde bulunduran Hafter'ın durumunu onu finanse eden dış güçlerin alacağı tavır belirleyecektir. Günümüzde jeopolitik güç mücadelesinde uluslararası hukukun her daim uygulanmadığı düşünüldüğünde Türkiye bu kaotik tabloda; UMH ile yaptığı münhasır ekonomik bölge mutabakatını koruma, Vatiyye Hava ve Misrata Deniz Üssü gibi stratejik öneme sahip alanlarda varlık gösterme, bölgedeki askeri ve ekonomik varlığını sürdürme ve yeni kurulacak düzende yerini alabilmek adına pragmatik adımlar atmayı sürdürmelidir. Libya gibi, farklı global ve etnik unsurların entegre olduğu bir coğrafyada geniş tabanlı yeni bir siyasal denklemin kurulmasının zaman alacağı aşikârdır. Ülkenin federal bir yapılanmaya gitmesi veyahut toprak bütünlüğünü koruyabilme olasılığını ise zaman gösterecektir.

Kaynakça

Anadolu Ajansı (AA): (2020, 4 Ocak), “*Libya'nın Karanlık Yüzü: Halife Hafter*”, (Çevrimiçi), 7 Nisan 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-nin-karanlik-yuzu-halife-hafter/1692354> adresinden erişildi.

Anadolu Ajansı (AA): (2019, 18 Aralık), “*Paylaşılamayan Deniz, Doğu Akdeniz'de Türkiye'siz Denklem Mümkün mü?*” (Çevrimiçi), 19 Nisan 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=T7WNkatppxw> adresinden erişildi.

Acer, Yücel: (2019, 23 Aralık), “*SETA Analiz: Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanları ve Türkiye-Libya Mutabakat*”, 22 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.setav.org/analiz-dogu-akdenizde-deniz-yetki-alanlari-ve-turkiye-libya-mutabakati/> adresinden erişildi.

Baxter, Brian: (2011, 5 Temmuz), “*Libyan Rebels Hire Patton Boggs*”, **The Am Law Daily**, (Çevrimiçi), <https://amlawdaily.typepad.com/amlawdaily/2011/07/libya-rebels-patton-boggs.html>, 13 Mart 2021.

Baykan, Dildar: (2020, 15 Temmuz), “ABD'den Wagner Grubunun Başındaki Pregozhin'e Yönelik Yeni Yaptırımlar”, **Anadolu Ajansı**, (Çevrimiçi),

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdden-wagner-grubunun-basindaki-prigozhine-yonelik-yeni-yaptirimlar/1911980>, 21 Haziran 2021.

BBC: (2017, 12 Haziran), “*Seyfülislam Kaddafi: Libya’da 6 yıl Sonra Serbest Bırakılan Eski Varis*”, (Çevrimiçi), 14 Nisan 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40246155> adresinden erişildi.

BBC: (2020, 2 Ocak), “*Libya’daki En Önemli Siyasi Aktörler Hangi Ülkeler ve Kim Ne İstiyor?*”, (Çevrimiçi), 13 Nisan 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> adresinden erişildi.

BBC: (2020, 20 Ocak), “*Berlin Konferansı- 55 Maddelik Libya Barış Planında Ne Var?*”, (Çevrimiçi), 9 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/51171224> adresinden erişildi.

BBC: (2020, 2 Ocak), “*Libya Tezkeresi: Türkiye’nin Stratejisi Ne?*”, (Çevrimiçi), 7 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-50918216> adresinden erişildi.

BBC: (2020, 7 Ocak), “*Wagner Grubu: Libya’daki Rus Paralı Askerler Hakkında Neler Biliniyor?*”, (Çevrimiçi), 11 Nisan 2020 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51008162> adresinden erişildi.

BBC: (2020, 13 Kasım), “*Libya’da Taraflar Yeni Seçim Tarihinde Uzlaştı: 24 Aralık 2021*”, (Çevrimiçi), 16 Mart 2021 tarihinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54935752> adresinden erişildi.

CNN: (2009, 23 Eylül), “*Kaddafi BM’yi Yerden Yere Vurdu*”, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/09/23/kaddafi.bmyi.yerden.yere.vurdu/544667.0/index.html> adresinden 5 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

CNN: (2011, 25 Mart), “*Komuta NATO’da Hava Üssü İzmir’de*”, (Çevrimiçi), <https://www.cnnturk.com/2011/dunya/03/25/komuta.natoda.hava.ussu.izmirde/611062.0/index.html> adresinden 17 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

CNN: (2019, 12 Temmuz), “*Doğu Akdeniz’de Neler Oluyor?*”, (Çevrimiçi), 5 Haziran 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/turkiye/dogu-akdenizde-neler-oluyor> adresinden erişildi.

CNN: (2020, Nisan 25), “3 Ülkeden Libya’da Ateşkes Çağrısı”, 18 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.cnnturk.com/dunya/3-ulkeden-libyada-ateskes-cagrisi> adresinden erişildi.

Demirtaş, Muhammed Salih: “Türkiye-Libya İlişkilerinin Tarihten Günümüze Seyri”, **Umran Dergisi**, Sayı: 287, 2018.

Doğan, Gürkan & Durgun, Bülent: “Arap Baharı ve Libya: Tarihsel Süreç ve Demokratikleşme Kavramı Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (15) 01, 61-90.

DW: (2021, 1 Şubat), “Libya’da Seçim Süreci Başladı”, (Çevrimiçi), <https://www.dw.com/tr/libyada-se%C3%A7im-s%C3%BCreci-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-56404631> adresinden 16 Mart 2021 tarihinde erişildi.

Erdem, Ali Kemal: (2020, 28 Nisan), “Kendisini Libya’nın Tek Devlet Başkanı İlan Eden Hafter, Neden Şimdi Böyle Bir Karar Aldı?”, **Independent Türkçe**, (Çevrimiçi) 10 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.indyturkish.com/node/170476/haber/kendisini-libyan%C4%B1n-tek-devlet-ba%C5%9Fkan%C4%B1-ilan-eden-hafter-neden-%C5%9Fimdi-b%C3%B6yle-bir-karar> adresinden erişildi.

Günaydın, Enis & Reuters: (2018, 13 Kasım), “Türkiye Libya Konferansından Çekildi: Krizin Perde Arkası”, (Çevrimiçi), 18 Nisan tarihinde <https://tr.euronews.com/2018/11/13/libya-da-istikrar-isteyen-rakip-liderler-italya-da-zirvede-bulusuyor> adresinden erişildi.

Gerger, Haluk: (2012), Akt. Vijay Prashad, **Arap Baharı Libya Kışı**, İstanbul: Yordam Kitap.

Gazete Duvar: (2021, 5 Şubat), “Libya’da Geçiş Yönetimi Belirlendi”, (Çevrimiçi), <https://www.gazeteduvar.com.tr/libyada-gecis-yonetimi-belirlendi-haber-1512491> adresinden 15 Mart 2021 tarihinde erişildi.

Habertürk: (2020, 20 Ekim) “Muammer Kaddafi Kimdir? Ölümünün 9. Yıl Dönemi Olan Muammer Kaddafi Neden Öldü?”, (Çevrimiçi),

<https://www.haberturk.com/muammer-kaddafi-kimdir-olumunun-9-yil-donumu-olan-muammer-kaddafi-neden-oldu-2841395> adresinden 20 Haziran 2021 tarihinde erişildi.

Kavrakoğlu, Füsün: (2016, 6 Mayıs), “*Libya 8 Kaddafi 1*”, (Çevrimiçi), 23 Nisan 2020 tarihinde <https://kavrakoglu.com/libya-8-kaddafi-1/> adresinden erişildi.

Kavrakoğlu, Füsün: (2016, 10 Mayıs), “*Libya 9 Kaddafi 2*”, (Çevrimiçi), 23 Nisan 2020 tarihinde <https://kavrakoglu.com/libya-9-kaddafi-2/> adresinden erişildi.

Kekilli, Emrah: (2020) *SETA Web Panel: Orta Doğu'nun Çatışma Gündemi Libya*, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=hKikKupmego> adresinden 2 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

Kökçam, Selami: (2020, 2 Ocak), “*Kaddafi Sonrası Libya*”, (Çevrimiçi), 4 Nisan 2020 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/kaddafi-sonrasi-libya-450437.html> adresinden erişildi.

Kökçam, Selami: (2019, 17 Eylül), “*Libya'da Müzakere Masası Kuruluyor: Kim Ne İstiyor?*”, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-muzakere-masasi-kuruluyor-kim-ne-istiyor-431147.html> adresinden 15 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

Kurt, Veysel: (2020, 2 Ocak), “*5 Soru: Türkiye'nin Libya'ya Asker Gönderme Tezkeresi*”, (Çevrimiçi), 21 Nisan 2020 tarihinde <https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/> adresinden erişildi.

Kurtuluş, Metin Kaan: (2020, 6 Ocak), “*10 Soruda Libya Hakkında; Herşey Bugüne Nasıl Gelindi, Dünya Neden İlgili, Türkiye'nin Planı Ne?*”, (Çevrimiçi), 2 Nisan 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/10-soruda-libya-hakkinda-her-sey-bugune-nasil-gelindi-dunya-neden-ilgili-turkiye-nin-plani-ne,854962> adresinden erişildi.

Malinarich, Nathalie: (2001, 13 Kasım), “*Flashback: The Berlin Disco Bombing*”, (Çevrimiçi), 11 Mayıs 2020 tarihinde <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1653848.stm> adresinden erişildi.

Milliyet: (2011, 22 Şubat), “Kaddafi: İstifa Etmeyeceğim gerekirse şehit olurum”, (Çevrimiçi), 20 Haziran 2021 tarihinde <https://www.milliyet.com.tr/dunya/kaddafi-istifa-etmeyecegim-gerekirse-sehit-olurum-1355748> adresinden erişildi.

Netto, Andrei: **Bringing Down Gaddafi: On the Ground With The Libyan Rebels**, New York: Palgrave Macmillan, 2014.

NTV: (2011, 28 Şubat), “NATO’nun Libya’da Ne İşi Var”, (Çevrimiçi), <https://www.ntv.com.tr/turkiye/natonun-libyada-ne-isi-var,6VO1xU5PmkGhAGJtyRD3qA> adresinden 16 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

NTV: (2020, 29 Nisan), “Fransa’dan Hafter’in Devlet Başkanlığı İlanına Tepki”, (Çevrimiçi), 12 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.ntv.com.tr/dunya/fransadan-hafterin-devlet-baskanligi-ilanina-tepki,D4Mpse6JxUWaZlkdgZltjw> adresinden erişildi.

Ogun, Mehmet Nesip & Yurtsever, Serdar & Said, Abdulkarim: (2020), **Libya’s Past, Present and Vision of the Future**, Cambridge Scholars Publishing.

Oyeniye, Bukola A.: (2019), **The History Of Libya**, Santa Barbara, CA: The Greenwood Histories of the Modern Nations.

Polat, Furkan: (2020, 18 Ocak), *Perspektif: Devrim Sonrası Türkiye’nin Libya Politikası Kırılmalar ve Riskler*, (Çevrimiçi), 1 Haziran 2020 tarihinde <https://www.setav.org/perspektif-devrim-sonrasi-turkiyenin-libya-politikasi-kirilmalar-ve-riskler/> adresinden erişildi.

POSTA: (2019, 24 Kasım), “Erdoğan Kaddafi’nin Çadırında”, (Çevrimiçi), 9 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.posta.com.tr/erdogan-kaddafinin-cadirinda-9019> adresinden erişildi.

Prashad, Vijay: (2012), **Arap Baharı Libya Kışı**, İstanbul: Yordam Kitap.

Weighill, Rob & Gaub, Florence: (2018), **The Cauldron: NATO’s Campaign in Libya**, New York: Oxford University Press.

SABAHA: (2020, 29 Nisan), “Kendisini Devlet Başkanı İlan Eden Hafter’e ABD Rusya ve AB’den Tepki”, (Çevrimiçi), 15 Mayıs 2020 tarihinde

<https://www.sabah.com.tr/dunya/2020/04/28/kendisini-devlet-baskani-ilan-eden-haftere-abd-rusya-ve-abden-tepki> adresinden erişildi.

Marshall, Shana: (2011), “*Polishing the Police State: PR Campaigns and Authoritarian Image Building In the Middle East*”, **APSA 2011 Annual Meeting Paper**.

STRATEJİK ORTAK: (2020, 6 Temmuz), “*Libya Son Durum Haritası (Temmuz 2020)*”, (Çevrimiçi), <https://www.stratejikortak.com/2020/06/libya-son-durum-haritasi.html> adresinden 10 Temmuz 2020 tarihinde erişildi.

Tanrıverdi Yaşar, Nebahat: (2020) **SETA Web Panel: Orta Doğu'nun Çatışma Gündemi** *Libya*, (Çevrimiçi), <https://www.youtube.com/watch?v=hKikKupmego> adresinden 2 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

Taştekin, Fehmi: (2019, 30 Haziran), “*Türkiye'nin Libya Savaşı: Kesinlikle Tombaladan Çıkmadı*”, (Çevrimiçi), 6 Mayıs 2020 tarihinde <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/06/30/turkiyenin-libya-savasi-kesinlikle-tombaladan-cikmadi/> adresinden erişildi.

T24: (2020, 29 Nisan), “*Dış İşleri Bakanlığı'ndan Hafter'in Libya'da Kendini Devlet Başkanı İlan Etmesine Tepki: Uluslararası Toplum Karşılık Vermeli*”, (Çevrimiçi), 8 Mayıs 2020 tarihinde <https://t24.com.tr/haber/disisleri-bakanligi-ndan-hafter-in-libya-da-kendini-devlet-baskani-ilan-etmesine-tepki-uluslararasi-toplum-karsilik-vermeli,875668> adresinden erişildi.

TRT: (2018, 22 Ekim), “*Libya'nın Çöküşü 1*”, (Çevrimiçi), 5 Nisan 2020 tarihinde <https://www.youtube.com/watch?v=9M2v6dLaKM4> adresinden erişildi.

TRT: (2018, 22 Ekim), “*Libya'nın Çöküşü 2*”, (Çevrimiçi), 5 Nisan 2020 tarihinde https://www.youtube.com/watch?v=UjdzO_KEq6M adresinden erişildi.

TRT: (2019, 28 Aralık), “*Libya'da Darbeci Hafter'e Bağlı Güçler Kimlerden Oluşuyor?*”, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libyada-darbeci-haftere-bagli-gucler-kimlerden-olusuyor-449963.html> adresinden 9 Nisan 2020 tarihinde erişildi.

TRT: (2019, 30 Aralık), “*BM’nin Acı 2019 Libya Raporu*”, (Çevrimiçi), 5 Nisan 2020 tarihinde <https://www.trthaber.com/haber/dunya/bmnin-aci-2019-libya-raporu-450399.html> adresinden erişildi.

Whitney, Craig R.: (1997, 8 Mayıs), “*France Charges 6 Libyans With '89 Sahara Jet Bombing*”, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/1997/05/08/world/france-charges-6-libyans-with-89-sahara-jet-bombing.html> adresinden 13 Mayıs 2020 tarihinde erişildi.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

LOZAN BARIŞI'NIN MODERN TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ÖNEMİ

***Hasan ACAR**

Öz

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Balkanlar'da başlayan milliyetçilik hareketleri, bir süredir devam eden savaşlar nedeniyle devletin toprak kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu süreçte bağımsızlığa kavuşan devletler, Osmanlı Devleti'ne karşı üstünlük kurmak amacıyla çeşitli ittifaklar içerisinde yer almaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan iç ve dış olumsuz gelişmelerin etkisiyle Osmanlı Devleti, gücünü neredeyse tamamen kaybetmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, ortaya çıkan I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle Osmanlı Devleti, tarih sahnesinde son yıllarını yaşayan bir devlet haline gelmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir yeri olan, böyle bir ortamda meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Anadolu'da başlayan bağımsızlık ve kurtuluş mücadelesi, savaşlardan galip ayrılan devletin, sonsuza kadar var olma gayretiyle devam etmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan gelişmelerden biri Lozan Konferansı'dır. Lozan, Anadolu halkının kendi topraklarında verdiği kurtuluş mücadelesinin bir sonuç belgesidir. Bunun yanında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin dünya üzerinde var olduğunu gösteren bir kanıt niteliğindedir. Bu makale, bahsedilen bu bilgilerin ışığında, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kuruluşunda önemli yeri olan Lozan Konferansı'nı ifade etme amacı taşımaktadır. Bu kapsamda ilk olarak tarihsel süreç içerisinde Lozan Konferansı öncesindeki durum değerlendirilmiştir. Sonrasında konferansa davet ve katılacak heyetin belirlenmesi süreçleri aydınlatılacaktır. Son olarak, Lozan Konferansı'nda alınan kararlar ve konular tartışılacaktır. Böylelikle, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve dünya devletleri tarafından kabul edilmesinde Lozan Konferansı'nın önemi ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Siyaset, Lozan Barışı, Misak-ı Milli, Musul Sorunu, Türk Siyasal Hayatı

THE LAUSANNE PEACE IMPORTANCE IN MODERN REPUBLIC OF TURKEY'S FOUNDATION

Abstract

The nationalist movements that started in the Balkans in the last period of the Ottoman Empire resulted in the loss of the state due to the wars that had been going on for a while. The states that gained their independence in this process started to take part in various alliances in order to establish superiority against the Ottoman Empire. With the effect of internal and external negative developments that emerged towards the end of the nineteenth century, the Ottoman Empire almost completely lost its power. At the beginning of the twentieth century, with the effect of the First World War, the Ottoman Empire became a state that lived its last years in the history scene. The foundation of the modern Republic of Turkey, have occurred in such an environment. The struggle for independence and liberation that started in Anatolia under the leadership of Mustafa Kemal Ataturk continued with the endeavor of the state that left the wars victorious. One of the developments in this context is the Lausanne Conference. Lausanne is the result of the struggle of the Anatolian people for liberation in their own lands. In addition to this newly established on earth is a testimony showing that the Republic of Turkey. This article mentioned the light of this information is intended to express the Lausanne Conference is an important part of the foundation of the modern Republic of Turkey. In this context, firstly, the situation before the Lausanne Conference in the historical process has been evaluated. Afterwards, the process of invitation to the conference and determination of the delegation to participate will be enlightened. Finally, the decisions and issues taken in the Lausanne Conference will be discussed. Thus, the founding of the modern Republic of Turkey has been revealed and the importance of the Lausanne Conference in the adoption by governments of the world.

Keywords: International Politics, The Lausanne Peace, National Pact, Mosul Question, Turkish Political Life

*Doç. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, hasanacar.uludag@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8956-7836

Cite as/ Atf: Acar, H. (2021). Lozan Barışı'nın Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundaki Önemi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 331-353.

Received/Geliş: 4.4.2021

Accepted/Kabul: 30.6.2021

Giriş

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, savaşın iki tarafını oluşturan İtilaf ve ittifak devletleri arasında birtakım antlaşmalar yapılmıştır. Savaşın mağlupları arasında yer alan Osmanlı Devleti, ilk olarak Mudanya Ateşkes daha sonra Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Anadolu'da büyük bir istiklal mücadelesi başlamıştır. Sevr Antlaşması'na karşı protestolar yapılmış ve milli mücadele ruhu, halkın ve meclisin öncülüğünde verilen mücadele ile birlikte zaferle sonuçlanmıştır. Bu süreçten sonra, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın ardından toplanması planlanan konferansın Lozan'da yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini siyasi, ekonomik ve hukuki yönlerden atıldığı Lozan Barış Antlaşması, Türk siyasal hayatında kurucu bir nitelik taşımaktadır. Türklerin Balkan Savaşlarıyla başlayan cephedeki mücadelesi, Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla askeri açıdan, Lozan Antlaşması'yla da siyasi açıdan sonuçlanmıştır. Mondros'un etkilerini Mudanya Ateşkes Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın etkilerini de Lozan Konferansı ortadan kaldırmıştır.

Lozan ile birlikte kapitülasyonların olumsuz etkileri ortadan kalkmış, siyasi ve ekonomik bağımsızlığa, yani "tam bağımsızlığa" kavuşmuş bir Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu tüm dünyaya ilan edilmiştir. Lozan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik, siyasi ve hukuki kuruluşunun dayanağı statüsündedir. Bu anlamda Lozan Antlaşması'nı, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kuruluş belgesi olarak nitelendirmek mümkündür.

1. Tarihsel Arka Plan: Lozan Barışı Öncesi Genel Durum

I. Dünya Savaşı'nın ilk döneminde, Sait Halim Paşa hükümeti tarafsız kalmaya çalışmıştır. Savaşın İtilaf kuvvetlerini oluşturan İngiltere, Rusya, İtalya ve Fransa, savaştan galip çıkıp Osmanlı topraklarını paylaşmayı planlamaktadır. Almanya'nın sanayileşmesine karşı önce yakınlaşan daha sonra ittifaka dönüşen bu bloğun birleştiği ortak payda, Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasıdır. Almanya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı ekonomik anlaşmalar itilaf devletlerinin çıkarlarına ters düşmüştür. Balkan Savaşları sonunda çıkması muhtemel bir dünya savaşı için devletler kendilerine

müttefik aramaktaydı. Bu süreçte ittifak arayışında olan Osmanlı Devleti'nin, ilk olarak İngiltere ve daha sonra Rusya ile ittifak yapma arayışları karşılıksız kalmıştır. İttihatçılar ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, bu savaşı Almanya'nın kazanacağından emindiler. Osmanlı ordusunun ağır savaşlar sonucu yorgun halde olması Almanları düşündürse de Osmanlı Devleti-Almanya ittifakı yapılmıştır.¹

Savaşın sonucuna Almanlar ve birçok cephede başarıya imza atan Osmanlı ordusu mağlup olmuştur. Osmanlı toprakları işgallere uğramıştır. Mağlup devletlerle yapılan diğer anlaşmalar 1 yıl içerisinde tamamlanmıştır. Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması Sevr'den önceki adım olacaktır. İstanbul Hükümeti artık kendi başına hareket edemeyeceğini anlamış ve Avrupa'dan destek almayı hedeflemiştir. Mondros ateşkesiyle Osmanlı, işgale açık bir konuma gelmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir işgal edilmiştir. İşgalcilere karşı en büyük mücadele Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılmıştır. Amasya, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılışı, işgalcilerin tepkilerinin artmasına neden olmuştur.²

Osmanlı Devleti topraklarının, itilaf devletlerinin kendi aralarında kabul ettikleri gizli antlaşmalar dikkate alınarak paylaşılması planlanmıştır. Sevr Antlaşması, İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ni parçalama planı olarak imzalatmak istedikleri antlaşmadır. İtilaf devletleri tarafından işgal altında bulunan İstanbul, işgallere karşı başlatılan milli mukavemetin gelişmesinde rol oynamıştır. Osmanlı Devleti, Sevr Antlaşması'nı 10 Ağustos 1920 'de imzalanmıştır. Fakat antlaşma yürürlüğe girmemiş ve milli kurtuluş hareketi hız kazanmıştır.6-10 Ocak 1921 tarihlerinde icra edilen Birinci İnönü Savaşı ile başlayıp, 26 Ağustos-18 Eylül 1922 tarihlerinde icra edilen Büyük Taarruz ile devam eden süreç, bir milletin işgalci güçlere karşı gösterdiği büyük mücadelenin ifadesi olmuştur. Nihayet, 9 Eylül 1922'de İzmir'in kurtuluşu ve onu takip eden günlerde Yunan işgalcilerinin Anadolu'dan temizlenmeye başlaması, Avrupalı Devletler için mağlubiyetin başka bir adı olarak değerlendirilebilir.³ Son

¹ Necmettin Alkan, **Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi**, Uluslararası Sempozyum 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014, İstanbul Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2014, s. 158.

² Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler", **Türkler**, c.XV, Ankara, 2002, s. 726.

³ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, c.III, İstanbul, 2011, s. 97.

olarak Kurtuluş Savaşı'nın silahlı mücadele kısmı, 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Anlaşması ile sona ermiştir.

2. Lozan Barışına Davet ve Sonrası

Anadolu'da Türklerin İzmir'de Yunanlılara karşı Büyük Taarruzda gösterdikleri başarı, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerini farklı bir boyuta taşımıştır. İtilaf Devletleri bilhassa İngiltere, Fransa ve İtalya yeni bir savaşın çıkma ihtimalini önlemek amacıyla Büyük Millet Meclisi idaresini bu konferansa davet etmiştir.⁴ Yine konferansa Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Gürcistan, Ukrayna, Bulgaristan, Belçika, Portekiz ve ABD davet edilmiştir⁵. Davetler gönderildikten sonra konferansın yapılacağı yer konusunda tartışmalar başlamıştır. Konferansın erken zamanda yapılmasını isteyen İtilaf Devletleri yer olarak Lozan'ı⁶ belirlemiş ve milli mücadelenin başarıyla sonuçlanması nedeniyle İtilaf devletleri Türkleri görüşmeye davet etmiştir. TBMM görüşmelerin İzmir'de yapılmasından yana olmuştur. Ancak İtilaf devletleri bu teklifi kabul etmeyerek Lozan kentini konferansın merkezi olarak seçmiştir⁷.

Müttefikler, yeni bir savaş tehlikesini önlemek için harekete geçmiş ve Lord Curzon konferansın derhal toplanmasını istemiştir.⁸

Konferansa davet edilen devletler kendileri ile ilgili konular görüşülürken katılım sağlamış ancak diğer devletlere İngiltere vekâlet etmiştir. İtilaf devletleri Türkler tarafından kazanılan başarıyı geri almak amacıyla Sevr Antlaşması'nı revize ederek kabul ettirme çabasına girmiştir.⁹ İtilaf devletleri konferansa Ankara Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet etmiştir.¹⁰ TBMM, konferansa davetin İstanbul ve Ankara hükümetinin bir arada katılmasına tepki göstermiştir.¹¹ Tevfik Paşa

⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, Ankara, 2003, s. 290.

⁵ Yaşar Akbıyık, "Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara, 2009, s. 371.

⁶ Sonyel, *A.g.e.*, s. 16.

⁷ Hüseyin Avni Çavdaroğlu, *Öncesi ve Sonrası ile Lozan*, İstanbul, 2011, s. 65.

⁸ Yusuf Karaca, "Lozan Antlaşması", *Tarih Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, s. 250.

⁹ Samet Kalyoncu, "Lozan Antlaşması", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Dergisi*, Trabzon, 2018, s. 6.

¹⁰ Akbıyık, "A.g.m.", s. 371.

¹¹ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, c.VI, Ankara, 2011, s. 3641.

Hükümeti'nin daveti kabul etmesi üzerine Ankara'ya gönderdiği telgrafta, Ankara hükümetine birlikte hareket etmeleri konusunda telkinde bulunmuştur. İstanbul Hükümeti'nin konferansa temsilci göndermesi istenmiş¹² ve Ankara'da bu durum hoş karşılanmayarak tepkilere yol açmıştır.¹³

Tevfik Paşa'nın Lozan'a Ankara Hükümeti ile birlikte gitme önerisine tepkileri ileri düzeyde olmuştur. İstanbul Hükümetine karşı TBMM, sert bir tutum içinde ortak bir karar almıştır. Buna göre TBMM tarafından, Ankara Hükümeti'nin Türkiye'nin tek temsilcisi olarak konferansa katılabileceği bunun aksinin mümkün olmadığı değerlendirilmiştir. Konferansa İstanbul hükümetinin çağrılmasındaki maksat, itilaf devletleri açısından Türk Heyeti arasında bir görüş ayrılığı yaratmak ve kendi isteklerini yönlendirerek kolayca kabul ettirmek şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁴

1 Kasım 1922 tarihinde Saltanatın kaldırılmasının ilanı ile birlikte, Mustafa Kemal Atatürk, Saltanat ile hilafetin birbirinden ayrılması gerektiği hususunda TBMM'de konuşmalarda bulunmuştur.¹⁵ Saltanatın kaldırılması üzerine, Lozan görüşmelerine Türkiye'nin tek temsilcisi olarak TBMM hükümeti katılmıştır. Bunun yanında saltanatın kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti Hükümeti hukuken ortadan kalkmış bulunuyordu.¹⁶ Saltanatın kaldırılması ile birlikte Sultan Vahdettin sadece halife sıfatına sahip kalmıştır. İstanbul'da saltanatın kaldırılmasının sevinçle karşılandığına şahitlik eden Sultan Vahdettin, 17 Kasım 1922'de İngiliz komiserliğine başvurarak İstanbul'u terk etmiştir.¹⁷

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Devleti'nin sadece TBMM Hükümeti tarafından temsil olunacağını ifade etmiştir.¹⁸ Bu sırada Amerikan Hükümeti de Milletler Cemiyeti nedeniyle konferansa katılmayıp, çeşitli meselelerdeki görüşlerini yeri geldiğinde müttefiklere bildirmek suretiyle gözlemci göndermeyi tercih etmiştir.¹⁹

¹² Şerafettin Turan, "Lozan Antlaşması", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.XXVII, Ankara, 2003, s. 214.

¹³ Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, c.I, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul, 1999, s. 134.

¹⁴ Akbıyık, "A.g.m.", s. 371.

¹⁵ Anıl Çeçen, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1981.

¹⁶ A. Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara, 1998, s. 101.

¹⁷ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.I, Ankara, 1966.

¹⁸ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul, 2011, s. 504.

¹⁹ Oğuz Çetinoğlu, **Kronolojik Tarih Atlası**, c.III, İstanbul, 2012, s. 2191.

3. Lozan'a Katılacak Heyetin Belirlenmesi

Mecliste bulunan vekiller, Lozan'a katılacak temsilci olarak başvekil Rauf Bey'in konferansa katılmasını bekliyordu. Konferansa katılan ülkeler dışişleri bakanlığı seviyesinde temsil edilecekti. Bu kapsamda, Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle Lozan'a İsmet İnönü temsilci olarak gösterilmiştir²⁰. İsmet Paşa Lozan'daki Türk heyetinin başkanı olarak atanmıştır.²¹

İsmet Paşa (İnönü)'nin Lozan Konferansı gönderilecek kişi olması bazı çevrelerce hoş karşılanmadı. Ancak Atatürk'ün İsmet Paşa'yı seçme nedenleri arasında birçok geçerli sebep bulunmaktaydı. Bunların başında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayan Rauf Bey'in İngiliz yanlısı olarak değerlendirilmesi ile Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'in Sovyetler Birliği yanlısı olarak değerlendirilmesi gelmekteydi. İsmet İnönü, Mustafa Kemal Paşa'nın yol arkadaşı olarak değerlendirilen arkadaşları arasındaydı²². Mustafa Kemal'in bu kararına karşılık olarak İsmet İnönü'nün bazı özellikleri ortaya atılmıştı. Bunların arasında, kendisinin az miktarda Fransızca'dan başka bir dil bilmemesi, İsmet Paşa'nın İttihat ve Terakki üyesi olması sebebiyle İngiltere, Fransa ve İtalya'nın İttihat ve Terakki mensuplarına karşı düşmanlık beslemeleri bulunmaktaydı.²³ Görüldüğü gibi İsmet İnönü'nün bu yönlerden belirli tavizler vereceği düşünülmüştü ancak Mustafa Kemal Atatürk, onun Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda olduğu gibi Lozan'da da başarılı bir politika izleyeceğini değerlendirmişti.

İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri delegelerin tam yetkili olması fakat sayıca ikiyi geçmemesi hususunda karar almışlardı.²⁴ Türk temsil heyetinde İsmet Paşa, Sağlık Bakanı Rıza Nur ve Maliye eski Vekili Trabzon Mebusu Hasan Bey (Saka) bulunmaktaydı. Askeri, ekonomi ve hukuk alanlarındaki danışmanlarla birlikte görevlilerin sayısı yirmi civarındaydı.²⁵ Servet-i Fünun'u yaşatan Ahmed İhsan Bey

²⁰ Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1908-1923)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, İstanbul, 2011, s. 110.

²¹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, İstanbul, 2007, s. 487.

²² Eric Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 2008, s. 89.

²³ Çavdaroglu, *A.g.e.*, s. 67.

²⁴ Sabahattin Selek, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, c.II, İstanbul, 2011, s. 232.

²⁵ Akbıyık, "A.g.m.", s. 372.

(Tokgöz), konferansta basın bürosunu yönetiyordu.²⁶

4. Lozan Barışı'nın İlk Devresi

İsviçre'nin Lozan kentinde “Dünya Milliyetleri'nin Üçüncü Konferansı” toplanmaktaydı. ²⁷ Müttefikler, konferansı “Şark İşleri Konferansı” olarak adlandırmaktaydılar²⁸. Aslına bakılırsa bu konferans, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletlerin kendi meselelerini, bilhassa Orta Doğu sorunlarını halletmek için yapma gereği duydukları konferanstır. İngiltere konferansta en büyük paya sahip kesimdir ve temsilcisi Lord Curzon'dur.

337

Konferans, toprakları sömürülmeye çalışılan devletin, kendi çabalarıyla yeniden ayağa kalkması sonucu ortaya çıkmaktaydı.²⁹ Tartışma konuları hakkında İsmet Paşa'ya birçok talimat verilmiştir. ³⁰ Bu kapsamda Misak- Milli'den kesinlikle ödün verilmeyecektir. Ankara'daki Milli Hükümet için Misak-ı Milli o kadar önem arz ediyordu ki Lozan Konferansı'na gidecek olan İsmet Paşa ve heyetine Hükümet tarafından 12 maddelik bir talimat verilmiştir.³¹ Avrupa siyasetçilerinin ise konferans

²⁶ Uygur Kocabaşoğlu, “Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür”, **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul, 2010, s. 184.

²⁷ A. Ahat Andican, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul, 2009, s. 336.

²⁸ Hakan Toy-Defne Elmacı, “Lozan Antlaşması”, **Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007, s. 4.

²⁹ Abdullah Özkan, “Lozan Antlaşması”, **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, İstanbul, 2005, s. 565.

³⁰ Bu talimatları şöyle sıralayabiliriz:

- 1)Doğu Sınırı: Ermeni Devleti kurulmayacak ve Müttefikler ısrar ederse müzakereye son verilecek.
- 2)Irak Sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul talep edilecek ve yeni durumlar için Ankara'nın talimatı beklenecek.
- 3)Suriye Sınırı: Re'si İbn Hani-Harim-Müslümiye-Meskene-Fırat-Derizor-Çöl-Musul hattında sınır düzeltilmeye çalışılacak.
- 4)Ege Adaları: Çanakkale'ye yakınlıkları nedeniyle belirli adalar istenecek.
- 5)Trakya Sınırı: 1914 sınırları sağlanmaya çalışılacak.
- 6)Batı Trakya Sınırı: Halk oylamasına sunulacak.
- 7)Boğazlar ve Gelibolu: Yabancı güç kabul edilmeyecek.
- 8)Kapitülasyonlar: Hiçbir koşulda kabul edilmeyecek.
- 9)Azınlıklar: Nüfus mübadelesi yapılacak.
- 10)Osmanlı Borçları: Yeni oluşan devletlerarasında bölüştürülecek.
- 11)Ordu ve Donanma: Hiçbir kısıtlama kabul edilmeyecek.
- 12)Yabancı Kurumlar: Türk yasalarına bağlı olacaklar.
- 13)Yeni Devletler: Misak-ı Milli'nin birinci maddesi uygulanacak (Sevtaç Demirci, *Belgelerle Lozan*, çev. Mehmet Morali, İstanbul 2011, s.60-61).

³¹ Tahir Kodal, **Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, İstanbul, 2005, s. 66.

sırasında akıllarında Sevr'in dayatması vardır.³²

Konferans 20 Kasım 1922 tarihinde İsviçre Federasyonu Başkanı M. Haab tarafından resmen açılmıştır.³³ İtilaf Devletleri konferans başladığında Türkiye'yi yenilmiş bir devlet olarak saymak isterken, Türkiye ise Lozan'da kendisini zafer kazanmış bir devlet olarak görüyordu³⁴. Konferans sırasında Türk delegeler, Avrupa devletleri ile mütekabiliyet esaslarının tanınması hususunda çabalamıştır.³⁵ Mustafa Kemal Paşa ise: “Lozan Konferansı'nda sadece üç dört yıllık yeni bir devreye ait meseleler görüşülmeyecek, konferansta yüzyıllık hesaplar görüşülecektir” demiştir.³⁶ Görülüyor ki Mustafa Kemal Paşa ve heyetinin muzaffer bir devlet olarak konferansa gelmesi, Avrupalı devletleri rahatsız etmiş ve Türkiye'yi her alanda tek başına bırakmaya çalışmışlardı. Ancak İsmet Paşa sürekli Ankara Hükümeti ile haberleşme içerisinde olduğundan taviz vermemiştir.

Konferans'ın ilk günü İsmet Paşa söz alarak, Misak-ı Milli'den taviz verilemeyeceğini ve tam bağımsızlık sağlamak istediklerini belirtmiştir. Bu kapsamda İsmet Paşa'nın; “Çok ıstırap çektik, çok kan akıttık. Bizler de hürriyet ve istiklal istiyoruz.” açıklamasının ardından İngiliz heyetinden William Tyrell: “İki çeşit Türk tanıyorduk: biri eski Türkler, onlar öldü. İkincisi Jön Türkler, onlar da yok oldu. Şimdi yeni bir Türk görüyoruz: İsmet Bey. Bu üçüncü Türk çeşidiydi.” açıklamasıyla yanıt vermiştir.³⁷ İtilaf Devletleri konferansın çok kısa sürede kendi taraflarınca kazanılacağını umuyorlardı. Türk hükümeti tarafından böyle bir direniş beklemiyorlardı. İsmet Paşa'nın bu ifadeleri ve kararlı duruşu karşısında her iki tarafın üyelerince konferansın kısa sürede çözümlenemeyeceği anlaşılmıştır.

İngiliz delegasyon başkanı ve Dış İşleri Bakanı Lord Curzon, 23 Kasım 1922 tarihinde Askeri Harekât Şefi'ne verilmek üzere Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği kapalı telyazısında, ne derece dolaylı olursa olsun, konferansla ilgili Türk raporlarının özet

³² Akbıyık, “A.g.m.”, s. 372.

³³ Sonyel, **A.g.e.**, s. 45.

³⁴ Akbıyık, “A.g.m.”, s. 373.

³⁵ Halil İnalcık, “Türk Diploması Tarihinin Sorunları”, **Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı**, İstanbul, 2011, s. 190.

³⁶ Andrew Mango, **Sultan'dan Atatürk'e Türkiye**, (çev. Cem Küçük), İstanbul, 2009, s. 199.

³⁷ Akbıyık, “A.g.m.”, s. 374.

olarak kendisine günü gününe gönderilmesini talep ediyordu. Lozan ile Ankara veya Ankara ile Moskova arasında nelerin konuşulduğunu saptamanın önemli olduğunu vurguluyordu.³⁸ Türkiye'nin bu dönemde haberleşme ağının gelişmemiş olması ve diğer devletler üzerinden haberleşmelerini yapması kendi aleyhinde birçok hadisenin gelişmesine neden olmuştur. İsmet Paşa ve Ankara Hükümeti arasında geçen konuşmalar İngilizlerce öğrenilmiş ve daha konferansa bilgiler gelmeden, İngiliz delegeler planları belirlemiştir. Avrupalı devletler tarafından konferansta üç esas komisyon kurulmuştur:

- “1) Topraklara, askerliğe ve Boğazlara ait işler komisyonu
- 2) Azınlıklar komisyonu
- 3) Mali, İktisadi ve hukuki meseleler komisyonu”³⁹

Bu komisyonların her birinin başkanı İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri olmuştur. Bu delegeler tarafından alınan kararlar bir rapor ile ait olduğu komisyona verilmiştir.⁴⁰

İsmet Paşa bu komisyonlardan Doğu Trakya için 1913 yılı sınırının esas alınmasını istemiştir. Ancak Venizelos'un bunu kabul etmeyeceği cevabı kendisine iletilmiştir. Konferansın yarıda kesilmesine neden olacak şartları ortaya çıkarmadan temkinli hareket etmeye gayret gösterilmiştir.⁴¹ Bunun yanında görüşmeler sırasında, Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır.⁴²

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold; “*Türklerin bir elinde Misak-ı Milli, bir elinde kılıç*” olduğu halde konferansa geldiklerini belirtiyordu. Askeri açıdan güçlü olduklarına inanıyor ve Doğu bölgesinde Sovyet Rusya ile İslam ülkelerine, Batı bölgesinde Fransızlara güvendiklerini ifade ediyordu.⁴³ Öte yandan Türkiye hükümeti temsilcileri, Sovyetler Birliği ile İtilaf Devletleri arasında yaşanacak olan Boğazlar'ın statü konusundaki görüş ayrılıklarından faydalanarak çıkarlarını savunmak

³⁸ Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Ankara, 2008, s. 173.

³⁹ Aydemir, **A.g.e.**, s. 105.

⁴⁰ Rıza Nur; Joseph C. Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, İstanbul, 2007, s. 69.

⁴¹ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları**, c.I, Ankara, 1990, s. 6.

⁴² Vahdettin Ergin, **Hesaplaşma**, İstanbul, 2011, s. 24.

⁴³ Sonyel, **A.g.e.**, s. 301.

amacındaydı. Ancak konferansa İngiliz heyetinden Lord Curzon hâkimdi.⁴⁴ Müzakerelerde Lord Curzon konuşuyor, sözü bitince önce Fransızlara akabinde İtalyanlara sözü bırakıyordu. Burada anlaşma, konferans, kısacası her şey İngiltere demektir.⁴⁵

Konferans ilerledikçe barışın arzulanmasına karşın her iki tarafın da karşıt ve uzlaşmaz talepleriyle konferans durma noktasına geliyor ve sağlıklı karar almak bir o kadar zorlaşıyordu.⁴⁶ İsmet Paşa İngilizlerin kendilerine karşı düşmanca tavır sergilediklerini, Yunan harekâtının da onların isteği ile olduğunu, Fransızlarla Ankara Anlaşması'nda yarı barış halindeyken ve İtalyanlarla aralarında hiç savaş yokken aleyhlerinde davranmalarının altında İngilizlerin bulunduğunu söylemekteydi.⁴⁷ İngiltere'nin amacı, Türkiye'yi tek başına bırakarak istediği ayrıcalıkları kolayca alabilmek yönündeydi. Bunun yanında diğer devletlere olumlu koşullar sunarak onları kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı.

Lozan Konferansı'nda Lord Curzon'un hazırladığı antlaşma tasarısının Türkiye'ye verileceği gün yaklaşmaktaydı. Fransız ve İtalyan delegeleri antlaşma tasarısı hakkında İsmet Paşa'ya bilgiler vermekteydi. Bu tasarıya göre; Türkiye'nin Trakya sınırı, kuzeyde Bulgar sınırından, batıda Meriç Nehri'nden başlayacak, Karaağaç dışında Edirne Türkiye sınırları içerisine alınacaktı. Türkiye, Ege Denizi'ndeki tüm adaları bırakacaktı. Suriye sınırı, Fransa ile yapılan anlaşmaya göre kalacaktı. Irak ile olan sınır, Cemiyet-i Akvam Konseyi kararına bırakılacaktı. Boğazlardaki müttefiklerin önerileri kabul edilecekti. Yabancıları koruyucu protokoller imzalanacaktı. Suriye, Irak, Halep, Libya, Kıbrıs bölgelerinden Türk hükümeti vazgeçecekti.⁴⁸

31 Ocak 1923 tarihinde antlaşma taslağı İsmet Paşa'ya verilmiş ve sekiz gün süre istemiştir. Lord Curzon ise Fransa ve İtalya'nın isteklerine rağmen bunu kabul

⁴⁴ Akbıyık, "A.g.m.", s. 375.

⁴⁵ Nur-Grew, A.g.e., s. 71.

⁴⁶ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, (çev. Mehmet Moral), İstanbul 2011, s. 99.

⁴⁷ Akbıyık, "A.g.m.", s. 375.

⁴⁸ Sonyel, A.g.e., s. 123-125.

etmemiş ve 4 Şubat'ta Lozan'dan ayrılacağını bildirmiştir. Ancak Doğu Anadolu'da Ermenilere toprak verilmesi ve kapitülasyonların devam ettirilmesi maddeleri Türkiye hükümetinin politikalarına uymadığı için 4 Şubat 1923 tarihinde Türk Heyeti toplantıyı terk etmiş ve baskıya, tavizlere boyun eğmeyeceğini göstermiştir.⁴⁹ Konferansa gitmeden önce, herhangi bir durumda ülkenin haksızlığa uğraması veya taviz vermesi söz konusu olacak olursa, konferansı terk etmesi yönünde emir almıştı. Konferansa, müttefiklerin hayati olduğuna oybirliğiyle karar verdiği ancak Türk hükümeti açısından tamamen teslim olma anlamı taşıyan bazı konuların sunulmaya çalışılması üzerine ara verilmiştir.⁵⁰

Heyet Türkiye'ye döndüğünde, başta İsmet Paşa olmak üzere becerisizlikle suçlanmıştır. Mustafa Kemal Atatürk ise Birinci Meclis'in görevini tamamladığını ve 16 Nisan 1923 tarihinde son toplantısını yaparak, yeni seçimlere gitmesinin gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Atatürk bu süreçte, Lozan Konferansı'na tekrar gidecek olan İsmet Paşa'nın pazarlık gücünü artıracak belirli tedbirler almıştır. Meclisi feshederek, Türk ordusunu kuvvetlendirmiş, kapitülasyonların kaldırılması hususunda ısrarlı olmasını istemiştir.⁵¹ Bunun yanında konferansın kesintiye uğraması, savaş çıkma olasılığına yönelik olarak İstanbul'da büyük bir kaygı oluşmuştur. Mustafa Kemal Atatürk tarafından İstanbul, Trakya, Çanakkale ve İzmit'te büyük kuvvetleri örgütledikleri ve bu kapsamda Ankara'nın herhangi bir saldırı kararı alması durumunda İngiliz güçleri ile savaşmanın gerekeceği konusunda İstanbul'da olumsuz ve taraflı bazı haberler yayılmıştır.⁵²

5. Lozan Barışı'nın İkinci Devresi

Türk heyeti, 23 Nisan 1923 tarihinde tekrar Lozan Konferansı'na çağırılmıştır. Konferansın genel olarak ilk devredeki harareti, heyecanı ve kalabalığı olmadığı görülmüştür. Bu kapsamda Avrupalı devletlerin delegeleri dahi değişmişti. İngiliz delegesi Lord Curzon'un yerine Rumbold; Fransızlar da General Pelle'yi

⁴⁹ Akbıyık, "A.g.m.", s. 377-378.

⁵⁰ Demirci, A.g.e., s. 122.

⁵¹ Akbıyık, "A.g.m.", s. 378, 379.

⁵² Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995, s. 306.

göndermişti.⁵³

Konferansın ikinci devresinde ilk dönemdeki gibi üç komisyon kuruluyordu. Henüz çözümlenememiş ülke sorunları ile yabancılara karşı uygulanacak yönetim konusuna Rumbold; maliye ve sağlık konularıyla ilgilenecek ikinci komisyona Pelle; ekonomik sorunlarla uğraşacak üçüncü komisyona İtalya adına Montagna başkanlık edecekti.⁵⁴

Lozan Konferansı'nın ilk devresinde siyasi sorunlar çözümlenmiş ancak ekonomik ve mali konular çözümlenememiştir. İngiltere'nin attığı geri adımlar nedeniyle ara verilen görüşmeler sonrasında çözümü getirecek çeşitli formüller bulunmuştur. Bunların başında komisyon kararlarına göre, kapitülasyonlar kaldırılacak, ekonomik konular Türkiye kanunlarına göre ele alınacaktır.⁵⁵

Konferansın gittikçe uzamaya başlaması ve isteklerin artması sonucunda tüm taraflar yorulmuş ve çözüme odaklanmaya başlamıştır. Delegationların ve bilhassa İngilizlerin biraz daha yumuşak tavır sergilemeleri ile konferans sonuca ulaşmıştır. Yaşanan diplomatik münakaşalara karşı İsmet Paşa'nın isteklerinin belirli manada kabul edilmesi sonucunda, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanmıştır. Türk heyeti, 23 Ağustos 1923 tarihinde TBMM aracılığıyla antlaşmayı onaylamış ve Lozan Antlaşması 6 Haziran 1924 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁶

6. Lozan Barışı'nın Detayları

Lozan Antlaşması 5 kısım ve 143 maddeden oluşmaktadır. 45 maddelik birinci kısmında sınırlar, vatandaşlık ve azınlıklara ait kararlar, 18 maddelik ikinci kısmında mali kararlar, 36 maddelik üçüncü kısmında iktisadi kararlar, 44 maddelik dördüncü kısmında taşıt yolları, sağlık işleri ve diğer konular bulunmaktaydı.⁵⁷

1) Sınırlar: Suriye Sınırı: Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması'nda belirtilen sınırlar aynı şekilde kabul edilmiş ve Hatay meselesi özel bir statüye bırakılmıştı. Buna

⁵³ Nur-Grew, **A.g.e.**, s. 249.

⁵⁴ Sonyel, **A.g.e.**, s. 177.

⁵⁵ Akbıyık, "A.g.m.", s. 379-380.

⁵⁶ Rıdvan Karluk, Lozan'ı Doğru Anlarsak Cumhuriyet Sonsuza Kadar Yaşar, **Ankaenstitüsü**, <http://ankaenstitusu.com/lozani-dogru-anlarsak-cumhuriyet-sonsuza-kadar-yasar/>, 2018.

⁵⁷ Ahmet Hür, **Her Açından Lozan Konferansı**, İstanbul, 2016, s. 60.

göre, Suriye kendini koruyacak duruma gelinceye kadar bir devletin himayesinde kalacaktı. Suriye’de bulunan Osman Gazi’nin büyük babası Süleyman Şah’ın Caber Kalesi’ndeki mezarı Türk toprağı sayılacak ve Türk muhafızlar tarafından korunup, Türk bayrağı bulunacaktı.

Irak Sınırı: Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgelerinde halkın çoğunluğunun Türk olması sebebiyle, Türk sınırları içinde kalması teklifi önerildi. Halk oylaması yapılması İngiltere tarafından kabul edilmedi ve Musul sorunu daha sonraya bırakıldı. Dokuz ay içerisinde Türkiye ve İngiltere Musul sorununu çözümleyemezse Milletler Cemiyeti’ne çözüm bırakılacaktı. Türkiye, İngiltere’nin elinde bulunan Mısır, Irak, Sudan ve Kıbrıs Adası üzerindeki hâkimiyet haklarından İngiltere lehine vazgeçecekti.⁵⁸ Aslına bakılırsa İngiltere’nin, Musul meselesinin halk oylamasına sunulmasına karşı çıkması normaldi. Çünkü Türkiye’nin bu konuda ne kadar ciddi olduğunu fark etmesiyle birlikte, buradaki nüfus üstünlüğünden dolayı Musul’u kaybedebilirdi. Musul, İngiltere için en önemli konulardan biriydi. Bu toprakları hiçbir devletle hatta Avrupalı devletlerle dahi paylaşma taraftarı değildi.

Musul meselesi, bir ülke ve toprak meselesi olduğu için, konferansın açılışında belirlenen takvim gereğince 27 Kasım 1922 tarihinde Arazi Komisyonu’nda görüşülmesine karar verilmişti. Bu mesele, Türk ve İngiliz temsilcileri arasında geçen özel görüşmelerde tartışılmıştı. Bilhassa İngiltere, Musul meselesiyle doğrudan ilgilenmiş ve konferans gündemine alınmasını, bütün delegeler önünde tartışılmasını istemişti. Bu davranışı Fransa ve İtalya’yı kendi tarafına çekme planı olabilirdi. Musul’u Türkiye’nin başka devletlere bırakmak istemeyişinin bazı nedenleri vardı:

1-Etnografik Nedenler: Musul’daki nüfus 503,000 kişi civarına ulaşmıştı. Bunların içinde Türk, Arap ve Kürtler bulunmaktaydı. Türklerin belirli oranda fazla olması bu toprakların savunulmasında önemli etken olmuştu.

2-Siyasi Nedenler: Musul bölgesinde bulunan Türklerle Kürtlerin, Anadolu’nun tamamlayıcı bir parçası olduğunu belirterek, İsmet Paşa I. Dünya Savaşı’ndan itibaren Kürtlerin Anavatan’a katılmak istediklerini ve bunun için mücadele ettiklerini söylemekteydi.

⁵⁸ Akbıyık, “A.g.m.”, s. 381-382.

3-Tarihi Nedenler: 11. Yüzyıl'dan beri Musul ve Bağdat'ın kuzeyine kadar olan arazilerin Türklerin elinde olması önemli etkendi.

4-Coğrafi ve Ekonomik Nedenler: Musul, Anadolu, Suriye ve İran'ı birbirine bağlayan yolların kavşağında bulunmaktaydı. Akdeniz Limanları'na ham madde ve mamul madde almak için önemli konum teşkil etmekteydi.⁵⁹ Bu nedenleri ele alırsak Musul, bütün devletler için hem stratejik hem de ekonomik manada önem teşkil eden toprak parçasıydı.

Batı Sınırı: Batı Trakya'nın elden çıkışı önlenememişti ve Türkiye'nin halk oylamasına sunulması isteği, Musul sorununda olduğu gibi, bu sefer Yunanistan tarafından reddedilmişti. Yunanistan, bu yerleri II. Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'dan aldığını söylemekteydi. Nihayetinde Meriç Nehri sınır olarak kabul edilmiş, savaş tazminatı olarak Türkiye'ye Karaağaç ve yöresi verilmiş, Bozcaada ve Gökçeada Türkiye'ye geri verilmişti. Limni, Semadirek, Sakız, Midilli, Ahikerya ve Sisam Adaları Yunanistan'a bırakılmıştı. Rodos Adası dâhil 13 ada da İtalya'ya bırakılmıştı. II. Dünya Savaşı sonrası bu adalar Yunanistan'a bırakılmıştır.⁶⁰ Müttefikler yeni bir Türk-Yunan savaşı ihtimalini düşünemiyorlardı. Bu yüzden iki tarafın anlaşmasını sağlamak gerekmekteydi.⁶¹

Yunanistan Lozan Konferansı öncesi imzaya sunulan Sevr Antlaşması ile Anadolu'da elde ettiği yerleri geri vermek zorunda kalmıştır.⁶² Böylelikle Lozan Antlaşması ile Sevr Antlaşması'nın zorlayıcı yaptırımları ortadan kalkmıştır.⁶³ Yunanistan ile Türk hükümeti arasında Batı sınırı ve savaş tazminatı konusunda anlaşmaya varılmıştır.

2) Kapitülasyonlar: 19. Yüzyıl'da kapitülasyonlara ek ticari sözleşmeler yapılması, ekonomiyi iyice kötü hale getirmiş ve baltalamıştı. 1 Ekim 1914 tarihinde kapitülasyonların kaldırılması kararı alınmış ancak Sevr Antlaşması ile kapitülasyonlar daha geniş bir biçimde iade edilmişti. Lozan ile kapitülasyonlar

⁵⁹ Kodal, **A.g.e.**, s. 71, 100, 107.

⁶⁰ Akbıyık, "A.g.m.", s. 382.

⁶¹ Demirci, **A.g.e.**, s. 169.

⁶² Sina Akşin, "İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", **Balkanlar**, İstanbul, 1993, s. 97.

⁶³ Georges Castellan, **Balkanların Tarihi**, İstanbul, 1993, s. 425.

tamamen kaldırılmıştır.⁶⁴ Artık Batılı devletler kapitülasyonların, bağımsız bir devletin egemenliğini kısıtlayıcı nitelikte olduğunu kabul etmişlerdi.⁶⁵

I.Dünya Savaşı öncesinde kapitülasyonlar kaldırıldığında İtilaf Devletleri bu durumu tanımamış, sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tanımıştı.⁶⁶ İtilaf Devletleri bu yüzden konferansa geldiğinde kapitülasyonların yürürlükte olduğunu savunmuştur. Onlara göre kapitülasyonlar anlaşmalara dayandığından diğer tarafın isteği olmadan bir tarafın isteğiyle kaldırılamazdı.⁶⁷

Kapitülasyonlar, Türk heyetinin istiklal ve itibarını kurtarmak için Lozan Konferansı'nda çözmeye çalıştıkları başlıca konu olmuştur.⁶⁸ Kapitülasyonların Lozan Antlaşması'yla tamamen kaldırılmasını, Türkiye'nin bağımsızlığının korunması kapsamında önemli bir başarı olarak değerlendirmek mümkündür.

3) Azınlıklar ve Nüfus Değişimi: Türkiye, bütün devletlerin kendi ülkelerinde tanıdıkları hakları aynen uygulamaya koyacaktı. Lozan Antlaşması ile bütün azınlıkların Türk vatandaşlığı kabul edildi. Doğu Trakya ve Anadolu'daki Rumlarla, Yunanistan'daki Türkler yer değiştirecekti. İstanbul'un yerlisi Rumlar ve Batı Trakya Türkleri bu durumdan ayrı tutulacaktı. Bu kapsamda Anadolu'nun tamamen Türk vatani haline gelmesi yolunda önemli bir adım atılmıştır.⁶⁹ Buna karşın Lozan Antlaşması ile azınlıklar her türlü dini, sosyal ve eğitim-öğretim kurumlarını kurmak, yönetmek ve düzenlemek haklarına sahip oluyorlardı.⁷⁰

Lozan Antlaşması ile birlikte Kıbrıslı Türklerin "Hakk-ı Hıyar"⁷¹larını kullanarak Türk vatandaşlığı ile İngiliz vatandaşlığı arasında bir tercih yapmaları istenmişti. Türk vatandaşlığını tercih edenler Türkiye'ye göçe başlamış ve bu göç 1940'lara kadar devam etmişti.⁷² Batı Trakya Türkleri ise Lozan Antlaşması ile kendilerine tanınan eğitim haklarını kullanamıyorlardı. Antlaşmanın 40. maddesine göre, Türk azınlıkları

⁶⁴ Akbıyık, "A.g.m.", s. 382.

⁶⁵ Taha Akyol, **Medine'den Lozan'a**, İstanbul, 1996, s. 123.

⁶⁶ Tefrik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İstanbul, 2003, s. 166.

⁶⁷ Muhammet Emin Külünk, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul, 2011, s. 388.

⁶⁸ Nur-Grew, **A.g.e.**, s. 423.

⁶⁹ Akbıyık, "A.g.m.", s. 383.

⁷⁰ Adnan Şişman, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devletinde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara, 2006, s. 363.

⁷¹ Bazı kaynaklarda kullanılan bu tabiri, "seçme hakkı" olarak ifade etmek mümkündür.

⁷² Sabahattin İsmail, **100 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kıbrıs, 1992, s. 16.

masraflarını karşılamak koşuluyla her türlü dini ve içtimai kurumları teşkil etme hakkına sahip olacaklardı.⁷³

Hıristiyan vatandaşlara dini hizmet verme statüleri belirlenmişti ve Fener-Rum Patrikhanesi'nin İstanbul'da yaşayan Rum azınlığı için dini hizmetleri yerine getirme şartıyla İstanbul'da kalma kararı alınmıştı.⁷⁴ Antlaşma'nın 1. maddesine göre Rumelili Türk göçmenler ile Rumlar takas edilecek ve birbirlerini yerlerine iskân edileceklerdi.⁷⁵ Karadeniz Bölgesi'ndeki durum ise; Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" sonucunda belirlenmiştir. Bu protokol kapsamında bölgedeki Hıristiyan nüfus tamamıyla göç etmiştir.⁷⁶ Yine antlaşmanın maddelerine göre, Türkiye'de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlak kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta ister özel olarak serbestçe yerine getirme hakkına sahip bulunacaktı.⁷⁷

4) Osmanlı İmparatorluğu'nun Borçları: 1854'te Kırım Savaşı'nda alınan ilk borçtan bu yana devlet borçları önemli sorun teşkil etmişti. Daha sonra 1881 yılında kurulan Duyun-u Umumiye İdaresi ile sorun daha çok artmıştı. Borçların sterlin olarak ödenmesi istenmiş ancak bu durumun Türkiye'yi olumsuz etkileyeceği düşüncesiyle bu fikir reddedilmişti. Borçlar, dağılan imparatorluk topraklarında bulunan Türkiye, İtalya, Arnavutluk, Yugoslavya, Bulgaristan, Suriye, Yunanistan, Irak, Mısır ve Yemen arasında paylaştırılma kararı alınmıştır. 1954 yılında bütün borçlar ödenmiştir.⁷⁸ Böylelikle Osmanlı toprakları üzerinde yeni kurulan devletlere bu borcun paylaşılması, Türkiye'yi rahatlatan bir çözüm olmuştur ve geri kalan borç da ödeme sıkıntısı çekilmeden teslim edilmiştir.

5) Boğazlar Meselesi: 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Boğazlar'daki egemenlik

⁷³ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 2011, s. 345.

⁷⁴ Nadim Macit, *İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye*, Ankara, 2009, s. 256, 346, 347.

⁷⁵ İsmail Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon, 2008, s. 265.

⁷⁶ Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara, 1991, s. 242.

⁷⁷ Baskın Oran, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1991, s. 288.

⁷⁸ Akbıyık, "A.g.m.", s. 383-384.

sınırlandırılmıştı. 1841 Boğazlar Sözleşmesi ile yaşanan olumsuzluklar, Sevr Antlaşması ile Boğazların kaybedilmesi noktasına ulaşmıştır. Sevr Antlaşmasıyla Boğazlarda silahsızlanma başlamıştır. Buna karşın Lozan Antlaşması'nda geçici olarak şu karar alınmıştır: Barış zamanında geçişler serbest olacaktır. Savaşta ise Türkiye tarafsız kalacaktır. Bunların sonucunda sağlanan Birleşmiş Milletler güvencesi ile iki yaka silahtan arındırılacaktır. Rusya sadece bu bölümü imzalayacaktır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazlar Meselesi yeniden ele alınmış ve 1936'da tamamen çözümlenmiştir.⁷⁹

Boğazların uluslararası rejime bağlı olması, Ankara'nın tam olarak istediği bir durum değildi ama buna karşılık Anadolu'nun hepsini, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'yı, Bozcaada ve Gökçeada'yı geri almıştı.⁸⁰

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda genel kural olarak tüm gemilerin geçiş serbestisi ilke olarak benimsenmişti.⁸¹ Sovyet Rusya Boğazlar konusunda, Türkiye hariç bütün ülkelerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinin yasaklanmasını önermekteydi.⁸²

Boğazlar sonuç olarak Türkiye'nin lehine gibi görünse de itilaf devletlerinin her zaman kural tanımazlığına maruz kalmıştır. İtilaf devletleri burada, Türkiye'nin başkanlığında "Boğazlar Komisyonu" kurulması ve bunun denetlenmesi hususunda görüş bildirmişlerdir.⁸³

6) Fransa ile Meseleler: Türkiye-Suriye sınırı 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile belirlenmiştir. Ancak zaman zaman bu sınıra uyulmayarak birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle konferans sonrasında, 18 Şubat 1926'da, "*Dostluk ve İyi*

⁷⁹ Boğazlarla ilgili durumun detaylı analizi için bkz. Hasan Acar, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2 (1), 2019; Seha L. Maray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler*, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara, 1969.

⁸⁰ Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923*, (çev. İdil Eser), İstanbul, 2010, s. 383.

⁸¹ Mensur Akgün, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasındaki Görünmez Bağlar: Boğazlar", *Geçmişte Türkiye ile Rusya Arasındaki Politik, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler*, (der. Gülten Kaşgar-Natalya Ulçenko), İstanbul, 2003, s. 56.

⁸² B.M. Potshveriya, "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", *Geçmişte Türkiye İle Rusya Arasındaki Politik, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler*, (der. Gülten Kaşgar-Natalya Ulçenko), İstanbul, 2003, s. 90.

⁸³ Niyazi Akşit, "Lozan Barış Antlaşması", *A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, s. 682.

Komşuluk Sözleşmesi'⁸⁴ imzalanarak barışçıl yollarla sorun çözülmeye çalışılmıştır.

7) Türk-Yunan Azınlık Anlaşmazlığı: Yunanistan'ın savaştan çıkması ve savaş sonrasında Yunanistan'a gelecek olan nüfusa bakamayacak durumda olması, onları zor durumda bırakmaktaydı. Bunun yanında gelecek olan nüfusun yerleşme ve bakım sorunları da ortaya çıkmıştı. Lozan'dan sonra soruna kalıcı bir çözüm bulmak amacıyla, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'daki Türklerin değişimi konusunda 1 Aralık 1926'da bir anlaşma imzalanmıştır.⁸⁵ Böylelikle Lozan'da çözülmekle birlikte kalıcı bir adım atılmamış olan bu konuda gerekli anlaşmalar yapılarak çözüme kavuşturulmuştur.

7. Lozan Barışı'nda Çözilemeyen Konu: Musul Meselesi

Petrolleri dolayısıyla İngiltere, Fransa, Almanya hatta Amerika arasında bir Musul üzerinde bir rekabet bulunmaktadır. 1916 Skyes-Picot Antlaşması ile Musul, Fransa'ya bırakılmıştır. Ancak İngilizlerin faaliyetleri sonucunda, 1920'de San Remo Konferansı'yla İngiltere'ye bırakılmıştır. 19 Mayıs 1924'te Türkiye ile İngiltere arasında İstanbul Konferansı düzenlenmiş fakat bu konferanstan da sonuç çıkmamıştır. Diğer yandan Süryanilerin çok olması nedeniyle Hakkâri'nin Irak'a katılması ön görülmüştür. 1924'te Milletler Cemiyeti konuyu gündemine alarak çözüm bulmaya çalışmıştır. 1925 yılında Komisyon kurulmuş ve rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre; Musul Irak'a katılacak, Hakkâri Türkiye'de kalacaktı. Bu durumdan iki tarafta hoşnut kalmamış ve İngilizlerin desteğiyle Şeyh Sait Ayaklanması⁸⁶ çıkartılmıştır. Konferans sonrasında Musul çevresinde gelişen İngiliz askeri harekâtı durdurulamaz niteliğe ulaştığında⁸⁷, nihayetinde 5 Haziran 1926'da İngiltere ile anlaşma yapılarak, Türk-Irak sınırı çizilmiştir.⁸⁸

⁸⁴ Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918 -1940)", **Türk Tarih Kurumu**, s.1158.

⁸⁵ Akbıyık, "A.g.m.", s. 387-388.

⁸⁶ Bu ayaklanmanın İngilizler tarafından çıkarıldığı konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle kesin olarak İngilizlerin çıkarttığını söylemek yanlış bir tabir olabilir. Detaylı bilgi için bkz. Hasan Acar, "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8 (3), 2019, s. 2934-2952.

⁸⁷ Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, Ankara, 1994, s. 31.

⁸⁸ Zekeriya Türkmen, **Askeri Yönden Musul Çözüm Arayışı Musul Sorunu**, Ankara, 2003.

Sonuç

Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukukî, iktisadî ve siyasî anlamda hürriyetinin tescillendiği bir antlaşmadır. Cumhuriyet tarihin en önemli vesikalarından biridir. 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi ile Anadolu'nun işgale uğraması üzerine, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlayan milli kurtuluş mücadelesinin silahlı safhası, Yunanlıların Türkler karşısında mağlup olmasıyla birlikte, barış görüşmelerinin 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasıyla sona ermiştir. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, Türkiye ile yapılacak antlaşmanın ayrıntılarını görüşmek üzere İsviçre'nin Lausanne (Lozan) kentinde müzakereler gerçekleşmiştir. Tarafların farklı istek ve amaçlarına karşın Türk heyeti, savaşlarda verdiği bağımsızlık mücadelesini itilaf devletlerine masada bir kez daha kabul ettirmeyi başarmıştır.

Lozan'a müttefikler Ankara hükümeti ile birlikte İstanbul hükümetini de davet etmiştir. Böylelikle müttefik devletler, iki tarafın arasındaki çekişmeden yararlanmak istemiştir. Tevfik Paşa'nın bu isteğe olumlu bakarak Ankara'ya telgraf çekmesi ile başlayan olaylar, TBMM tarafından saltanatın kaldırıldığı ilan edilmesi ile sonuçlanmıştır. Müttefiklerin meydana getirmek istediği çekişme planı böylelikle başarısız olmuştur. Lozan'a gönderilecek heyetin başına İsmet İnönü seçilmiştir. 13 Kasım 1922'de başlaması gereken konferans, İngilizlerin engellemeleriyle 20 Kasım 1922'de başlayabilmiştir. Konferansta görüşülen konulardan Osmanlı borçları, İstanbul'un ve Boğazların boşaltılması hususunda yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla konferansa 4 Şubat 1923'te ara verilmiştir.

23 Nisan 1923'de görüşmeler tekrar başlamıştır. Nihai olarak 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Türk heyeti adına İsmet İnönü, Rıza Nur, Hasan Saka imzalamıştır. 23 Ağustos 1923'te TBMM'de 14 ret oya karşı 213 oyla kabul edilmiş ve onaylanmıştır.

Bu belge, Türkiye Cumhuriyeti devletinin bağımsız bir şekilde kurulduğunun, başta konferansa katılan devletler nezdinde olmak üzere tüm dünyaya duyurulduğu bir belgedir. Bu belge, I. Dünya Savaşı sonunda başlatılan ulusal kurtuluş hareketinin amacı olan Misak-ı Milli sınırlarının büyük ölçüde gerçekleştirildiğini

kanıtlamaktadır.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde, Sevr Antlaşması'yla başlayan olumsuz durumun Lozan Antlaşması'yla ortadan kaldırılması, birçok savaş ve mücadeleden başarıyla çıkmış olan devlete güç kazandırmıştır. Böylelikle başlıkta da belirtilen ve çalışmanın tezini oluşturan, "Lozan Antlaşması'nın modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olma niteliği" ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Acar, Hasan, "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, 2(1), (2019), s. 107-132.

Acar, Hasan, "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı", **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(3), 2019, s. 2934-2952.

Akbal, İsmail, **Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet**, Trabzon 2008.

Akbıyık Yaşar, "Zaferin Tescili: Lozan (Lausanne) Antlaşması", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 2009.

Akgündüz, Ahmed ve Öztürk, Said, **Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul 2000.

Akgün, Mensur, "Geçmişten Günümüze Türkiye ile Rusya Arasındaki Görünmez Bağlar: Boğazlar", **Geçmişte Türkiye ile Rusya Arasındaki Politik, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler**, (der. Gülten Kaşgar-Natalya Ulçenko), İstanbul 2003.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1908-1923)", **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul 2011.

Akşit, Niyazi, "Lozan Barış Antlaşması", **A'dan Z'ye Tarih Ansiklopedisi**, İstanbul 1984.

Akyol, Taha, **Medine'den Lozan'a**, İstanbul 1996.

Alkan, Necmettin, **Alman Kaynaklarına Göre Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na Girişi**, Uluslararası Sempozyum 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak 20-21 Kasım 2014, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul 2014.

- Anderson, Matthew Smith, **Doğu Sorunu 1774-1923**, (çev. İdil Eser), İstanbul 2010.
- Andican, A. Ahat, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya**, İstanbul 2009.
- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, İstanbul 2007.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, c.III, İstanbul 2011.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (haz. Ahmet Kuyaş), İstanbul 2011.
- Beydilli, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa", **Osmanlı Devleti Tarihi**, c.I, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.
- Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi**, İstanbul 1993.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İstanbul 2003.
- Çavdaroğlu, Hüseyin Avni, **Öncesi ve Sonrası ile Lozan**, İstanbul 2011.
- Çeçen, Anıl, **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara 1981.
- Çetinoğlu, Oğuz, **Kronolojik Tarih Atlası**, c.III, İstanbul 2012.
- Demirci, Sevtap, **Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923**, (çev. Mehmet Moralı), İstanbul 2011.
- Ergin, Vahdettin, **Hesaplaşma**, İstanbul 2011.
- Gömeç, Saadettin, **Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi**, Ankara 2011.
- Hür, Ahmet, **Her Açından Lozan Konferansı**, İstanbul 2016.
- İnan, A. Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Ankara 1998.
- İsmail, Sabahattin, **100 Soruda Kıbrıs Sorunu**, Kıbrıs 1992.
- Kalyoncu, Samet, "Lozan Antlaşması", **Karadeniz Teknik Üniversitesi Dergisi**, Trabzon 2018.
- Karaca, Yusuf, "Lozan Antlaşması", **Tarih Ansiklopedisi**, Ankara 2002.
- Karluk, Rıdvan, "Lozan'ı Doğru Anlarsak Cumhuriyet Sonsuza Kadar Yaşar", **Ankaenstitüsü**, <http://ankaenstitusu.com/lozani-dogru-anlarsak-cumhuriyet-sonsuz-kadar-yasar/>, 2018.

- Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c.I, Ankara 1966.
- Kocabaşoğlu, Uygur, "Hürriyet'in Basması Kadar Basını da Ünlüdür", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul 2010.
- Kodal, Tahir, **Paylaşılmayan Toprak Türk Basınına Göre (1923-1926) Musul Meselesi**, İstanbul 2005.
- Külünk, Muhammet Emin, **Kapitülasyonların Kaldırılması (1914)**, İstanbul 2011.
- Macit, Nadim, **İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye**, Ankara 2009.
- Mango, Andrew, **Sultan'dan Atatürk'e Türkiye**, (çev. Cem Küçük), İstanbul 2009.
- Meray, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, Cilt I, Kitap I, Ankara 1969.
- Nur, Rıza ve Grew, Joseph C., **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası (1922-1923)**, İstanbul 2007.
- Oran, Baskın, "Lozan'ın 'Azınlıkların Korunması' Bölümünü Yeniden Okurken", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Ankara, 1991.
- Özel, Sabahattin, **Milli Mücadele'de Trabzon**, Ankara 1991.
- Özkan Abdullah, "Lozan Antlaşması", **A'dan Z'ye Kurtuluş Savaşı ve Atatürk Dönemi**, İstanbul, 2005.
- Potshveriya B. M., "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", **Geçmişte Türkiye ile Rusya Arasındaki Politik, Kültürel ve Ekonomik İlişkiler**, (der. Gülten Kaşgar-Natalya Ulçenko), İstanbul 2003.
- Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı**, c.II, İstanbul 2011.
- Sertoğlu, Midhat, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, c.VI, Ankara 2011.
- Sonyel, Salahi R, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

- Sonyel, Salahi R, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 2003.
- Şahingöz, Mehmet, “Milli Mücadele’de Protesto ve Mitingler” **Türkler**, c.XV, Ankara 2002.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları**, c.I, Ankara 1990.
- Şimşir, Bilal N., **Lozan Telgrafları**, c.II, Ankara 1994.
- Şişman, Adnan, **XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Ankara 2006.
- Toy, Hakan ve Elmacı, Defne, “Lozan Antlaşması”, **Kronolojik Türkiye Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul 2007.
- Turan, Şerafettin, “Lozan Antlaşması”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.XXVII, Ankara 2003.
- Türkmen, Zekeriya, **Askeri Yönden Musul Çözüm Arayışı Musul Sorunu**, Ankara 2003.
- Yamaç, Müzehher, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918 -1940)”, **Türk Tarih Kurumu**, s.1158.
- Yurtsever, Serdar, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Ankara 2008.
- Zurcher, Eric Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İstanbul 2008.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

BİR KURAMSAL ANALİZ: ÇATIŞMA VE TERÖR

*Mustafa ULUÇAKAR

**B. Mert DEMİR

Öz

Bir kavram olarak yeni olmamakla birlikte, terörizm, özellikle de siyasi doğası gereği, modern tarihin en önde gelen endişe kaynaklarından biri haline gelmiştir. Hem güvenlik yönü hem de siyasi sonuçları açısından çağdaş toplumun önündeki en önemli zorluklardan biridir. Terörizm konusunda teori geliştirmeye yönelik çalışmalar mevcut olmasına karşın, henüz psiko-sosyal bir olgu olarak terörizmi anlama ve açıklama potansiyeline sahip güçlü bir teori geliştirilememiştir. Bu çalışmanın temel amacı, terörizmi çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanında geliştirilen teorik yaklaşımlar çerçevesinde analiz etmektir. Bu bağlamda çalışma, yeni bir kuramsal yaklaşım ortaya koyma iddiası taşımamakta, bunun yerine mevcut kuramlardaki açıklama biçimlerine dair eleştirel bir bakış açısı ortaya koymaya yönelmekte ve böylelikle; terörizm ve terörle mücadele konulu literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, Çatışma Çözümü, Barış Çalışmaları, Terör, Terörle Mücadele

A THEORETICAL ANALYSIS: CONFLICT AND TERROR

Abstract

Although it is not new as a concept, terrorism has become one of the most challenging phenomenon of modern history especially, due its very political nature. It is one of the most important challenges to contemporary society, both in terms of security aspects and political consequences. However, there are studies to develop a theory for terrorism, the literature has not yet suggested a strong theory with the potential to understand, and to explain terrorism as a psycho-social phenomenon. The basic aim of this study is to analyze terrorism within the framework of theoretical approaches developed in the field of conflict resolution and peace studies. In this context, the study does not claim to introduce a new theoretical approach, instead it tends to provide a critical perspective on the forms of explanation in existing theories as well as aiming to contribute to the literature on terrorism and counterterrorism.

Keywords: Conflict, Conflict Resolution, Peace Studies, Terror, Counter Terrorism

*Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mulucakar@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1607-1802

**Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, bmdemir@gelisim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8083-0172

Giriş

Soğuk savaşın bitimiyle birlikte ortaya çıkan küresel düzende tek kutupluluk tartışmaları yerini çok kutupluluk tartışmalarına bırakmaya başlamıştır. İçerisinde bulunduğumuz dönem literatürde; tek kutupluluk-çok kutupluluk tartışmalarının yanı sıra ‘terör dönemi’ olarak karakterize edilmektedir. Gerçekten de terörizm gerek güvenliğe yönelik veçhesi gerekse de siyasi sonuçları itibariyle çağdaş topluma yönelik en önemli meydan okumalardan biridir. Günümüzde çağdaş demokratik dünyaya yönelik tehdit, daha ziyade kendilerini baskı altındaki toplumların temsilcisi olarak gören ve konvansiyonel olmayan çatışma yöntemlerine başvuran terör gruplarından kaynaklanmaktadır. Terör gruplarının örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkardığı asimetri, çağdaş ulus devletlerin terörle mücadeledeki diplomatik çözüm olanaklarının yanı sıra konvansiyonel kuvvetlerle müdahale olanaklarını ziyadesiyle daraltmaktadır. Kısacası terörizm, çağdaş ulus devletler için farklı ve mücadelesi güç bir güvenlik tehdidi olma özelliği göstermektedir.

355

Çatışma ve barış çalışmalarındaki literatür son dönemde hızlı bir artış göstermekle birlikte, literatüre katkı sağlayan güncel çalışmalarda daha ziyade, sosyal bilimlerin diğer alanlarında kullanılan kuramsal yaklaşımlara başvurulduğu görülmektedir. Çok karmaşık bir çalışma alanı olma özelliği gösteren terör ve terörle mücadele alanındaki son dönem kuramsal çalışmalar da çatışma çözümü ile ilgili kuramsal yaklaşımlar ile ilişkilendirilmek suretiyle yapılmaktadır. Nitekim konuyla ilgili en kapsamlı çalışma olan “Terrorism and Conflict Resolution” isimli çalışma, ‘The SAGE Handbook of Conflict Resolution’ adlı kitap içinde bir bölüm olarak yer almakta ve bir çatışma konusu olarak ele aldığı terörizm için çatışma çözümü çarelerine odaklanmaktadır.¹

Çatışmaları ele alan bütün kuramsal yaklaşımlarda insanların arzuları, dürtüleri ve ihtiyaçları olan ve hata yapmaya eğilimli psiko-sosyal varlıklar olduğu temel varsayımından hareket edilir. Bu bağlamda; rekabet, nefret ve düşmanlık duyguları ile inanç, gelenek, töre vb. üzerinden kurulan karşıtlıkların bireyleri ve grupları çatışmaya iten nedenlerin başında geldiği düşünülür. İnsan doğasından ve grup dinamiklerinden

¹ Jacob, Bercovitch, Kremenyuk VA, & Zartman IW, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. London: Sage Publications, 2008, ISBN 9781412921923

yola çıkan bu tespitlerin büyük ölçüde terörle ilgili değerlendirmelere de esas teşkil edebileceği söylenebilir.

Ayrıca terörizm konulu literatürde terörün, bir tarafın kendi çıkarlarının ve hedeflerinin ötekinden farklı olduğu, kendi kimlik, değer ve inançlarının baskı altında kaldığı algısına kapılması sonucunda ortaya çıktığı öne sürülür. Farklı bir deyişle terör, ötekininkiyle bağdaşmaz olarak algılanan çıkarların/hedeflerin bastırılması ve/veya engellenmesi sonucunda ortaya çıkan bir olgu olarak görülür. Keza, terörizmle ilgili literatürde, pek çok faktör ve değişken arasında, terör dinamiklerini harekete geçiren en önemli etkenin; tıpkı çatışmada olduğu gibi terörizmde de, birey ve grupların; kimlik, değer, inanç, çıkar ve ihtiyaçlarına karşı sergilenen tutum ve davranışlar olduğu hususları öne çıkarılır.

Buna mukabil, terör araştırmalarıyla ilgili asıl güçlüğün terör konusunun, kavramsal çerçevesi itibariyle, çatışmaya nispetle daha karmaşık bir yapı arz etmesinden kaynaklandığı düşünülür. Bunun büyük ölçüde nedeni terörle ilgili kavramsal çerçeve üzerindeki anlaşmazlıklardır. Zira terör konusunu her çalışanın farklı tanımlaması nedeniyle literatürde çok fazla terör tanımına rastlamak mümkündür. Kaldı ki, terör örgütleri; ideolojileri, hedefleri ve kuruluş yapıları itibariyle birbirinden ziyadesiyle farklıdır. Bu nedenle, terörizmle ilgili literatürde genellikle terörle siyasal şiddet arasında kesin bir ayırım yapma eğilimi yaygındır. Örneğin Paul Wilkinson'a göre, 'siyasal şiddet kavramı' şiddet içeren her türlü eylem için bir şemsiye kavram olma özelliği gösterir ancak, siyasi şiddet biçimlerinin çoğu korku yaratabilirken bunların hiçbiri salt terörün yarattığı korku ve yıldırma ile kıyaslanamaz.²

Terör ve çatışma kavramlarının içeriğinde; siyasal amaçlı şiddetin varlığı, şiddetin doğasındaki keyfilik, terörist saldırıların öngörülemezliği, korku, endişe ve yıldırma etkisinin büyüklüğü gibi önemli ortak noktalar vardır. En baskın ortak özellik ise özü itibariyle siyasal amaçlı şiddet hareketi olan her terör eyleminin ve her çatışmanın siyaseten motive edildiğidir. Farklı bir deyişle hem terör eylemlerinde hem de siyasal

² Paul, Wilkinson, "Some Observations on the Relationships Between Terrorism and Freedom.", *From Terrorism, Protest and Power*, Martin Warner and Roger Crisp, (eds.), 1990, ss. 44-53.

çatışmalarda var olan siyasal sembolizm, onu diğer suç türlerinden farklı kılarken ikisi arasında önemli bir benzerlik zemini kurmaktadır.

Şu bir gerçektir ki, terörizm ve terörle mücadele alanının, konu edindiği olguların karmaşık ve dinamik yapısı, bu dinamik alanı anlamaya, açıklamaya, tahmin yürütmeye ve önlem geliştirmeye imkân verecek yetkin bir kuramın geliştirilmesini de elzem kılmaktadır. Bu bağlamda, terörle ilgili kuramsal çalışmaların, temelde siyasal şiddeti konu edinen çatışma ve barış çalışmalarından ödünç alabileceği pek çok şey olduğu değerlendirilmektedir.

1.Yöntemsel Çerçeve

Terörizm olgusunu; çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanında geliştirilen kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde analiz etmeyi amaçlayan bu çalışma, yöntem olarak nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Çalışma verileri öncelikle Türkçe yazında kapsamlı bir biçimde ele alınmamış olan doğrudan çatışma çözümü ve terör konulu kaynakların taranması suretiyle elde edilmiştir.³ Bu bağlamda çalışma yeni bir kuramsal yaklaşım ortaya koyma iddiası taşımamakta, bunun yerine mevcut kuramlardaki açıklama biçimlerine dair eleştirel bir bakış açısı ortaya koymaya yönelmekte böylelikle; terörizm ve terörle mücadele konulu literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma, en basit manada, şiddet içeren radikal bir siyaset biçimi olarak tanımlanabilen çatışmanın doğasında var olan dinamiklerin büyük ölçüde terörizm için de geçerli olduğu varsayımı üzerine bina edilmiştir. Terörizmin olgusunu analiz etmeyi ve terörle ilgili müteakip araştırmalar için öneriler sunmayı amaçlayan bu çalışmanın terör olgusunun daha iyi anlaşılmasına imkân verebileceği ve terörizm çalışmaları alanındaki müteakip çalışmalara katkı sağlayabileceği değerlendirilmektedir.

³Andrew Kydd H. and Barbara F. Walter, "The Strategies of Terrorism." *International Security*, Volume,31, Issue.1, 2006, ss. 49-79.; Richard, Jackson, *Critical Security Studies: A New Research Agenda*, London: Routledge, 2009; Andrew, Silke, "Becoming a Terrorist" (Ed: A. Silke), *Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences*, Hobken NJ: Wiley, 2008, ss. 29-53, Grant, Wardlaw, *Political Terrorism: Theory, Tactics and Counter- Measures*, (2nd Ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

2. Terörizmin Anlamı

Latince ‘terrere’ sözcüğünden türeyen terör sözcüğüne ilk kez, *Dictionnaire de l’Academie Française*’nin 1789 yılında yayınlanan ekinde rastlanmaktadır.⁴ TDK sözlüğünde ise Fransızca ‘terreur’ kelimesinden alındığı belirtilen terör kelimesinin karşılığı ‘yıldırı’, terörizm kelimesinin karşılığı da ‘yıldırıcılık’ olarak verilmektedir.⁵ Thomas Perry Thornton’un *Terror as a Weapon of Political Agitation/Siyasi Kışkırtma Silahı Olarak Terör* (1964) başlıklı makalesinde yaptığı tanımlama, terörizme ilişkin olarak bugün de geçerliliğini koruyan önemli kavramsallaştırmalardan birisidir. Bu tanıma göre terörizm; “bir iç savaş durumunda siyasal davranışı etkilemek amacıyla yapılan ve normal dışı düzeyde güç kullanımını ya da güç kullanımı tehdidini barındıran sembolik eylemlerdir”.⁶ Terör tanımı ile ilgili olarak, 1937 Tarihli *Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi* dışında ortak kabul gören genel bir tanım mevcut değildir.⁷ Bu sözleşmede terörizm “bireylerin ya da bir bireyler grubunun ya da umumi halkın zihninde bir terör hali yaratmak için tasarlanmış ya da planlanmış, bir devlete karşı yöneltilen kriminal eylemler”⁸ olarak tanımlanmaktadır. Terör tanımlamalarındaki farklı yaklaşımlar nedeniyle literatürde yüzden fazla terör tanımına rastlamak mümkündür. Diğer bir deyişle terör kavramı, tanımlayana göre değişkenlik özelliği gösterebilen bir kavramdır. Bu yüzden kavram üzerinde yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çeşitli tanımlamalara rağmen tam bir mutabakat yoktur. Bu kavram kargaşasının nedenlerine çalışmanın tartışma bölümünde daha ayrıntılı bir biçimde değinilecektir.

Tıpkı ‘terör’ kavramı gibi, oldukça tartışmalı bir kavram olan ‘çatışma’ kavramının da, evrensel ölçekte kabul edilmiş bir tanımı henüz ortaya konamamıştır. İngilizce başta olmak üzere pek çok dilde, ‘*conflict*’ olarak kullanılan bu kavramın kökeninin Latince ‘*confligere*’ teriminden türetildiğini ve bu terimin Latincedeki anlamının,

⁴ Faruk Örgün, *Küresel Terör*, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2001, s.13.

⁵ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 17 Ekim 2019)

⁶ Thomas Perry Thornton , “Terror as a Weapon of Political Agitation” Harry Eckstein (ed.), *Internal War: Problems and Approaches*, New York, Free Press, s.73.

⁷ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2013, s.209

⁸ Zdzisław Galicki, “International Law and Terrorism”, *American Behavioral Scientist*, Vol 48, Issue 6, 2005, s.744.

‘birlikte vurmak’ (*to strike together*) olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, İngilizcedeki ‘*conflict*’ kavramının Türkçe literatüre çatışma mı, yoksa uzlaşmazlık olarak mı çevrilmesi gerektiği hususu da tartışmalıdır. İngilizce Longman Sözlüğü ise, çatışmayı isim bazında “kişiler, gruplar ya da ülkeler arasında bir anlaşmazlık ya da tartışma durumu” olarak tanımlamaktadır. Fiil olarak da, “Eğer iki fikir, düşünce, görüş ya da inanç çatırırsa ikisi beraber yaşayamaz, ya da her ikisi de doğru kabul edilmek zorundadır” şeklinde tanımlanmaktadır.⁹ Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğü çatışmayı “1. Çatışmak işi; 2. Silahlı büyük kavga, arbede; 3. Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma” olarak tanımlamaktadır.¹⁰ Keza devamında “1. Aynı anda ortaya çıkan birbirine karşıt ya da eşit derecede çekici dilek ve isteklerin bireyde yarattığı ruhsal durum; 2. Birbirleriyle uyuşmayan dilek, istek ya da ereklerin yarışmasından ortaya çıkan üzücü ya da kıvanç vermekten uzak bilinç durumu” ifadeleri yer almaktadır.¹¹ Görüleceği üzere TDK, sözcüğü birincil anlamlarında günlük hayatta kullanılan kavga ve savaş gibi şiddet içeren çatışma formlarını, ikincil anlamlarında ise daha çok bireylerin ruhsal çatışmalarını tanımlamıştır. Diğer yandan çatışma kavramı uluslararası hukukta; şiddet içeren karşı karşıya gelmeler için kullanılmakta ve salt bu yönüyle ‘uyuşmazlık’, ‘uzlaşmazlık’, ‘anlaşmazlık’ gibi kavramlardan ayrılmaktadır.¹² Görüldüğü üzere, gerek terör gerekse de çatışmayla ilgili tanımların ortak noktasını ‘şiddet içeren bir eylem olma özelliği’ oluşturmaktadır. Nitekim hem çatışma sözcüğü hem de terör sözcüğü ilk anlamları itibariyle, günlük hayatta kullanılan kavga ve savaş gibi şiddet içeren çatışma formlarına atfen kullanılmaktadır. Özetlemek gerekirse gerek terör gerekse de çatışma ile ilgili tanımlarda dikkat çekici bazı ortak noktaların varlığından söz edilebilir. Bunlar kabaca: somut bir karşıtlık halinin mevcudiyeti (nesnel unsur) ve/veya bu karşıtlık halinin ilgili taraflarca bu şekilde algılanmasıdır (öznel unsur). Somut bir çıkar veya görüş ayrılığının bulunması hem terör hem de çatışma için her zaman yeterli değildir. Bu çıkar ve görüş ayrılığının,

⁹ Longman, *Longman Dictionary of Contemporary English*, <http://www.ldoceonline.com>, (Erişim Tarihi 12 Ekim 2019).

¹⁰ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 17 Ekim 2019)

¹¹ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük – Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 17 Ekim 2019)

¹² Pazarcı, *a.g.e.*, s. 443.

tarafların birbirlerinin görüşlerine ilişkin değerlendirmelerinde yansıma bulması gerekmektedir. Bu yönüyle her iki kavramın nesnel olduğu kadar öznel unsurlar da içerdiği görülmektedir. Bu da her iki kavramın zamanla değişebilen dinamik kavramlar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler öğretisinde her iki kavram da bir karşıtlığın silahlı eyleme ve/veya çatışma noktasına ulaşmış olmaları halinde kullanılmaktadır. Kavramlara ilişkin bu kısa değerlendirme bile, çatışmaların çözümü (*conflict resolution*) ve barış çalışmaları (*peace study*) alanının yararlandığı kuramsal yaklaşımların terör konulu çalışmalara ışık tutabileceğine işaret etmektedir. Bu nedenle izleyen bölümde terör konulu çalışmalara aktarılacak hususların tespiti maksadıyla, çatışma çözümü ve barış çalışmalarının başvurduğu kuramsal çerçeveye yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle, çatışma çözümü ve barış çalışmalarının başvurduğu kuramsal yaklaşımlardan terör konulu çalışmalara aktarılacak hususların tespiti amaçlanmıştır. İzleyen paragraflarda ise; ‘kuram nedir?’ ‘Çatışma çözümü alanı kuramdan nasıl yararlanır?’ gibi sorulara yanıtlar aranmış ve daha sonra da çatışma çözümü ve barış çalışmalarının yararlandığı kuramsal yaklaşımlara odaklanılmıştır.

3. Terörizm, Çatışma Çözümü ve Barış

Bilim; bilme ihtiyacımızı karşılamak ve öğrenmeye yönelik olarak çevremizi incelemenin sistematik bir metodu, olguların nedenlerini açıklamaya yönelik bir süreç olarak tanımlanabilir.¹³ Bilimsel çalışmaların kritik bir parçası olarak kuramlar, bir bilimsel çalışmada felsefenin temel konuları (ontoloji, epistemoloji, etik, metafizik, estetik) ile ampirik veriler arasında bağ kurmamıza yardımcı olur. Kuramlar; gözlenebilen ve düzenli biçimde tekrarlanan olguları açıklar.¹⁴ Araştıran, araştırma konusu ile ilgili mevcut bilgi çerçevesini sunar ve yeni bilgileri araştırma içerisine dâhil etmede rehberlik ederler.¹⁵ Khan (2005)’a göre ise kuramlar; varsayımların, hipotezleri oluşturmak ve insan davranışlarını belirgin bir toplumsal/sosyal çerçeveye

¹³ Francis C. Dane, *Research Methods*, Belmont, Brooks/Cole Publishing Company, 1990, s.21

¹⁴ Alan Bryman, *Social Research Methods*, London, Oxford University Press, 2004.

¹⁵ Richard J. Gelles and Ann Levine, *Sociology: An Introduction*, 6th ed, New York, McGraw-Hill, 1999.

içerisinde açıklamaya yönelik bir biçimde düzenlenmesidir. Kuramlar; olguları anlamak, açıklamak ve gelecekte olabilecekleri tahmin etmek üzere oluşturulur ve dinamiktir. Yani, sürekli test edilir ve ortaya çıkan yeni ampirik veriler ve kanıtlar doğrultusunda revize edilir.¹⁶

1970'lerden itibaren uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde kendisine yer bulmaya çalışan İngiliz Okulu'nun gayretleri bu çalışma konusuyla doğrudan ilişkili bahse değer bir kuram geliştirme örneği olarak ortaya çıkmaktadır. İngiliz Okulu'nun önde gelen isimlerinden Charles Manning uluslararası ilişkiler alanının başat kuramları karşısında İngiliz Okulu'na bir alan yaratabilmek için 1945 yılından itibaren *London School of Economics and Political Science* (Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu)'da bir kuram geliştirme çalışması başlatmıştır. İngiliz Okulu kuramsal yaklaşımının ana fikri olan 'Uluslararası Toplum' (*International Society*) düşüncesi yaklaşık 15 yıllık bilgi birikimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Daha sonra da 1959 yılında ilgili komitenin (*British Committee*) teşkiliyle İngiliz Okulu kuram çalışmaları daha planlı bir düzeye aktarılmış ve uluslararası ilişkiler disiplininin güçler dengesi, uluslararası toplum, uluslararası anarşi gibi temel konuları mercek altına alınmaya başlanmıştır.¹⁷

Sosyal bilimlerde kuram, sosyal olguları açıklamada başvurulan bir araçtır. Kuram olgunun ne olduğunu, onun var olma biçimini ve onun diğer olgularla olan ilişkilerini açıklamaya ilişkindir. Daha kısa bir deyişe kuram, gerçeğin açıklanması için bir gereçtir. Kuram bütün sosyal bilimlerde olduğu gibi, bu yazının konusu olan çatışma ve barış çözümlerinde de birkaç farklı amaca hizmet eder. Bunlardan ilki; felsefenin temel konuları ile ampirik veri arasında bağlantı kurulmasını sağlar. İkincisi; ampirik veriyi ve/veya gerçekleri açıklamaya yarar. Üçüncüsü ise, araştırmacıların, olgular hakkında toplanmış verileri derlemelerine, özetlemelerine ve anlaşılır kılmalarına yarar.

¹⁶ Rachel E. Khan, *Developing the Theoretical and Conceptual Framework*, Lecture J199, <https://www.coursehero.com/file/39268189/theoretical-and-conceptual-frameworkppt/>, (Erişim Tarihi 12 Ekim 2019).

¹⁷ Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories Discipline and Diversity*, Oxford University Press, 2013, s.133-134.

Çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanının önde gelen kuramcılarında Johan Galtung (1996)'a göre konuyla ilgili bazı araştırmacılar 'ampirik barış çalışmaları', 'eleştirel barış çalışmaları' ve 'yapısalcı barış çalışmaları' gibi üç farklı epistemolojik yaklaşım üzerinden ve barış çalışmalarına konu olan olgulardaki ontolojik varsayımlardan istifadeyle ampirik kanıtlar bulmaya çalışmaktadırlar. Oysaki kuram olmaksızın kurulan bu ilişki biçimi yeterli değildir. Sosyal bilimlerin bütününde olduğu gibi, ontolojiyi, epistemolojiyi ve metodolojiyi birleştiren ve deneye dayalı veriler arasında bağ kurmamıza yardımcı olan bir çerçevenin izlenmesi gerekir.

Değer kümeleri ve ihtiyaçların inkârı, genellikle çözümü güç (*intractable*) veya uzun süreli (*protracted*) sorunlara yol açar ve karşılanmadıkları sürece çatışmanın dinamikleri var olmaya devam eder. Bu nedenle çatışma çözümü ve barış çalışmalarındaki kuramsal yaklaşımlar; asgari olarak 'Çatışmanın doğası, nedenleri ve dinamikleri nelerdir?', 'Çatışmaları önleme veya çözümlene yolları nelerdir?' gibi iki soruya cevap aramaktadır. Keza, terörü ve terörle mücadeleyi araştırmaya yönelik bütün çalışmalarda da öncelikle, terörün nedenleri ve dinamikleri ile terörle mücadele için gerekli koşulları anlamaya ve açıklamaya yönelik araştırmalar yapılmaktadır. Şu bir gerçektir ki, tıpkı şiddet içeren silahlı çatışmalar gibi terör de, pozisyonlara, değerlere, ihtiyaçlara yönelik karşıtlıklar tarafından tetiklenir. Bu yönüyle bakıldığında, çatışma çözümü alanında geliştirilen kuramsal yaklaşımlar ile terörle mücadele konulu araştırmalar arasında bir benzerlik olduğu görülmektedir.

Çatışma ve barış çalışmaları konusu, uluslararası ilişkiler alanının genişlemesine paralel olarak, II. Dünya Savaşı'nda yaşanan büyük felaketin de etkisiyle, daha sistemli bir araştırma alanı haline gelmekte, gündün güne gelişmekte, genişlemekte ve derinleşmektedir. Keza barışın tesisi için gerekli olan yöntemler, kavramlar ve yaklaşımlar da buna bağlı olarak sürekli şekillenmektedir. Buna rağmen hâlihazırda çatışma ve barış çözümlenmelerini açıklamaya matuf bir çatışma ve barış kuramının varlığından söz edilememektedir.¹⁸ Çatışma ve barış çalışmaları bu eksikliğini sosyal bilimlerin diğer alanlarına hizmet eden bazı kuramlardan yararlanarak bir ölçüde telafi

¹⁸ Bora Bayraktar, "Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, BİLGESAM Yayınları, s.249

etmektedir. Bu bağlamda, çatışma ve barış çözümlerinin yararlandığı pek çok farklı kuramdan söz edebilmek mümkündür. Çatışma ve barış çözümleri, sosyal bilimlerin diğer alanlarında kullanılan kuramlara, ağırlıklı olarak, ‘Çatışmaların doğası, nedenleri ve dinamikleri nelerdir?’ sorusuna yanıt bulmak için başvurmaktadır. ‘Barış nedir?’ ve ‘Kalıcı bir barış nasıl inşa edilebilir?’ sorularına yanıt aramayı amaçlayan kuramsal çerçeve ise bir önceki soruya nazaran daha dar kapsamlıdır. Diğer yandan, ‘Çatışmaları önleme, yönetme ve çözümlene yolları nelerdir?’ sorusuna yanıt arayan kuramsal çerçevede ise sadece ‘Çatışma Çözümü Kuramı (*Conflict Resolution Theory*)’ yer almaktadır.

Çatışma ve barış çalışmalarında çatışmanın orijinini açıklamaya yönelik kuramsal yaklaşımlar genellikle çatışmanın psikolojik, sosyolojik ve felsefi boyutları üzerine temellendirilmektedir. Bu yaklaşımlarda çatışma; insan doğasına özgü, şiddet, öfke, gerilim, bencillik, diğerkâmlık, cehalet, kültürel öğrenme gibi vasıflarla ilişkilendirilerek açıklanmaktadır. Sosyolojik boyutu üzerine bina edilen yaklaşımlarda ise; genellikle, toplu halde yaşama özgü, sınıf, güç, eşitsizlik, sosyal mesafe vb. kavramlarla çatışma ilişkisine odaklanılmaktadır. Keza bu yaklaşımlarda çatışma siyasal süreçleri veya sistemleri değiştirmeye yönelik bir gereç olarak da düşünülmektedir. Felsefi perspektif üzerine bina edilen yaklaşımlarda ise çatışma, karşıt kutupların doğa ve kesintisiz karşıtlığı olarak ele alınmaktadır.¹⁹

Çatışmaların doğası ve dinamiklerini anlamaya yönelik çalışmalarda her çatışmanın genelde üç ana unsuru olduğundan söz edilir. Bunlardan ilki tutum ve tavırlar (*attitudes*), ikincisi davranışlar (*behaviors*), üçüncüsü ise kapsam veya genel durum koşullarıdır (*content*). Tutum ve tavırlar, tarafların hoşlanma, sevgi, korku, kızgınlık, nefret, acı vb. duygular sonucu diğerlerine yönelttikleri söylem ve eylemler olup hem olumlu hem de olumsuz olabilirler. Davranışlar, bir çatışmada taraf olanın karşıtını amaçlarından vazgeçirmeye yönelik eylemlerdir. Kapsam ise, genel durum ve/veya çatışmanın içerisinde cereyan ettiği ortamdır. Bu ortam psikolojik, sosyolojik, sosyo-ekonomik, siyasal mekanizmaları, süreçleri ve kurumları içerebilir. Sözü edilen bu mekanizmadaki etkileşim, nihai analizde, güvenlik, refah, kimlik, tanınma gibi

¹⁹ Rudolph Rummel, “Dimensions of Dyadic War, 1820-1952”, *The Journal of Conflict Resolution*, Volume 11, Issue 2, 1967, ss. 176-183.

erişilmek istenen amaçları doğrudan etkiler. Yani, çatışma; tutum, davranış ve kapsam koşullarının karşılıklı ve sürekli olarak birbirleriyle etkileştikleri dinamik bir süreçtir. Çatışmanın doğası ve dinamiklerini anlamaya yönelik çalışmalarda kullanılan bu üç unsurun, terörizm hakkındaki analizlerde de kullanılması mümkündür.

Çatışmaların genelde iki boyutundan söz edilebilir. Bunlar sübjektif ve objektif boyutlardır. Sübjektif boyut (korku, kızgınlık, endişe, kıskançlık, güvensizlik, düşmanlık vb. algı, duygu, düşünce ve inanış biçimleri) çoğu zaman, iletişimin ve rasyonel karar vermenin önüne geçer. Objektif boyut ise, tarihsel gerçekler, süreçler ve bu süreçler içerisinde ortaya çıkan, kaynak, toprak, servet sahipliği, sosyal roller, güç ve iktidar ilişkilerinden kaynaklanan somut karşıtlıklardır. Taraflar çıkarlarının çatıştığı hallerde ve/veya bir tarafın diğerinin taleplerini bastırdığı hallerde uzlaşmaz tutum ve tavırlar takınırlar ve düşmanca davranışlar içerisine girerler. Bir tarafın diğerinin isteklerini bastırması, dinamik bir süreç olan çatışmanın zaman içerisinde boyut değiştirerek yaygınlaşmasına, genişlemesine ve yayılmasına neden olur. Böylelikle çatışma, başlangıçtaki durumundan farklı boyutlara sızar ve niteliği değişime uğrar.

Çatışmanın ortaya çıkma sebeplerine ilişkin tahliller genelde kaynak, ihtiyaç, çıkar, inanç, değer ve güç kavramları ve bu kavramların birbirleriyle ilişkileri üzerine yapılır. Bu bağlamda, kaynakların yetersizliği, buna karşın ihtiyaçların sınırsızlığı, inanç ve değerlerin farklılaşması gibi nedenler en başta sıralanır. Keza bu kuramsal yaklaşımlarda, ötekileştirme (şeytanlaştırma), ötekini dışlama, daha fazlasını talep etme, kaynak dağılımı dengesizlikleri, sosyo-ekonomik eşitsizlik, güç gösterme isteği ile güçlü konumda olanın çıkarını genişletme girişimleri gibi çok sayıda gerekçe diğer uzlaşmazlık nedenleri arasında sayılmaktadır. Hal böyle olunca, çatışmaya neden olan faktörler ve değişkenlerin standart bir biçimde sınıflandırılması güçleşmektedir.

Çatışmanın biyolojik ve psikolojik nedenleri çatışmanın bireyler ve gruplar arasındaki biyolojik ve psikolojik etkileşimden dolayı ortaya çıktığı savına dayanmaktadır. Bu açıklama, temelde savaş halini temsil eden doğa durumu (insan doğası) ile ilişkilendirilerek kurulmaktadır. Nitekim biyolojik kökenli yaklaşımlarda, insanın

saldırgan davranışlarının kökeninde, bir tür, 'insan doğası' haline gelen hayatta kalma mücadelesinin yer aldığı, şiddet, çatışma ya da savaşın bilinçdışı, içgüdüsel ve öğrenilmemiş dürtülerle ortaya çıkabileceği öne sürülmektedir. Bununla birlikte, biyolojik kökenli yaklaşımlarda saldırganlık olgusunu harekete geçiren harici nedenlerden söz edilmektedir. Dahası, saldırganlığa karşı koruma refleksinin sadece kendini korumayla sınırlı kalmadığı grup üyelerinin korunmasını da kapsadığı belirtilmektedir. Biyolojik kökenli yaklaşımların, bu tespitler dışında, çatışma çözümü literatürüne sağladığı en önemli katkı, gruplar arası çatışmaların aynı türün farklı grupları arasında yaşanıyor olduğu saptamasıyla kimliklere gönderme yapan veçhesidir.

Çatışmaların psikolojik boyutunu öne çıkaran yaklaşımlarda, içgüdülerin siyasal şiddete, teröre ve hatta soykırıma kadar varabilecek şiddet içeren mücadelelere yol açabileceği bununla birlikte, çatışmaların nedenlerinin bütünüyle bilinçdışı tepkilerden ibaret olmadığı fikri öne çıkmaktadır. Nitekim engellenme ve saldırganlık ilişkisini çalışan John Dollard ve Neal Miller, içgüdüleri harekete geçiren asıl etkenin maddi ve manevi talepler olduğunu ve çatışmaların esasen bu güdüyü harekete geçiren faktörlerden kaynaklandığını düşünmektedirler.²⁰

Özetlemek gerekirse, özellikle son dönemde çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanında öne çıkan kuramsal yaklaşımların bütünüün terör ve terörle mücadele konulu çözümlenmelere önemli katkılar sunabileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle izleyen bölümde, çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanındaki literatürün terörizmle ilgili çalışmalara ışık tutabilecek yönlerinin ele alındığı bulgular bölümüne yer verilmiştir.

4.Bulgular

Çalışmanın en önemli bulgularından biri; terörizmin nedenleri ile çatışmaların nedenlerinin -birtakım yönleriyle farklılıklar gösterse de- temelde benzerliklere sahip olduğudur. Bu benzerlikler kapsamında her ikisinde de, ihtiyaçlar, çıkarlar, inançlar, değerler anahtar kavramlar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim Nieuwmeijer, Louise ve Cloete, çatışmaların nedenlerini; siyasi, ideoloji ve değer başlıkları, ekonomik,

²⁰ John Dollard and Neal Miller, *Personality and Psychotherapy*, New York, McGraw-Hill, 1950.

kültürel ve etnik farklılıklar, sosyal, psikolojik ve coğrafi unsurlar olarak sıralamaktadır.²¹ Ho-Wong Jeong'e göre ise, çoğu çatışmada değer farklılıkları ve güç dengesizliği yer alırken, çatışmalı ilişkilerin gelişmesinde yanlış algı ve iletişim eksikliği önemli rol oynamaktadır. Örneğin bütün çatışmalar gerçek nedenlere dayanmamaktadır. Bazı çatışmalar, dahası çoğu, potansiyel sebepler ve yanlış algılamalar sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da bizi tıpkı çatışmalar gibi terörün de subjektif ve objektif boyutlarının olduğu sonucuna götürmektedir.²²

Dikkatli bakıldığında, terör ve çatışma olgusunun nedenleri, tarafları ve çatışmalı ilişkileri teşvik eden güçleri bakımından da benzerlikleri vardır. Mesela bir tarafın taleplerinin başka bir taraf ya da taraflarca engellenebileceği ve/veya buna dair bir algının siyasal şiddeti teşvik edebileceği hususu ikisinde de aynıdır. Ayrıca, her ikisinde de mağduriyet algısının yoğunlaşması sonucunda şiddet ortaya çıkmakta ve bir taraf ötekinin hilafına çıkar ve taleplerini gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

Bütün bu benzerliklere rağmen, teröre ilişkin klasik literatür, devlete yönelik şiddet içeren eylemleri söz konusu şiddetin kökenlerine değinmeksizin doğrudan gayrimeşru kabul eden katı bir anlayış üzerine inşa edilmektedir. Dahası bu çalışmalarda, liberal demokratik devletlere yönelik her türlü şiddet içeren muhalefet tavrı da devlet karşıtı terörist söylem ve eylemler safına yerleştirilmektedir. Keza Ortodoks terör teorileri terörizmi liberal demokrasilere -çoğulcu demokratik düzene ve hak ve özgürlüklere- karşı bir saldırı olarak genelleştirmektedir.²³ Böyle olunca, terörle ilgili bütün yaklaşımlar yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla karşı terör tedbirlerinin geliştirilmesi suretiyle insan hak ve hürriyetlerinin korunması gibi bir anlayış üzerine bina edilmektedir.²⁴ Kısacası, 1960'lara değin hâkim olan Ortodoks terörizm yaklaşımları, devlet merkezli bir bakış açısının diğer bir deyişle, Westphalia düzeni

²¹ Louise Nieuwmeijer and Fanie Cloete, (ed.), **Conflict Management: Theory, Analysis and Practice**, 2001, <http://www.sopmp.sun.ac.za/faniecloete/Papers/conflictmgmt.doc> (Erişim Tarihi, 19 Ekim 2019).

²² Ho-Won Jeong, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, London, Sage Publications, s.15

²³ Wilkinson, **a.g.e.**, s.48.

²⁴ Irwin Cotler, "Towards a Counter-terrorist Law and Policy", *Terrorism and Political Violence*, 1998, Volume 10, Issue 2, ss.3-23.

üzerinden kurulu tek boyutlu söylemin ötesine geçememektedir.²⁵ Nitekim çatışma ve barış çalışmalarındaki klasik kuramsal yaklaşımların 1960'lara değin sınırların bütünlüğü ve dokunulmazlığı anlayışını esas aldığı görülmektedir. Diğer bir deyişle, 1960'lara kadar devam eden süreçte çatışmanın kökenlerine bakılırken, herhangi bir egemen devletin sınırları içerisindeki karşıtlıklar genellikle, hesaba katılmamış ve çatışma çözümü ve barış çalışmaları alanına dâhil edilmemiştir.²⁶

Oysaki terörizm olgusu da çatışma olgusu da kesinlikle sosyo-politik ortamından izole edilerek açıklanabilecek şeyler değildir. Nitekim çatışma çözümü yaklaşımları -bu gerçeği göz önünde bulundurarak- 1960'lardan itibaren gittikçe devletin rolüne ilişkin daha eleştirel bir bakış biçimi ortaya koymakta ve sürdürülebilir barışın kurulması meselesine odaklanmaktadır. 1960'ları takip eden dönemde 'insan ihtiyaçları yaklaşımı' çatışma çözümü çalışmalarında katalizör bir rol üstlenmiş ve bu suretle çatışma çözümü ve barış çalışmalarına devletlerin içerisinde meydana gelen karşıtlıklar da dâhil edilmiştir. Ancak halen, bu tür karşıtlıklardan kaynaklanan siyasal şiddet eylemlerinden hangilerinin terörist eylemler kapsamına dâhil edileceği uluslararası aktörlerin siyasal tercihlerine bağlı olarak şekillenmektedir. Bu değişim çatışma çözümü yaklaşımlarının terörizm konulu çalışmalarda kullanılabilmesine daha uygun bir ortam sunmaktadır.

Günümüzde terörün psikolojik nedenleri üzerine odaklanan çalışmaların bir hayli revaçta olduğu görülmektedir. Çatışma konusunun psikolojik nedenleri üzerinde çalışan 'davranışçı okulun' çatışmaya ilişkin en temel öngörüsü, çatışmanın nedenlerinin ve kökenlerinin öncelikle, insan doğasında ve buna bağlı olarak insan davranışlarında aranması gerektiği savıdır ki; bu husus terör psikolojisi üzerinde çalışanların da ortak yargısıdır. Davranışçılar temelde, motive edici değişkenleri tespit edebilmek amacıyla bireyin bilinçaltını ve bilinç dışı davranışlarını analiz etmeye çalışmışlardır. Bu okul mensupları, çatışmaların doğası, kökenleri ve nedenlerini analiz ederken, dürtü-tepki hipotezinin açıklayıcı gücüne merkezi bir önem atfetmektedirler. Keza, hayvan davranışlarının insaninkilerle karşılaştırılmasına

²⁵ Andrew Silke, "The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism", *Terrorism and Political Violence*, 2001, Volume 13, Issue 4, ss. 1-14.

²⁶ Johan Galtung, "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research*, 1969, Volume 6, Issue 3, ss. 167-191.

yönelik çalışmalar da davranışçı okul için bir esin kaynağı oluşturmaktadır. William G. Cunningham'a göre, hayvan ve insan davranışlarının mukayesesinden yola çıkan davranışçı kuramlar, zaman içerisinde tekâmül ederek, bireyler ile ait olduğu grup aidiyetleri, kimlikler ve gruplar arasındaki ilişkileri inceleyen daha karmaşık ve sofistike kuramlara dönüşmektedir. Farklı bir deyişle, davranışçı okul özünde dürtü-tepki gibi basit bir hipotezden yola çıkmakla birlikte, sosyal öğrenme, sosyal kimlik kuramları gibi ziyadesiyle karmaşık kuramsal yaklaşımları ortaya çıkarabilmektedir.²⁷ Özetle; davranışçılar aracılığıyla terörle ilgili kavramsal set ve avadanlığımız içerisinde katabileceğimiz birey davranışları algı, kimlik, aidiyet gibi konuları analiz etmemize ve anlamamıza önemli katkılar yapmaktadır denebilir. Diğer bir deyişle, terörün psikolojisi üzerine çalışanların, davranışçı okulun çatışmaya ilişkin yaklaşımlarından ödünç alabileceği çok fazla veri mevcuttur. Chateaubriand'ın 200 yıl önce söylediği gibi, 'insanlar çıkarları için kendi ölümlerine izin vermez, tutkuları uğruna ölmeye razı olurlar'. Farklı bir biçimde okursak, insanlar materyal değerler için gönüllü bir biçimde ölmeye razı olmazlar.²⁸

Ancak davranışçı okulun kuramsal yaklaşımları henüz, doğa (genetik) ve çevrenin (yetişme ve beslenme koşulları) terör üzerindeki etkilerine yeterince yanıt verir yeterlilikte değildir. Zira mesele terör gibi karmaşık bir mesele olunca, insan doğası ve çevre ikileminden hangisinin daha açıklayıcı bir çerçeve sunabileceği de yeterince açık değildir. Keza, teröristlerin psikolojisi konusunda yapılan çalışmalar standart bir terörist patolojisinin varlığına işaret etmemektedir. Yani teröristler de diğerlerine benzer psikolojilere sahip sıradan insanlardır. Ayrıca bu çalışmaların, kimlerin neden terörist olduklarına kişilik özellikleri açısından yanıt vermeye yönelik açıklama biçimleri kavramsal ve kuramsal bakımdan ya eksik ya problemlidir. Öne sürülen

²⁷ Örneğin davranışçı okul, sosyal kimlik kuramıyla çatışma ve barış çalışmalarının başvurduğu kuramsal çerçeve için gerekli olan, birey ve grup davranışları arasındaki boşluğu dolduracak önemli bir katkı sağlamıştır. Bu kuram aracılığıyla ayrıca, çoğunluk-azınlık ilişkileri üzerine de ışık tutabilme imkânı ortaya çıkmıştır. Daha fazla bilgi için bkz: William, G. Cunningham, *Theoretical Framework for Conflict Resolution*, North Island, New Zealand, Auckland, 1998.

²⁸ Walker Connor, *Ethno-nationalism: The Quest for Understanding*, Princeton, Princeton University Press, 1994, s.46

hipotezlerin zayıf ve tutarsız olması öncelikle, siyasal şiddetin ve çatışmanın makro düzey nedenlerine bakmamız gerektiğini düşündürmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, özellikle de terörün hâlihazır durumu ve küreselleşme olgusu ile ulaştığı imkânlar göz önüne alındığında, grup çatışmalarına ve bilinçli grup davranışlarına odaklanan klasik (makro) kuramcılarının çözümlerinin terör çalışmalarına alanına daha fazla katkı sunabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda örneğin; klasik kuramcılarının çatışmaları açıklarken başvurduğu gruplar arası etkileşimler, gücün elde edilmesi, muhafazası ve kullanılması konulu çözümlerinin alana daha fazla katkı sağlaması muhtemeldir. Nitekim 2003 yılında Norveç'te yapılan 'Terörizmin Temel Nedenleri' başlıklı konferansta da, daha ziyade sosyolojik özellikli nedenlerin, terörizme kaynaklık ettiği tespiti yapılmıştır.²⁹ Esasen, öncül klasik yaklaşımlarda da Fransız devrimi dönemi, siyaset bilimi literatürünün teröre ilişkin erken dönem kayıtlarında, terör dönemi olarak tanımlanmaktadır. Noel O'Sullivan, devrim sırasında ve sonrasında ortaya çıkan üç ana varsayımın terörizmin kavramına kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Bunlardan birincisi, yozlaşmış bir toplumun yeniden yapılandırılmasının mümkün olduğu varsayımdır. Zira toplumun radikal değişimi günümüz teröristlerinin en başta gelen hedeflerinden biridir. İkincisi insanın doğası itibariyle iyi olduğu, kötülüğün toplum içinde üretildiği ve bu nedenle de ancak, uygun toplumsal tedbirler alınarak ortadan kaldırılabileceği varsayımdır.³⁰ Üçüncüsü İnsan Hakları Bildirgesi ile self-determinasyon ilkesidir. Nitekim günümüzün etnik kaynaklı terörünün en önemli dayanağını da bu faktörler oluşturmaktadır.³¹

Esasen, siyaset bilimi literatüründe şiddet içeren siyasi çatışmaların, çoğunlukla siyasal sistemden ve/veya devletten kaynaklı rahatsızlıklardan muzdarip toplum kesimlerince üretildiği yaygın bir kanıdır. Bu saptama, kuşkusuz, terör için de geçerlidir. Ancak şu da bir gerçektir ki, siyasi çatışma, siyasal şiddet ve terör bazı durumlarda devlet tarafından da üretilebilmektedir. Nitekim bir çatışma kuramcısı olan Johan Galtung, devlet tarafından başvuru yapısal ve kültürel şiddeti de çatışma

²⁹ Kemal Sayar, *Terör Nedir, Terörist Kimdir*, <http://www.kemalsayar.com/sayfalar.asp?s=214> (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

³⁰ Nitekim günümüzde din kaynaklı terörün en önemli argümanlarından biri kötülüğü (şeytanı) yok etmektir.

³¹ Noel O'Sullivan (ed.), *Terrorism, Ideology and Revolution*, Brighton, Wheatsheaf, 1986.

nedenleri arasında sıralamaktadır. Galtung'a göre, demokrasiye ve adalete dayanmayan siyasi totaliter rejimlerde çatışmalar devletin baskısı ve ayrımcı uygulamaları sonucu ortaya çıkabilmektedir.³² Keza küresel düzeyde de özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde; benzeştirme, dışlama ve asimile etme politikaları sonucu çok sayıda bu tür çatışmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Ayrıca çoğu zaman bilgi akışını ve iletişimi kontrol eden hâkim güçlerin ve devletlerin hoşuna gitmese de, dünya kamuoyu ve onun sağduyusunda, zulme karşı mağdurun ve mazlumun desteklenmesi yönünde bir anlayış yaygındır. Dahası, yeni dünya düzeni ve bunun paralelinde sıkça telaffuz edilen 'küresel barış söylemi' çerçevesinde, özellikle devlet dışı aktörler küresel düzeyde ciddi anlamda maddi ve manevi destek görmüşlerdir ve görmektedirler. Ayrıca, maalesef sıkça karşılaştığımız bir durum da şiddet yanlısı ve hatta teröre taraf devlet dışı aktörlerin de bu destekten yararlanıyor oldukları gerçeğidir.

5.Tartışma

Ortodoks terör kuramlarını inceleyen Richard Jenkins'e göre 1960'lara kadar teröristler; -ayrım yapmaksızın- az sayıda insanı öldürmek kendi amaçları için yeterliyse daha fazla insanı öldürmeyi gereksiz bulmuşlardır.³³ Oysaki 1995'ten sonra terör saldırısında ölen kurbanların sayılarında hızlı bir yükseliş vardır. Bu gerçek terörün adeta yeni yüzüdür. En başta 11 Eylül 2001 saldırısı olmak üzere yeni yüzyılın ilk çeyreğinde Batılı ülkelerde oldukça fazla can kaybına sebep olan terör saldırıları, geleneksel Batı merkezli bakış biçimleri üzerine oturtulan terör tanımlamalarının ve kuramlarının yeniden gözden geçirilmesini gerektiren nedenlerin başında gelmiştir. Terörün yeni ortaya çıkan bu yüzü Oliver P. Richmond gibi bir kısım araştırmacıyı terör konulu çalışmaların çatışma çözümü ve barış çalışmalarıyla birlikte yürütülmesi gerektiği fikrine sevk etmiştir.³⁴

³² Johan Galtung, "An Editorial", *Journal of Peace Research*, 1964, Volume 1, Issue, 1, pp. 1-4.

³³ Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London; New Delhi: Sage Publications, 1996, s.74-75

³⁴ Oliver P. Richmond, "Realizing Hegemony? Symbolic Terrorism and the Roots of Conflict", *Studies in Conflict and Terrorism*, Volume 26 Issue 4, 2003, ss.289-309.

Şu da yadsınmaz bir gerçektir ki, terörizm tipik olarak asimetrik bir çatışma biçimidir. Asimetriden kastedilen de, teröristlerin devlet karşısında sadece sayısal olarak zayıflıkları değildir. Gelişen teknolojik imkânlar çerçevesinde sayıca azlığa rağmen kolayca gizlenebilme ve vurup kaçabilme imkânları bu asimetrinin teröristler lehine bozulduğunun bir ifadesidir. Gerçekten de terörle mücadele en sofistike orduların bile kolayca başarabilecekleri bir şey olmaktan çıkmıştır. Dahası hemen her terör eyleminin iki temel hedefi vardır: Biri şiddetin hedefi ki bu seçilen hedefin bizatihi kendisidir. Diğeri terörün hedefidir ki, bu da yıldırıldığı daha büyük kitledir. Terörün hedefi olan kitle içerisinde bizatihi terör eylemini yapanlarla aynı etnik kökene, aynı din/mezhebe, aynı sosyal statüye ait insanlar da yer almaktadır.

Çatışma çözümü yaklaşımları ile terörle mücadele yaklaşımlarının uzlaştırılmasının önündeki en büyük engellerden birinin Woodrow Wilson'un 14 ilkesi arasında yer alan ve I. Dünya Savaşı sonrası liberal yaklaşımların omurgasını teşkil eden 'self determinasyon' ilkesi olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu ilke ulus devletlerin inşası sürecinde pozitif çağrışımlı bir ilke olarak kabul edilirken, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sisteminde negatif çağrışımlı ve istikrar bozucu bir ilke haline gelmiştir. Çünkü harp sonrasında kurulan yeni dünya düzeninde 'toprak bütünlüğü ilkesi' kutsallaştırılmıştır. Oysaki terörle en etkin şekilde mücadele edilebilmesinin önde gelen koşullarından biri; sivil toplumla iş birliğinden geçer ki, bu iş birliği de ancak toprak bütünlüğü ilkesi üzerinden sağlanacak bir uzlaşma ile mümkün olabilir.

Gelinen aşamada, görünen odur ki; uluslararası sistemin güçlü aktörleri, çıkarlarına uygun düşen durumlarda, ayrılıkçı unsurları ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı verilmesi gibi bir siyasal hedefin peşinde koşturmaktadırlar. Pek çok durumda siyasal şiddet dinamiklerini harekete geçiren algı biçimleri, 'self determinasyon' ilkesi üzerinden kurulmakta ve dahası bu ilkenin sağladığı sözde meşruiyet aracılığıyla mağdur devletlerin terör olarak tanımladığı söylemleri ve eylemleri bu güçlerce desteklenmektedir. Nitekim Ortadoğu'da yaşayan toplumların birçoğunun geliştirdikleri inanç kümeleri, onların artık siyasal şiddet sarmalından, daha fazla şiddetle kurtulabileceklerini düşündüklerine açıkça işaret etmektedir. Bölgede adeta 'şiddet ancak daha büyük bir şiddetle temizlenir' diyen bir bakış biçimi sosyal yaşamın bütününe nüfuz etmiştir. Bu yönüyle, siyasal şiddetin ve terörün asıl nedenlerini

araştıran çalışmaların daha ziyade yabancıyı, barbarı, kâfiri icat eden sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel faktör ve değişkenlere odaklanması gerektiği düşünülmektedir. Bu bakımdan çatışma çözümü ve barış çalışmalarının makro düzeyli analizlerinin terörle ilgili çözümlenmelere ve özellikle de siyasal şiddetle ilgili çözümlenmelere ciddi manada ışık tutabileceği değerlendirilmektedir.

Kenneth Boulding'e göre çatışma eşiği aşılnca örneğin evlilik sisteminde boşanma, sanayi çatışmasında grev, kişisel çatışmada yumruklaşma, uluslararası çatışmada savaş, terörizmde terör eylemleri, yani kısaca şiddet ortaya çıkmaktadır. Yani, şiddet tezahürleri ortaya çıktıktan sonra onun bu eşiklere sürüklenmesini önlemeye matuf dinamik bir mekanizma kurulamazsa barış da imkânsızlaşacaktır. Eğer sistem bugünün uluslararası sistemi gibi anarşik ise ne bu dinamikler ne de bu dinamikleri işletme niyet ve maksadı olmayacaktır. Bu nedenle sürdürülebilir bir barış şiddet göstergelerini zamanlıca algılayacak ve bunu dönüştürecek bir yapı kurmaya istekli olmayı gerektirmektedir.³⁵ Ne yazık ki bugünün uluslararası sisteminde değil terörü tamamen ortadan kaldırmaya dönük adımların olması, terör adeta büyük güçlerin stratejik çıkarlarının bir aracı gibi işlev görebilmektedir.

Çatışma çözümü yaklaşımları ile teröre ilişkin çerçevenin uzlaştırılabilmesinin temel şartlarından en başta geleni; liberal demokratik devletlerin teröristlerden daha fazla meşruiyet taşıdığı gerçeğinin kabulü olacaktır. Liberal demokratik devletlerin teröristlerden daha fazla meşruiyet taşıyor olmasının önde gelen nedeni; bu devletlerin siyasal şiddete neden olması muhtemel karşıtlıkların ve azınlık rahatsızlıklarının şiddet içermeyen bir süreç içerisinde çözüme kavuşturulmasına yönelik kullanabileceği sivil denetim mekanizmalarının karşıtlarına kıyasla çok daha fazla olmasıdır.³⁶ Ancak ne yazık ki uluslararası sistemin güçlü aktörleri, devletler ile o devletlere karşı siyasal şiddet uygulayanlar arasındaki ilişkilerde devlete karşı olanların yanında durmakta ve bunu çoğu zaman insan hakları söylemi arkasına gizlemektedir. Bu nedenle

³⁵ Kenneth Boulding, "Future Directions in Conflict and Peace Studies", *The Journal of Conflict Resolution*, Volume 22 Issue 2, 1978, ss. 342-354

³⁶ Conor Cruise O'Brien, "Terrorism under Democratic Conditions: The Case of the IRA" in Martha Crenshaw (ed.), *Terrorism, Legitimacy and Power: The Consequences of Political Violence*, Scranton: Wesleyan University Press, 1984 s.93

araştırmacıların terörizme, büyük güçlerin bakış açıları ile yaklaşmak yerine, terörizmin neden ve nasıl ortaya çıktığı ile onu kullanan aktörler tarafından nasıl manipüle edildiğini de dikkate alan bir bakış açısı ile yaklaşımları gerekmektedir. Meseleye böyle bakınca, terörle mücadele yaklaşımlarının çatışma ve barış çözümü yaklaşımları ile uzlaşma imkânları genişlemektedir.

Sonuç

Çatışma çözümü ve barış çalışmalarının üzerine bina edildiği kuramsal çerçeve siyasal şiddeti -terör de dâhil- önleme bakımından iki yüzü keskin bir bıçak gibidir. Bir yüzü, etno-terör den muzdarip geniş yığınların taleplerine uygun bir biçimde etnik temelli teröre ve bunu destekleyen devletlere karşı etkin mücadele stratejileri geliştirebilmeye yarar. Diğer yüzü ise, azınlık taleplerinin baskı altında tutulması sonucu ortaya çıkan şovenist radikalleşme karşısında kayıtsız kalan politika ve uygulamalarla şiddeti bir kısır döngü haline getiren devletlere karşı da kullanılabilir. Bu nedenle çatışma çözümü ve barış çalışmalarındaki bilgi birikiminin, uyarlanmak ve/veya uzlaştırılmak suretiyle terör konulu çalışmalara aktarılmasında fayda vardır.

373

Esasen, çağdaş ulus devletler için farklı ve mücadelesi güç bir güvenlik tehdidi olma özelliği gösteren terörizm konusunda kuram oluşturma çalışmalarına ağırlık verilmesi ayrıca bu çalışmaların; terörü anlamamıza, açıklamamıza, tahminler yürütmemize imkân verecek bir yapıda vücut bulması ziyadesiyle önemlidir. İlk bakışta; terörle ilgili çalışmalar ile çatışma çözümü ve barış çalışmaları arasında paralellikler kurmanın her zaman kolay olmayacağı akla gelmektedir. Buna karşın, çatışma nedenlerinin nerdeyse tamamına yakını aynı zamanda teröre de kaynaklık eden nedenlerle benzerdir. Bu benzerlikler çatışma çözümü ve barış çalışmalarındaki bilgi birikiminin, uyarlanmak ve/veya uzlaştırılmak suretiyle terör konulu kuramsal çalışmalara da aktarılabileceğini akla getirmektedir. Bu bağlamda terörün doğası, dinamikleri, nedenleri, tutarlı bir terörle mücadele stratejisinin neleri ihtiva edeceği hususları, uluslararası sistemde terörü önlemeye matuf mekanizmaların nasıl tesis edilebileceği vb. konularının detaylarıyla incelenmesi gerekmektedir. Bu alana ilişkin kuramsal çalışmaların, siyasal şiddeti konu edinen çatışma ve barış çalışmalarından faydalanabileceği pek çok şey olduğu düşünülmektedir.

Bu değerlendirmeler ışığında, terörizm ile ilgili kuram geliştirme gayretleri, çatışma konulu modellemelerde olduğu gibi asgari olarak üç seviyeden istifade edebileceği değerlendirilmektedir. Bunlar, mikro-seviye, orta-seviye ve makro-seviye yaklaşımlardır. Mikro-seviye yaklaşımlar psikolojik, psikanalitik, kriminolojik ve antropolojik esaslarla bireyin terörle ilişkisini ve yakınlığını anlamlandırmaya çalışırken, orta-seviye yaklaşımlar bağlamsal ve ilişkisel seviyeyi önemser. Makro-seviye yaklaşımlar ise temel insani ihtiyaçlar ve çatışma kuramı üzerinde yoğunlaşan yaklaşımlardır.

Çatışma çözümü ve barış çalışmalarının makro düzeyli analizlerinin terörle ilgili çözümlemelere ve özellikle de siyasal şiddetle ilgili çözümlemelere daha fazla katkı sunabileceği değerlendirilmektedir. Keza kuram geliştirme ihtiyacı beraberinde birtakım adımların atılması ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Bu adımlardan en başta geleni, örneğin İngiliz Okulu teorik perspektifinin başlangıç çalışmalarında olduğu gibi, alanla ilgili tedrisata üniversite programları içerisinde daha fazla yer vermektir. Bu sayede mevcut kuramalar derinleşecek ve yeni kuramlar ortaya çıkabilecektir.

Kaynakça

Bayraktar, Bora, "Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu", *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, BİLGESAM Yayınları, 2012.

Boulding, Kenneth, "Future Directions in Conflict and Peace Studies", *The Journal of Conflict Resolution*, Volume 22 Issue 2, 1978.

Bryman, Alan, *Social Research Methods*, London, Oxford University Press, 2004

Connor, Walker, *Ethno-nationalism: The Quest for Understanding*, Princeton, Princeton University Press, 1994.

Cotler, Irwin, "Towards a Counter-terrorist Law and Policy", *Terrorism and Political Violence*, 1998, Volume 10, Issue 2.

Cruise, O'Brien Conor, "Terrorism under Democratic Conditions: The Case of the IRA", Martha Crenshaw (ed.), *Terrorism, Legitimacy and Power: The*

- Consequences of Political Violence*, Scranton: Wesleyan University Press, 1984.
- Cunningham, William, G. *Theoretical Framework for Conflict Resolution*, North Island, New Zealand, Auckland, 1998.
- Dane, Francis C., *Research Methods*, Belmont, Brooks/Cole Publishing Company, 1990.
- Dollard, John, Miller Neal, *Personality and Psychotherapy*, New York, McGraw-Hill, 1950.
- Dunne, Tim, Kurki Milja., Smith Steve, *International Relations Theories Discipline and Diversity*, Oxford University Press, 2013.
- Galicki, Zdzisław, “International Law and Terrorism”, *American Behavioral Scientist*, Vol 48, Issue 6, 2005.
- Galtung, Johan, “An Editorial”, *Journal of Peace Research*, 1964, Volume 1, Issue, 1.
- Galtung, Johan, “Violence, Peace and Peace Research”, *Journal of Peace Research*, Volume 6, Issue 3, 1969, ss.1-26.
- Galtung, Johan, *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, London, Sage, 1996.
- Gelles, Richard J., *Levine Ann, Sociology: An Introduction*, 6th ed, New York, McGraw-Hill, 1999.
- Jackson, Richard, *Critical Security Studies: A New Research Agenda*, London: Routledge, 2009
- Jacob, Bercovitch, Victor, Kremenyuk, & William Zartman, *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*, London: Sage Publications, 2008, ISBN 9781412921923.
- Jenkins, Richard, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, London; New Delhi: Sage Publications, 1996.
- Jeong, Ho-Won, *Understanding Conflict and Conflict Analysis*, London, Sage Publications, 2008.

- Khan, Rachel E., *Developing the Theoretical and Conceptual Framework*, Lecture J199, <https://www.coursehero.com/file/39268189/theoretical-and-conceptual-frameworkppt/>, (Erişim Tarihi: 12.10.2019).
- Kydd, Andrew, H., and Barbara F. Walter, “The Strategies of Terrorism.” *International Security*, Volume,31, Issue.1, 2006, ss. 49-79.
- Longman, *Longman Dictionary of Contemporary English*, <http://www.ldoceonline.com>, (Erişim Tarihi 12.11.2019).
- Nicholas, Berry, “Theories on the Efficacy of Terrorism” Paul Wilkinson and Alasdair Stewart (eds.), *Contemporary Research on Terrorism*, Aberdeen, Aberdeen University Press, 1987.
- Nieuwmeijer, Louise, Cloete Fanie, (ed.), *Conflict Management: Theory, Analysis and Practice*, 2001, <http://www.sopmp.sun.ac.za/faniecloete/Papers/conflictmgmt.doc> (Erişim Tarihi: 19.11.2019)
- O’ Sullivan, N. Noel (ed.), *Terrorism, Ideology and Revolution*, Brighton, Wheatsheaf, 1986.
- Örgün, Faruk, *Küresel Terör*, İstanbul, Okumuş Adam Yayınları, 2001.
- Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk*, Ankara, Turhan Kitapevi, 2013.
- Richmond, Oliver P., “Realizing Hegemony? Symbolic Terrorism and the Roots of Conflict”, *Studies in Conflict and Terrorism*, Volume 26, Issue 4, 2003, ss. 289-309.
- Rummel, Rudolph, “Dimensions of Dyadic War, 1820-1952”, *The Journal of Conflict Resolution*, Volume 11, Issue 2, 1967, ss. 176-183.
- Sayar, Kemal, *Terör Nedir, Terörist Kimdir*, <http://www.kemalsayar.com/sayfalar.asp?s=214> (Erişim Tarihi: 07.10.2019).

- Silke, Andrew, “Becoming a Terrorist” (Ed: A. Silke), *Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and its Consequences*, Hobken NJ: Wiley, 2008, ss. 29-53
- Silke, Andrew, “The Devil You Know: Continuing Problems with Research on Terrorism”, *Terrorism and Political Violence*, Volume 13, Issue 4, 2001, ss. 1-14.
- TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 17 Ekim 2019)
- TDK, *Büyük Türkçe Sözlük – Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/>, (Erişim Tarihi 17 Ekim 2019)
- Thornton, Thomas Perry, “Terror as a Weapon of Political Agitation” Harry Eckstein (ed.), *Internal War: Problems and Approaches*, New York, Free Press, 1964.
- Wardlaw, Grant, *Political Terrorism: Theory, Tactics and Counter- Measures*, (2nd Ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Wilkinson, Paul, “Some Observations on the Relationships Between Terrorism and Freedom”, *From Terrorism, Protest and Power*, Martin Warner and Roger Crisp, (eds.), 1990.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Yazarlar makaleye eşit katkıda bulduklarını beyan ederler. (The authors declare that they have contributed equally to the manuscript)
2. Yazarlar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir. (No conflict of interest was declared by the authors).
3. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).

FİLİSTİN-İSRAİL SORUNUNDA TRUMP'IN FAIT ACCOMPLI GİRİŞİMİ: “YÜZYILIN PLANI”

***Ceren GÜRSELER**

Öz

“Yüzyılın Planı”/“Vizyon” ile Filistin-İsrail sorununun uluslararası hukuku temel alan çözüm mekanizmaları barış sürecinin dışına çıkarılmıştır. Salt İsrail’in görüşlerine dayanan bu Vizyon *fait accompli* biçiminde bir çözüm sunmuştur. Başta BM kararları olmak üzere uluslararası hukukun çıktılarından saptırılan, dolayısıyla Filistin-İsrail sorununda yeni bir paradigma oluşturmayı hedefleyen bir “çözüm planıdır”. “Barış için Toprak” ilkesinden “Barıştan Refaha” ilkesine geçiş amaçlanmıştır. Kudüs’ün statüsü, işgal edilmiş Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimleri ve Filistinli mültecilerin geri dönüşü konularında geçmiş müzakerelerinden farklı ve Filistin’in kabul etmeyeceği düzenlemeleri içermiştir. Filistin-İsrail sorununu çözmek yerine Orta Doğu’da İsrail’in tanınarak ilişkilerin kurulması ve bunu da İran karşıtlığı üzerinden yapılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede bölgenin yeni gerçeği ve işbirliği olanağı olarak lanse edilmiştir. Dolayısıyla çözümde yeni bir anlayışa geçilmesi gerektiği savunulmuştur. Vizyon, uygulama safhasına geçmiştir: Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn İsrail ile ilişkileri normalleştirme adına adım atmıştır. Diğer taraftan Filistin; Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs’te devlet kurmayı amaçlamaktadır. Uluslararası hukuk metinlerine ve örgütlere başvurarak İsrail’e baskı yapmakta ve çözüm müzakerelerinde eski paradigmaya, uluslararası hukuka ve teamüle dönüşmesini hedeflemektedir. Bu çalışma Filistin-İsrail sorununda uluslararası hukuktan uzaklaşan yeni paradigmanın incelenmesini amaçlamaktadır. Dolayısıyla Filistin-İsrail sorunundaki, çözüm sürecindeki teamül dışı değişiklikleri değerlendirerek ve Yüzyılın Planı’nı inceleyerek ilgili çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Yüzyılın Planı, İsrail, Filistin, Donald Trump, İran

TRUMPS 'FAIT ACCOMPLI INITIATIVE IN THE PALESTINIAN-ISRAELI CONFLICT: “THE DEAL OF THE CENTURY”

Abstract

With “the Plan of the Century”/“Vision”, the Palestinian-Israeli conflict’s solution mechanisms grounded on international law are excluded from the peace process. The Vision that solely depends upon Israel’s arguments provides *fait accompli* solution. It is a “solution plan” that distorts the international law’s outputs primarily the UN resolutions and hence aims creating a new paradigm for the Palestinian-Israeli conflict. Transition from principle of “Land for Peace” to the principle of “Peace to Prosperity” is aimed. The negotiations are proposed to start on regulations on the issues of the status of Jerusalem, the Jewish settlements in the Occupied Palestinian territories, and return of the Palestinian refugees that would not be accepted by the Palestinians and were different from the previous negotiations. Instead of directly solving the Palestinian-Israeli issue through recognition Israel it aims to establish relations in the Middle East and it aims to achieve it through anti-Iran consensus. This framework is presented as the region’s reality and a new opportunity towards cooperation. Thus it is acclaimed that a brand new perception has to be implemented. The Plan passed into the implementation level: the United Arab Emirates and Bahrain took the step of normalizing relations with Israel. On the other hand, Palestine is trying to establish the Palestinian state in the West Bank, Gaza Strip and East Jerusalem. It puts pressure on Israel by using international law and through applying to international organizations and it aims to return to old paradigm regarding negotiation process, international law and international consensus. This article aims to analyze the new paradigm that excludes international law. Hence, it is aimed to make contributions to related research by analyzing non-consensus alterations regarding the Palestinian-Israeli issue, negotiation process and by analyzing the Deal of the Century.

Keywords: The Deal of the Century, Israel, Palestine, Donald Trump, Iran

*Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, cerengurseler@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6308-5345 S

Cite as/ Atf: Gürseler, C. (2021). Filistin-İsrail Sorununda Trump’ın Fait Accompli Girişimi: “Yüzyılın Planı”. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 9(2), 378-415.

Received/Geliş: 15.3.2021

Accepted/Kabul: 12.7.2021

Giriş

ABD eski Başkanı Donald Trump'ın Filistin-İsrail sorununa dair aldığı en tartışmalı kararın "Barıştan Refaha" (*Peace to Prosperity*) adlı plan olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu plan, Filistin-İsrail sorunu açısından ilkleri barındırmakta olup kamuoyuna "Yüzyılın Planı" olarak lanse edilerek Plan'ın önceki girişimlerden farklı olduğu savunulmuştur. Trump, "Vizyon" olarak da adlandırılan bu tartışmalı metin ile Filistin-İsrail sorununa uluslararası hukuku temel almayan, İsrail'in hedeflerine göre oluşturulmuş tek taraflı bir çözüm sunmuştur.¹ ABD'yi arabulucu olarak kabul etmeyen, Vizyon'da² görüşleri yer almayan ve *fait accompli*³ olarak "barış sürecine" dahil edilmeye çalışılan Filistin tarafı bu Vizyon'u reddetmiştir. Mevcut dönemde sorunda çözümsüzlük hakimdir. ABD'nin yeni başkanı Joe Biden, Filistin-İsrail sorununda Trump'ın politikalarını terk edeceğini açıklamıştır.⁴ Fakat henüz net bir şekilde politikalarını kamuoyu ile paylaşmamıştır. Bu tutumu, Biden'in öncelikler listesinde ya da gündeminde Filistin-İsrail sorununun yerini sorgulamaktadır.

Filistin-İsrail sorunu, Vizyon'un açıklanmasının öncesinde de çözümsüzlük sarmalında idi. Diğer bir ifadeyle Trump'ın göreve başlamasından çok önce de çözümsüzlük Filistin-İsrail sorununda belirleyici olmuş müzakereler durmuş; taraflar ön koşullar öne sürerek müzakere masasına oturmamıştır. Öyle ki Filistin ve İsrail arasındaki son görüşme 2014 yılında yapılmıştır. Fakat bu çözümsüzlük sürecini 2000 tarihli Camp David görüşmelerine kadar götürmek mümkündür.⁵

Çözümsüzlüğün, Filistin ve İsrail taraflarının resmî iletişimde ve işbirliğinde bulunmamasının yanında Trump, çeşitli adımlarıyla durumu daha da gerginleştirmiştir. Öyle ki, Filistin yönetimi Washington'ı çözüm müzakerelerinde arabulucu olarak kabul etmemiştir. Oysa neredeyse 1948'den beri ABD, sorunda

¹ Hannes Alpen, "Trump's Peace Plan", (Çevrimiçi), **IPS**, 22 Haziran 2021

² İlgili metinde "*Vision*" yani "Vizyon" ifadesi kullanıldığı için bu çalışmada da "Vizyon" ve "Plan" ifadelerine yer verilecektir.

³ Emri vaki, oldu bitti anlamına gelmektedir.

⁴ Ali Younes, "Palestinians welcome Biden decision to reverse Trump policies", (Çevrimiçi), **Arab News**, 16 Şubat 2021.

⁵ Jeremy Pressman, "Visions in Collision: What Happened at Camp David and Taba?", **International Security**, Vol. XXVIII, No: 2, October 2003, s.5

arabulucu rolünü oynamış⁶ diğer bir ifadeyle Filistin-İsrail taraflarının onaylarını alabilmiştir.

Müzakerelerin açmaza düşmesinden ve farklı Amerikan yönetimlerinden sonra Trump, Filistin-İsrail sorununun ana noktalarına dair kilit öneme sahip, farklı adımlar atmış⁷ ve sonrasında Vizyon'u açıklamıştır. Diğer Amerikan yönetimlerinden farklı olarak İsrail'i neredeyse koşulsuz destekleyen bir tutum takınmıştır. Bunun en önemli örneği önceki paradigmadan farklı bir çözüm çerçevesinin benimsenmesidir.⁸

Trump'ın Filistin sorununa yönelik siyasi adımları, Vizyon'da yer alan değişiklikler ve yenilikler, çözümde yeni bir paradigmayı oluşturmuştur. Söz konusu yeni paradigmanın en belirgin özellikleri İsrail yanlısı olmasından öte İsrail'in görüşlerine göre belirlenmiş yani tek taraflı olması; uluslararası hukuku, uluslararası konsensüsü, teamülleri yok sayması ve barış girişimine Filistin'i dahil etmemesidir.⁹ Örneğin Trump'ın çözüm vizyonu Filistinli mültecilerin İsrail'e geri dönüşünün önünü kapamıştır. Dolayısıyla Filistin-İsrail sorunu yeniden tanımlanmak istenmiştir. Vizyon'un içeriğinin tartışmalı olmasının yanı sıra Vizyon'un açıklanmasının sürekli ertelenmiş olması da bu bağlamda dikkate değer olmuştur.¹⁰

ABD'nin Filistin-İsrail sorununu çözmeye yönelik son girişiminde "değişim" kavramının üzerinde durulmuştur. Konjonktürel değişimin yaşandığının altı çizilerek Vizyon'un, Filistin sorununa dair geçmişteki çözüm önerilerinden, barış girişimlerinden farklı olduğu belirtilmiştir. Kudüs'ün statüsünde İsrail'in egemenliğinin altının çizilmesi, Filistinli mültecilere geri dönüş kapısının kapanması gibi yeni paradigmanın unsurları aslında sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Orta

⁶ Siti Rabi'atun Mat Adri, "Trump's 'Peace Policy 'towards Palestine and Israel Conflict", 2020, s.1

⁷ Kudüs'ün ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak tanınması, Washington DC'deki Filistin Kurtuluş Örgütü'nün ofisinin kapatılması geçmiş düzenlemelerden ve BM Güvenlik Konseyi kararlarından farklılıklara yönelik örneklerdir.

⁸ Grace Wermenbol, "Israel-Palestine and the Deal of the Century: U.S. Foreign Policy Under President Donald J. Trump", **FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG**, September 2019, s. 7

⁹ David Viveash, "Has President Trump killed the Middle East Peace Process?", **Canadian Foreign Policy Journal**, Volume XXVII, No: 1, 2021, s. 49,.

¹⁰ "Trump announces overdue release of Middle East peace plan", (Çevrimiçi), **DW**, 15 Şubat 2021.

Doğu'da bölgesel barışın sağlanması da hedeflenmiştir. Bunun için Orta Doğu'nun "yeni gerçeği" İran karşıtlığı üzerinden öne çıkarılmıştır. Bölge ülkelerinin çıkarlarının daha önceden görülmemiş bir şekilde İran'a karşı yapılacak ve İsrail'i kapsayacak işbirliğinde yattığı Vizyon'da savunulmuştur.¹¹

Trump, İsrail eski Başbakanı Benjamin Netanyahu ile birlikte Vizyon'u Ocak 2020'de açıklamıştır. Filistin tarafının görüşlerinin Vizyon'da yer almamasından ve öncesinde de Ramallah'ın ABD'yi boykot etmesinden ötürü Vizyon'un açıklandığı Beyaz Saray'daki basın toplantısında Filistin'den katılım olmamıştır. Filistin'in uluslararası meşruluğa sahip ve Filistin halkının meşru temsilcisi olarak kabul edilen Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) lideri, Oslo Andlaşmaları ile kurulan Filistin Otoritesi (FO) lideri Mahmud Abbas tüm Filistinlilerin planı reddettiğini karargahı Ramallah'tan açıklamıştır.¹² Diğer yandan söz konusu törende Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) ve Umman'ın büyükelçileri katılırken Trump'ın da kendilerine teşekkür ettiği¹³ hatırlanmalıdır.

Tek taraflılık, hukuktan ve teamülden uzak tutum, Trump yönetiminin Vizyon'dan önceki adımları ve Vizyon'un kendisi İsrail'in işgal edilmiş Filistin topraklarındaki yayılmacı ve işgal politikalarını bir anlamda desteklemiştir. Bu noktada söz konusu destek ilk olarak İsrail'in Batı Şeria'daki Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimlerinin ilhakını planlamasını akla getirmektedir. Dolayısıyla Washington'ın desteğini alan Netanyahu yönetiminin söz konusu dönemde iki devletli çözüme yönelik siyaset izlediğini söylemek zordur.¹⁴ Ayrıca İsrail'in işgal politikaları gerginliği yükseltmiştir.¹⁵ Bunun yanında Amerikan eski yönetimi, Filistin'i

¹¹ The Plan, s.4

¹² "Abbas on Trump peace plan: 'Conspiracy deal won't pass'", (Çevrimiçi), **BBC**, 15 Şubat 2021.

¹³ Mohamed Abdelaziz, "Arab Reactions to Trump's Peace Plan: An Analysis and Recommendation", (Çevrimiçi), **The Washington Institute**, 15 Şubat 2021

¹⁴ Yousef Munayyer, "There Will Be a One-State Solution", **Foreign Affairs**, November/December 2019, s. 30

¹⁵ Robert Malley, "The Unwanted Wars: Why the Middle East Is More Combustible Than Ever", **Foreign Affairs**, November/December 2019, s.46.

yalnızlaştırarak Filistin Otoritesi'ne yardımların kesilmesi gibi çeşitli adımlar atarak Filistinlilerin Vizyon'u kabul etmelerini istemiştir.¹⁶

Vizyon ile Filistin, İsrail, ABD, İran ve Körfez Arap ülkeleri kapsamında değerlendirme yapılması mümkündür. Filistin-İsrail sorununu çözeceğini iddia eden Vizyon bunun yanında Orta Doğu'ya barış getirmeyi de amaçlamıştır fakat bölgesel barışı farklı açıdan planlamıştır. Diğer bir ifadeyle Filistin devletinin kurulmasını beklemeden bölgenin önemli aktörlerinden olan İran'a karşı İsrail ile işbirliği yapılarak Orta Doğu'ya barışın geleceği savunulmuştur. Mısır, Ürdün dışındaki ülkelerle de İsrail'in ilişkilerini başlatmasıyla barışın sağlanması amaçlanmıştır.¹⁷ Burada öncülük ABD tarafından yapılacaktır.

Bu çalışmada Yüzyılın Planı'nın neden tek taraflı, uluslararası hukuktan uzak ve *fait accompli* temelinde bir çözüm sunduğu üzerinde durulacaktır. Vizyon, Filistin-İsrail sorununun çözümünde yeni paradigmayı hedeflemesinden ötürü yukarıda sayılan bağlamlarda ve dolayısıyla Filistin-İsrail sorununun çözüm sürecine dair yaklaşımına göre değerlendirilecektir. Bunun için Trump'ın Vizyon öncesi adımları, Vizyon başlıca kaynaklar olacaktır. Çalışmada Trump'ın girişiminin Filistin-İsrail sorununun bilindik çözüm müzakerelerinden ve uluslararası hukuktan uzaklaşması temel sorunsal olarak ele alınmıştır.

1. Trump'ın Vizyon Öncesi Filistin-İsrail Sorunu Politikası

Trump yönetimi; Vizyon'un açıklanmasından önce de tek taraflı, uluslararası hukuktan uzak ve Filistin-İsrail sorunundaki uluslararası konsensüsü takip etmeyeceğini gösteren adımlar atarak Vizyon'un oluşturmayı hedeflediği yeni paradigmayı işaret etmiştir. Bu tip adımlarla Trump, yeni çözüm paketinde geçmiş müzakerelerle bağını kesileceğini göstermiş¹⁸ ve Vizyon'un siyasi zeminini hazırlamaya çalışmıştır. Söz konusu adımlar; Filistin'i çevrelemeyi, yalnızlaştırmayı ve Filistin'in İsrail'e karşı

¹⁶ Dan Tschirgi, "Trump and Palestine: The Crowning of an American Approach", **UNISCI Journal**, No: 50, Mayıs 2019, s. 53

¹⁷ The Plan, s.2

¹⁸ Martin Indyk, "Disaster in the Desert", **Foreign Affairs**, November/December 2019, s. 10

diplomatik faaliyetlerini kısıtlamayı amaçlamıştır. Dolayısıyla Trump'ın Filistin-İsrail politikasının en belirgin özelliklerinden birisi Filistinlilerin marjinalleştirilmesi olmuştur.¹⁹

Trump yönetimi, yakın çalışma grubuyla İsrail yanlısı tutumunu baştan göstermiştir. Yönetim David M. Friedman'ı İsrail büyükelçisi olarak atamış, Trump'ın damadı Jared Kushner'ı ve avukatı Jason Greenblatt'ı²⁰ Vizyon'u hazırlayacak ekibin başına getirmiştir. Friedman, İsrail'in Batı Şeria'yı ilhak etmesinin yasa dışı olmayacağına inandığını ifade ederek²¹ İsrail yanlısı tutumunu gösteren bir isimdir. Kushner ve Greenblatt'ın çözüm planı hazırlama komitesinde yer alması ortaya çıkacak metnin ne kadar objektif olacağını sorgulatmıştır. Trump, ayrıca Washington DC'deki FKÖ Ofisi'nin kapatılması kararını vermiştir. Gerekece olarak Filistinlilerin barış süreci müzakerelerine yönelik kayda değer adım atmaması ve Filistin'in İsrail'in Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde (UCM) yargılanmasına dair yaptığı girişimi gösterilmiştir. ABD'ye göre FKÖ, Washington'daki ofisinin açık kalması için istenilen şartları yerine getirmemiştir.²² Trump'ın bir diğer adımı BM Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu'na (*The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East*) ABD'nin maddi yardımını kesmesi olmuştur. Ayrıca Taylor Force Yasası'nın da Filistin'e baskı olarak yorumlanması mümkündür. ABD'nin mülteci kurumuna fonu kesmesi ve Taylor Force Yasası Filistin'e yaptırım niteliğindedir. FKÖ ve FO'nun terörle ilişkilendirilmesi söz konusudur.²³ Taylor Force Yasası'na göre terör saldırılarında bulunanlara yardım edildiği gerekçesiyle FO'ye yapılan yardımlar durdurulmuştur. Ayrıca teorik olarak FO'nun suçla olan bağlantısının ortaya konulması durumunda saldırıdan kurtulan kişi FO'ya dava açabilecektir.²⁴

¹⁹ Daniel Kurtzer, Looking Beyond Trump: How to Reset U.S. Policy”, **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, s.7

²⁰ İsrail yanlısı kimlikleri ile bilinmektedirler.

²¹ Tschirgi, **a.g.e.**, s. 63

²² **A.g.e.**, s.64

²³ Lara Friedman, “The United States, Israel and Palestine: An Assessment”, **Middle East Policy**, C: XXVI, No: 4, Winter 2019, s. 8

²⁴ Tschirgi, **a.g.e.**, s. 65

Paradigmayı değiştirecek bir diğer adım işgal yoluyla toprak kazanma başlığında gelmiştir. Trump, İsrail'in işgali altındaki topraklar üzerinde İsrail egemenliğini tanımıştır. Bu durumun uluslararası hukuku değiştirme girişimi olarak yorumlanması mümkündür.²⁵ Örneğin İsrail'in işgal ettiği Golan Tepeleri üzerindeki egemenliğini Mayıs 2019'da tanımıştır.²⁶

Trump, yukarıda sayılan adımlardan daha da tartışmalı bir kararı Kudüs başlığında almıştır. Aralık 2017'de Trump, ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıdığını açıklamıştır. Kudüs kararı kapsamında ABD Büyükelçiliği Tel Aviv'den Kudüs'e taşınmıştır. Açılış seremonisinin İsrail'in bağımsızlığının 70. yıldönümünde 14 Mayıs 2018'de gerçekleşmesinin altı çizilmelidir.²⁷ Kudüs kararı, Trump'a göre Filistin-İsrail sorununda yeni bir yaklaşımın başlangıcını teşkil etmektedir.²⁸

Trump, paradigma değişikliğini düşündüren bir adımı, iki devletli yerine tek devletli çözümü dile getirerek Vizyon'un öncesinde de atmıştır. Filistin'in ve İsrail'in onaylayacağı, iki devletli ya da tek devletten oluşan çözüme sıcak baktığını açıklamıştır.²⁹ ABD gibi barış süreçlerinde arabulucu rolünde olan, güçlü ve İsrail yanlısı bir devletin tek devletle de çözümün sağlanabileceğini ifade etmesi önemlidir; iki devletli çözümün paradigması yerine yeni paradigmanın işaretini vermiştir. Trump'a kadar gelen Amerikan yönetimlerinin Filistin-İsrail sorununun çözümü için Filistin ve İsrail olmak üzere iki devletli çözümü hedeflediği ya da temel aldığı

²⁵ Friedman, *a.g.e.*, s. 8

²⁶ İsrail, Suriye'nin Golan Tepeleri'ni 1967 Arap-İsrail Savaşı sonucunda işgal etmiş, 1981'de ise ilhak etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, ilhakı geçersiz, hükümsüz ve uluslararası hukuka karşı olarak nitelemiştir.

²⁷ Patricia Rodríguez Blanco, "La Política De Los Presidentes Obama y Trump conIsrael", **Revista UNISCI**, No: 48, Octubre 2018, s. 222

²⁸ Rotem Nusem, "A Year of Readjustment: The Trump Administration's New Policy on Israel and Iran", **Israel Journal of Foreign Affairs**, C: XII, No: 1, 2018, s. 57

²⁹ "Trump open to one-state solution to Israeli-Palestinian conflict", (Çevrimiçi), **Reuters**, 15 Şubat 2021.

hatırlanmalıdır. BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 242³⁰, 338³¹ sayılı kararlarının, BM Genel Kurulu'nun çeşitli kararlarının iki devletli çözümü hedeflediği unutulmamalıdır.

2. Vizyon'un İçeriği

"Filistin ve İsrail halkların yaşamlarını iyileştirmek" başlıklı Vizyon, siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temele oturtulmuştur. Ekonomiye ayrı yer verilmesi ekonomik unsurların siyasi sorunların çözümünden önce geldiği şeklinde yorumlanmıştır.³² Ayrıca Orta Doğu'da güvenliğin sağlanmasını da merkezine almıştır.

Siyasi çerçevede; sınır, Kudüs'ün statüsü, güvenlik, mülteciler, Filistin devletinin altyapısının geliştirilmesi gibi başlıkların yanı sıra bölge devletlerinin karşılıklı olarak birbirini tanımasını, müzakereler esnasında özellikle Filistin'in takınacağı tutumu içeren bölümler bulunmaktadır.³³ Hukuki ve siyasi bir sorundan ve dolayısıyla hukuki çözümden bahsetmekten ziyade Filistin-İsrail sorununun ekonomik ve siyasi nedenlerden kaynaklandığı iddia edilmekte, dolayısıyla çözüm olarak da Filistinlilere ekonomik, siyasi haklarının verilmesini savunmaktadır. Fakat Filistinlilerin ekonomik paketten yararlanması koşula bağlanmıştır: örneğin Filistin, Vizyon'da belirtilen güvenlik kriterlerini yerine getirmesi durumunda ekonomik pakette yer alan fonlardan yararlanabilecektir.³⁴

Plan, iki devletli çözümü öngörmüştür. Fakat Filistin devletinin kurulması çeşitli şartların yerine getirilmesine bağlanmıştır. Filistin'in İsrail'i bir Yahudi devleti olarak

³⁰ 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra alınan söz konusu karar mülteci sorununa adil çözüm bulunmasına, İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesine, bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duymayı çağırıştır.

³¹ 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra alınan kararda BMGK'nın 242 sayılı kararının uygulanması, taraflar arasında ateşkesin sağlanması, müzakerelerin başlanması çağrısında bulunulmuştur.

³² Paul R. Pillar, "The Kushner Plan: Keeping Israeli-Palestinian Peace out of Reach", **Journal of Palestine Studies**, Vol: XLVIII 48, No: 4, 2019, s.113

³³ Bkz: "Contents", The Plan

³⁴ Ian S. Lustick, "The One-State Reality: Reading the Trump-Kushner Plan as a Morbid Symptom", **The Arab World Geographer / Le Géographe du monde arabe**, Vol: XXIII, No: 1, 2020, s.22

tanınması, tüm yönleriyle terörizmi reddetmesi, İsrail'in ve bölgenin güvenlik ihtiyacına hitap eden düzenlemeleri kabul etmesi söz konusu şartlar arasında yer almıştır.³⁵

Vizyon, iki devletin refah ve güvenlik içinde yaşamasının zor olduğu iddiasındadır. Neden olarak Batı Şeria ve Gazze'nin fiziki bölünmüşlüğü değil Filistin'deki siyasi iki başlılığı göstermiştir. Diğer bir ifadeyle Gazze'de Hamas'ın varlığı ve terör faaliyetleri yürüttüğü iddiası ve Batı Şeria'da El-Fetih liderliği Filistin'deki bölünmüşlük olarak tanımlanmıştır. Barışın önündeki engel olarak sadece Hamas gösterilmemiştir. FO da yolsuzlukla, kurumlarının başarısız olmasıyla suçlanmış; Filistin'e gelen yardımların israf edildiği ve dolayısıyla bu yardımların altyapıya ayrılmadığı öne sürülmüştür. Aynı zamanda sadece Hamas değil; çeşitli Filistinli örgütler de terör ile ilişkilendirilmiştir.³⁶ Hamas'ın olası bir Filistin hükümetinde yer alması gündeme gelirse Washington, bu hükümet ile herhangi bir ilişkinin başlaması için Orta Doğu Dörtlüsü'nün önceden açıkladığı şartların Hamas tarafından kabulünü koşul olarak öne sürmüştür: İsrail tanınacak, şiddet reddedilecek, önceki andlaşmalar kabul edilecek ve silah bırakılacaktır.³⁷

Vizyon, Filistin devletini kuracaktır; ama bu "başarısız devlet"³⁸ olmamalıdır. Bölgenin bir tane daha "başarısız devlete" ihtiyacı olmadığı öne sürülmektedir.³⁹ Filistin devletinin kurulması ya da "başarısız devlet" olmaması için insan haklarına ve hukukun üstünlüğüne dayanması gerektiği ifade edilmiştir. Bazı sorumluluklar da İsrail'e verilmiştir; Filistin askerî ve paramiliter gücü olmayan bir devlet olacak,

³⁵ Peace to Prosperity, s. 4

³⁶ A.g.e., s.4

³⁷ A.g.e., s. 26

³⁸ Başarısız devlet kavramı Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan emekli iki bürokrat olan Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner tarafından ilk kez 1992 yılında *Foreign Policy*'de yayımlanan "Başarısız Devletleri Korumak" (*Saving Failed States*) başlıklı makalelerinde kullanılmıştır. Helman ve Ratner, uluslararası toplumun bir üyesi olması noktasında tamamen yetersiz olan devleti başarısız devlet olarak tanımlamıştır. İç kargaşa, yönetimin çökmesi ve ekonomik yokluk sebebiyle bu ülkelerde şiddet ve anarşi yaşanmakta olup mülteci akımına sebebiyet vererek, siyasi istikrarsızlık ve çatışma yaratarak kendi vatandaşlarını ve bölge ülkelerini tehdit etmektedir. Bkz.: Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner, "Saving Failed States", *Foreign Policy*, Winter 1992-93, <https://foreignpolicy.com/2010/06/15/saving-failed-states/>

³⁹ Peace to Prosperity, s.33

güvenliğin sağlanmasındaki büyük sorumluluk İsrail'e verilecektir. Filistin devleti, tümüyle silahtan arındırılacak, Filistin'in dış tehditlere karşı güvenliği İsrail tarafından sağlanacaktır. Gerekçe olarak normalde güvenliğe ayrılacak kaynakların Filistin'in altyapısına, eğitime ve sağlığa ayrılması gösterilmiştir.⁴⁰ Filistin devletinin ordusunun olmayacak olması terörle mücadele hedefine bağlanmıştır.

Sınırlar bölümünde Batı Şeria ve Gazze arasındaki bölünmüşlüğü iki bölge arasında hızlı ulaşım ile giderileceği belirtilmektedir.⁴¹ Burada öne çıkan unsur, sınır düzenlemelerinin İsrail'in güvenlik öncelikleri göz önüne alınarak yapılmasıdır. Bu düzenlemelerin İsrail'in yasal ve tarihi haklarına dayandığı öne sürülmüştür.⁴² 1967 sınırlarına dönüşe dair BMGK'nın 242 sayılı kararına göndermede bulunulmuştur. 1967 öncesi sınırlarına dönmeye dair İsrail'in yasal bir zorunluluğu olmadığı ve söz konusu tutumun 242 sayılı karar ile tutarlı olduğu savunulmuştur. Öte yandan Filistin'e kayda değer oranda toprak verileceği; verilen topraklarla beraber Batı Şeria ve Gazze'nin sınırlarının 1967 öncesi sınırlara yaklaşılacağı iddia edilmiştir.

Vizyon'un bir diğer tartışmalı unsuru da Filistin'in uluslararası hukuku ve uluslararası örgütleri kullanarak devlet inşası sürecinin önüne geçmeye çalışmasıdır. Vizyon, Filistin'in uluslararası ceza hukukuna, uluslararası insancıl hukuk metinlerine ve ilgili kurumlarına başvurmasını engellemeye çalışmıştır ve dolayısıyla Filistin'in UCM üyeliğine ve ilgili girişimlerine bizzat Vizyon'da yer verilmiştir. Buna göre Filistin Otoritesi; UCM'de, Uluslararası Adalet Divanı'nda (UAD) veya başka hukuki mercilerde İsrail'in ve ABD'nin yargılanmasına dair taleplerini geri çekecektir.⁴³ Filistin, İsrail'in aleyhine siyasi ve hukuki adımların atılmasına neden olacak ve Filistin'in silahsızlandırılmasını durduracak uluslararası örgütlere⁴⁴ ve İsrail'in onayı olmadan herhangi bir uluslararası kuruluşa üye olamayacaktır.⁴⁵

⁴⁰ A.g.e., s. 21

⁴¹ A.g.e., s.13

⁴² A.g.e., s.11

⁴³ A.g.e., s.39

⁴⁴ A.g.e., s. 35

⁴⁵ A.g.e., s. 39

Kudüs'ün statüsü, Vizyon'un en tartışmalı başlıkları arasında yer almıştır. Kudüs doğu-batı olarak ayrılmanın da ötesinde doğusu alt bölgelere ayrılmaktadır; fakat aynı zamanda bölünmez kalacaktır. Vizyon, ABD'nin 1995 tarihli Kudüs Büyükelçilik Yasası'na göndermede bulunmuştur.⁴⁶ Söz konusu karara göre Kudüs, birleşmiş bir kent ve İsrail'in başkenti olarak kabul edilmektedir.⁴⁷

Vizyon'un, Kudüs'ten sonra en tartışmalı unsuru Yahudi yerleşimlerine yönelik düzenlemeleri olmuştur. Vizyon'da Yahudi yerleşimlerinin mevcut haliyle yani tek taraflı olarak İsrail egemenliği altına alınacağı, ilhak edileceği zımnen belirtilmiştir.⁴⁸ Vizyon'un açıklanmasından itibaren dört sene boyunca yeni yerleşim yapılmayacak, mevcut yerleşimler ise yıkılmayacaktır. Vizyon'da kimsenin yerlerinden edilmeyeceği belirtilmiştir.⁴⁹ Dört sene sonunda ise yeni yerleşimlerin yapılabileceğinin de altı çizilmiştir.

Vizyon'la Filistinli mültecilerin geri dönüşünün önü kapanmıştır. Vizyon'da Filistinli mültecilerin İsrail'e dönmeyeceği belirtilmiş, İsrail'in Filistinli mültecileri kabul etmesi ya da tazminat ödemesi gerçekçi olarak kabul edilmemiştir.⁵⁰ Bunun yerine Filistinliler için üç öneri getirilmiştir: belli orandaki mültecinin Filistin'e dönmesi, mültecilerin mevcut dönemde buldukları misafir ülkede kalmaları veya İslam İşbirliği Teşkilatı'nın isteyen üye ülkelerinde kalabilecekleri belirtilmiştir.

Vizyon, geçmiş müzakere ve barış andlaşmaları ile kıyaslamaya giderek meşruluğunu oluşturmaya çalışmıştır. Geçmiş girişimlerin bölgenin gerçekliğine uymadığı için başarısız oldukları savunulmuştur. Önceki girişimleri ayrıntılı olduğu için eleştirmekte ve ayrıntılı olduğu için çözüm getiremediğini kaydetmektedir. Bölgedeki gerçeklere uymadığı için önceki planların uygulanamadığı iddia edilmiş; eski müzakere süreçleri ve BM'nin ilgili bazı kararlarının tutarsız olduğu ve bunların çözüm getirmeyeceği öne

⁴⁶ A.g.e., s. 16

⁴⁷ Mehmet Sait Dilek, "Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış", **International Journal of Social Inquiry**, C: XI, No:1, 2018, s. 125

⁴⁸ Peace to Prosperity, s. 12

⁴⁹ A.g.e., s. 8

⁵⁰ A.g.e., s. 31

sürülmüştür.⁵¹ Farklı tarafların 242 sayılı ve 1967 tarihli BMGK kararını farklı yorumladığı kaydedilmiştir. Dolayısıyla Vizyon'a göre yeni fikirlere, cesur adımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Zaten Vizyon doğrultusunda gelecek çözümün BMGK'nın yeni kararları ile "taçlandırılacağı" belirtilmiştir. Vizyon'un iki devletli önerisi ise gerçekçi bir çözüm olarak nitelendirilmiştir. Pragmatik çözümler tercih edilmelidir⁵² ve Vizyon'un bugünün gerçekliğine hitap ettiği savunulmuştur.

Vizyon'un Filistin için son şans olduğu kaydedilerek zımnen Filistin "tehdit edilmişse" de aynı zamanda Filistin'e çeşitli vaatler de sunulmuştur. Şayet dört senelik müzakere sürecinin sonunda devlet kurma aşamasına geçilirse ABD, Filistin'e altyapıda ve devlet inşasında kullanmak üzere 50 milyar Amerikan doları tutarında yardım yapacaktır.

Yeni paradigmayı meşrulaştırma girişimlerinden biri de Filistin-İsrail sorununun niteliğine yöneliktir. Öyle ki sorunun çözülmesinin diğer sorunları ortadan kaldırmayacağı fakat artık "radikalleşme" için gerekçe olarak kullanılamayacağı tezi öne sürülmüştür.⁵³ Bölgesel işbirliğinin de sağlanabileceği Vizyon'un başlıca iddiaları arasında bulunmaktadır.

Vizyon'da söz konusu yaklaşım Orta Doğu'da Filistin-İsrail sorunundan daha büyük bir sorunun olduğu ve bölgesel işbirliğinin İran karşıtlığı üzerinden yapılması şeklinde belirtilmiştir. İran'ın bölgeyi tehdit ettiği öne sürülerek İran'ın İsrail'e ve Arap devletlerine tehdit oluşturması "yeni gerçeklik" olarak tanımlanmıştır. İsrail'in bölge için hiçbir zaman tehdit oluşturmadığı, aksine İsrail'in bölgeye entegre olmasıyla Orta Doğu'da ekonomik işbirliğinin ve İran'a karşı ittifak gibi stratejik işbirliğinin sağlanacağı öne sürülmüştür.⁵⁴ Bölgenin geçmişe kıyasla çok değiştiği, ortak tehditlerin ve aynı zamanda ortak amaçların olduğu, bu ortaklığın önceden düşünülemeyecek bir durum olduğunun altı çizilmiştir.⁵⁵ Ayrıca Vizyon, bölgesel

⁵¹ A.g.e., s. 5

⁵² A.g.e., s. 4

⁵³ A.g.e., s. 6

⁵⁴ A.g.e., s. 37

⁵⁵ A.g.e., s. 4

güvenlik komitesinin kurulmasını öngörmektedir. Vizyon'da belirtildiği üzere ABD, İsrail, Filistin'in yanı sıra Ürdün, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan söz konusu komitede olacaktır.⁵⁶

3. Vizyon'un Eksik Parçaları: Uluslararası Hukuk ve Filistin

Genel itibariyle Trump yönetiminin adımları bölgede gerginliği arttıran nitelikte olmuştur. Aynı zamanda Filistinlileri marjinalleştirmeyi, siyaset ve diplomasi alanlarında yalnızlaştırmayı amaçlamıştır.⁵⁷ Paradigma değişikliği "barış için toprak" ilkesinin yerine artık "barıştan refaha" ilkesinin dile getirilmesi ve aynı zamanda meşru ve uluslararası tanınmaya sahip olan Filistinlilerin dışlanması ve marjinalleştirilmesi şeklinde okunmaktadır.

Filistin tarafı böyle bir tabloda Vizyon'u kabul etmemiştir. Dolayısıyla müzakere masasına bu Vizyon üzerinden oturmayacağını kaydetmiştir. Tek taraflı oluşturulmasının yanında Vizyon, Filistin tarafının sorunu anlayış ve çözüm parametrelerinden oldukça farklı unsurları içermektedir. Diğer bir ifadeyle Filistin'in siyasi isteklerine kapıyı kapatmıştır.⁵⁸ Filistin, müzakere çerçevesini ve dolayısıyla çözüm planını başta BMGK'nin 242 ve 338 sayılı olmak üzere ilgili kararlarına, uluslararası teamüle ve uluslararası hukuka dayandırmaktadır. Oysa yukarıda belirtilen başlıklarla bağlantılı olan ve Trump'a kadar Filistin-İsrail sorununun çözümünde uluslararası konsensüsün temelini oluşturan BMGK'nin 242 sayılı 1967 tarihli kararı Trump yönetiminin hedefinde olmuş ve İsrail'in işgal politikalarını desteklemek amacıyla eleştirilmiştir. BMGK'nin söz konusu kararına zımnen karşı çıkarak kararın bugüne kadar çözüm üretmediğini ve içeriğinin belirsiz olduğunu öne sürmüştür.⁵⁹

⁵⁶ A.g.e., s. 23

⁵⁷ Malley, a.g.e., s.46

⁵⁸ Khaled Eldingy, "Trump's Dangerous Vision for Palestine", *Journal of Palestine Studies*, Vol. XLVIII, No:4, 2009, s. 103

⁵⁹ Jason D. Greenblatt, "Remarks at a UN Security Council Open Debate on the Middle East", (Çevrimiçi), *United States Mission to the United Nations*, 18 Mart 2020.

Dolayısıyla “toprak, 1967 sınırları ve işgal” gibi kararda geçen ifadeler ve kararın kendisi tartışmaya açılmıştır.

Diğer yandan Filistin tarafı Madrid, Oslo, Camp David müzakereleri ve çıktıkları ile kurumsallaşan çözüm çerçevesini ve temelini kabul etmektedir. 1991 tarihli Madrid Konferansı'nın düzenlenmesinde temel alınan ilke “barış için toprak” olmuştur.⁶⁰ Ayrıca FO başta olmak üzere işgal edilmiş Filistin topraklarındaki idarî yapılanmaların barış sürecinin ve çözüm müzakerelerinin bir sonucu olduğu hatırlanmalıdır. Bir başka deyişle Filistin'in devletleşme faaliyetleri aslında geçmiş düzenlemelerin bir ürünüdür. Dolayısıyla Vizyon'un ve Trump yönetiminin geçmiş çözüm girişimlerini ve dayandıkları BM kararlarını eleştirmesiyle uluslararası meşruluğa ve diplomatik kimliğe sahip Filistinli örgütlerin de varlığını zımnen sorgulatması mümkündür.

Farklı İsrail yönetimlerinin El-Fetih'in ve FKÖ'nün eski lideri Yaser Arafat'a ve mevcut lider Abbas'a yönelik ya da bütünüyle FKÖ'yü hedef alarak Filistin'de barışı müzakere edecek ortak olmadığı tezini dile getirdiği hatırlanmalıdır.⁶¹ FO, Oslo düzenlemeleriyle kurulmuştur. Aynı zamanda Oslo, iki taraf arasındaki müzakerelerin çerçevesini çizmiştir. Örneğin Oslo'nun parametrelerine ya da çerçevesine göre nihai aşama konuları; güvenlik, uluslararası ilişkiler, mülteciler, Kudüs, egemenlik, devlet, mahkumlar ve devletin kurulmasıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Filistin yönetimi, sorunun çözümünde aynı fikirde olmadığı Washington'a ve Tel Aviv'e karşı çeşitli siyasi ve hukuki yollara başvurmaktadır. ABD'nin tek taraflı politikalarına tepki olarak Vizyon öncesinde de çeşitli adımlar atmıştır. Örneğin ABD'nin Kudüs kararından sonra Filistin, Trump yönetimini boykot etmiş ve ABD'yi çözüm sürecinde artık bir arabulucu olarak tanımadığını açıklamıştır. Netanyahu'nun Batı Şeria'yı ilhak girişimlerine karşı da İsrail ile olan güvenlik koordinasyonunu sona erdirmiş daha sonra yeniden başlatmıştır.⁶²

⁶⁰“ The Madrid Peace Conference”, **The Journal of Palestine Studies**, C: XXI, No: 2, Winter, 1992, s. 117-149

⁶¹ Adnan Abdelrazek, “The Trump Plan: A Realization of the Original Zionist Colonial Scheme Which Disregards the Palestinians”, **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 119

⁶² Ali Sawafta, “Palestinian Authority Resuming Cooperation with Israel, Palestinian Official says”, Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-idUSKBN27X2D1>, 17 November 2020

Müzakerelere yönelik adımlarının yanında Filistin içinde de çeşitli adımlar atılmaktadır. Filistin, devletleşmeye dair altyapısını ve kurumsallaşmasını geliştirmeye çalışmaktadır. Filistin, "çözumsuzlük sürecinden" hareketle devlet inşası faaliyetlerine Vizyon'un açıklanmasından önce başlamış ve süreç içinde bu etkinlikleri arttırmıştır. Uluslararası donörlerin de etkisiyle devlet olma yolundaki isteklerinin gerçekleşmesi ve devlet olma gerekliliklerini yerine getirmesi durumunda devlet olarak faaliyette bulunabileceğini göstermeyi hedeflemektedir. Farklı ülkelerin başkentleri ya da önemli kentleriyle kardeş şehir ilişkilerinin sürdürülmesi, iklim değişikliği ile mücadeleyi hedefleyen Paris Anlaşması'na taraf olması gibi uluslararası siyasette aktif olma girişimleri mevcuttur.

Filistinlilerin uluslararası yargı kuruluşlarına başvurması ve uluslararası örgütlere üye olması Vizyon'un müzakere edilmesindeki sorunlu başlıklar arasında yer almaktadır. Çünkü Filistin'in üyeliği için İsrail'in onay vermesi şartı getirilmektedir ve İsrail karşıtı siyasi ve hukuki adımların söz konusu örgütlerde atılmaması gerekmektedir. Filistin, devletleşme sürecinde ve İsrail üzerindeki diplomatik baskıyı arttırmak için uluslararası hukukun kurumlarını çalıştırmayı hedeflemektedir. Uluslararası hukuka başvurabilmesi, tek bir adımla gerçekleşmemiştir; bir sürecin sonucunda Filistin bu yolları kullanabilmektedir. 2012'de BM'ye üye olmayan gözlemci devlet statüsünü alması⁶³ bu süreçte kilit öneme sahiptir.

Filistin yönetiminin hukuki yollara başvurmasına dair farklı örnekler bulunmaktadır. Filistin'in üye olmayan gözlemci devlet statüsünü almasıyla Diplomatik ve Konsüler İlişkilere Dair Viyana Sözleşmelerine taraf olmasının önü açılmıştır. Filistin'in 2014'te Viyana Sözleşmesine taraf olması beraberinde tartışmaları da getirmiştir. ABD, Filistin'in devlet olmadığı için Sözleşme'ye taraf olamayacağını savunmuş ve ABD-Filistin arasında Sözleşme'ye dair herhangi bir hukuki ilişkiyi kabul etmeyeceğini

⁶³ Orçun Mutlu, "Filistin Devleti'nin Devletlik Statüsüne Dair Bir Değerlendirme", **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 8, 2019, s. 410

söylemiştir.⁶⁴ 2018’de Filistin’in 1961 Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’ne Ek Zorunlu Uyuşmazlık Çözümüne ilişkin İhtiyari Protokol’e taraf olmasıyla ABD, Protokol’den aynı gerekçelerle çekilmiştir. Filistin’in Kudüs kararından sonra Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’ni gündeme getirmesi uluslararası hukuka başvurması bağlamında örnektir. 14 Mayıs 2018’de yani Amerikan Büyükelçiliği’nin Kudüs’te açıldığı gün Filistin; büyükelçiliğin Tel Aviv’den Kudüs’e taşınmasının yani yerinin değiştirilmesinin BM’nin ilgili kararlarıyla okunduğunda Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi’ni ihlal ettiğini ifade etmiştir. Sözleşme ve Uyuşmazlık Çözümü Ek Protokolü konusunda ABD ile arasında anlaşmazlık olduğunu açıklamıştır.⁶⁵ Filistin, bu doğrultuda UAD’ye Eylül 2018’te başvurmuştur. Başvuruda yabancı misyonun Sözleşme’de belirtilen ve uluslararası hukukun genel prensiplerinde yer alan fiillere aykırı faaliyet göstermesinin Sözleşme ile bağdaşmayacağı kaydedilmiştir.⁶⁶

İsrail’in Uluslararası Ceza Mahkemesi’nde savaş suçlarından yargılanması da Filistin gündeminde yer almaktadır. Filistin, UCM’yi kuran Roma Statüsü’ne taraftır ve dolayısıyla İsrail’in yargılanması amacıyla UCM’ye başvurabilmiştir. 2014’ten bu yana Filistin Mahkeme’ye iki kere başvurmuştur. İkinci başvuru kabul edilip ön incelemeye başlanmıştır. UCM, Mart 2021’de İsrail’in işgal edilmiş Filistin topraklarında savaş suçu işlediğine dair iddiaları incelemek için soruşturma açılacağını duyurmuştur. UCM’nin bu kararı alması bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Ön inceleme safhaları tamamlanmış ve Şubat 2021’de UCM; Gazze Şeridi, Batı Şeria, Doğu Kudüs ve diğer Filistin topraklarında işlenen suçları soruşturmak için yargı yetkisine sahip olduğu kararını vermiştir.⁶⁷

⁶⁴“ Palestine Brings a Case Against the United States in the International Court of Justice at a Fraught Time for U.S.-Palestinian Relations”, **The American Journal of International Law**, Vol: CXIII, No:1, 2019, s. 145

⁶⁵ **A.g.e.**, s. 144

⁶⁶“ The State of Palestine institutes proceedings against the United States of America”, **International Court of Justice**, 28 September 2018

⁶⁷ ICC, “The ICC Decision on the ‘Situation in Palestine’: Executive Summary”, <https://www.ijl.org/the-icc-decision-on-the-situation-in-palestine-5-february-2021-executive-summary/>

Plan'da İsrail ve Filistin arasında müzakerelerin yapılması ve sonlandırılması için dört senenin verilmesi çözümsüzlüğün sarmal haline gelmesi olarak da yorumlanmıştır. Şayet Filistin tarafı müzakere edecek başlık olduğuna inanırsa müzakere süreci başlatılabilecekti. İlgili maddeler uyarınca İsrail'in ilhakının ve Yahudi yerleşimlerinin meşrulaştırılması olarak kabul edilebilecekti. Diğer bir ifadeyle Filistin'in bu metni kabul etmeyeceğini bilerek İsrail'in yayılcı işgal politikaları devam ettirebilecekti. Plan'a göre Yahudi yerleşmelerinin 4 sene boyunca yapımı durdurulacaktı.⁶⁸

Oslo ve Camp David görüşmelerinin aksine Vizyon, Filistinli mültecilerin İsrail'e geri dönüşünün müzakere edilemeyeceğini belirttiğinden dönüş hakkını reddetmiştir. Oysa 2008 tarihli Annapolis sürecinde mültecilerin Filistin'e dönüşü, mültecilere tazminatın ödenmesi ve 100.000'e yakın Filistinli mültecinin İsrail'e dönmesi dönemin İsrail lideri Ehud Olmert ve Abbas arasındaki müzakerelerin parametreleri arasında gösterilmişti.⁶⁹ Ayrıca bugüne kadarki müzakerelerde ve çözüm girişimlerinde mültecilerin belirli bir sayıyla sınırlandırılrsa dahi geri dönmesi Filistin için *sine qua non* (olmazsa olmaz) bir koşul olmuştur.

Vizyon'da İsrail'in Yahudi devleti olarak tanınmasının bir şart olarak belirtilmesiyle de Filistinli mültecilerin geri dönüşünün, İsrail sınırları içindeki Filistinlilerin hak, hukuki statü taleplerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Oysa böyle bir ifade Filistin-İsrail sorununun çözümündeki olağan ve uluslararası hukuka uygun paradigmanın temeli olan BMGK'nın 242 ve 338 sayılı kararlarında yer almamaktadır.⁷⁰

Yaklaşık 6 milyon Filistinli mülteci olduğu göz önüne alınırsa sorunun daha da fazla karmaşık bir hal alacağı düşünülmektedir. 2000 yılındaki Camp David görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının önemli nedenlerinden birinin dönemin FKÖ lideri

⁶⁸ Lustick, **a.g.e.**, s.22

⁶⁹ Shaul Arieli, "Trump Plan Sets the Conflict Back 100 Years", **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 23

⁷⁰ "Texts of Resolutions 242 and 338", (Çevrimiçi), **New York Times**, 15 Şubat 2021.

Arafat ve İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın dönecek mülteci sayısında anlaşamamaları olduğu unutulmamalıdır.⁷¹

Vizyon, mültecilerin geri dönüşüne kapıyı kapatmasından dolayı BM'nin ilgili kararlarına da karşı gelmektedir. Mülteciler başlığında BM'nin 50'den fazla kararı vardır. Bunların içinde en önemlisi BM Genel Kurulu'nun 194 sayılı kararıdır. Söz konusu kararda Filistinli mültecilerin evlerine geri dönmesi ve tazminat almaları belirtilmiştir.⁷²

Filistin tarafının Vizyon'da kabul edemeyeceği bir diğer başlık işgal edilmiş topraklardaki Yahudi yerleşimlerinin statüsüdür. Vizyon'da yeni yerleşimlerin dört sene boyunca yapılmayacağı belirtilmesi⁷³ her ne kadar gerçekçi ve hukuka uygun bir çözüm için umut vaat etse de metinde mevcut yerleşimlerin yıkılmayacağına altının çizilmesi Vizyon'un en önemli açmazlarından birisidir. Diğer bir ifadeyle Filistin-İsrail sorununu sarmal haline getiren Yahudi yerleşimlerinin statüsü kabul edilmiş ve bu kabulün üzerinden çözüm müzakerelerinin başlatılması istenmiştir. Vizyon'un öngördüğü şekilde Filistin devletinin kurulması durumunda Filistin'de 15 Yahudi yerleşimi, İsrail devletinin içinde ise 54 Filistin köyü bulunacaktır.⁷⁴ Filistin tarafının eski başmüzakerecisi Saib Erekat, Vizyon'un yerleşimlerin *de jure* (kalıcı) ilhakına yeşil ışık yaktığını ifade etmiştir.⁷⁵

Yahudi yerleşimleri de BM'nin ilgili kararlarında yer almıştır. BMGK'nın 1979 tarihli 446 sayılı kararı Filistin toprağındaki yerleşimleri ve bu bölgelere Yahudi nüfusunun yerleştirilmesini hukuka aykırı olarak değerlendirirken yine aynı yıla ait olan 452 sayılı BMGK kararı ise İsrail'i yerleşim politikasına son vermeye çağırılmaktadır. 1980 tarihli BMGK'nın 465 sayılı kararında yerleşimlerin yıkılması istenmiştir.⁷⁶

⁷¹ Özge Özkoç, "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Vol: LXIV, No: 03, 2009, s.188.

⁷² 194 (III)-Progress Report of the United Nations Mediator, (Çevrimiçi), **UN Security Council**, 08 Kasım 2020.

⁷³ "Trump releases long-awaited Middle-East peace plan", (Çevrimiçi), **BBC**, 15 Şubat 2021.

⁷⁴ Shaul Arieli, "Trump Plan Sets the Conflict Back 100 Years", **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 26

⁷⁵ "Trump Middle East plan: Palestinians reject 'conspiracy'", (Çevrimiçi), **BBC**, 15 Şubat 2021.

⁷⁶ Younis, **a.g.e.**, s.31

Yerleşim yayılcılığı salt Netanyahu döneminin bir politikası değildir. Geçmişte başlayan söz konusu yayılcılık farklı İsrail yönetimleri boyunca devam etmiştir. Öte yandan Washington'ın yerleşimlere yönelik tutumunu değiştirmesi oldukça önemlidir. Kasım 2019'da Amerikan politikasında önemli bir değişiklik yapan Trump yönetimi, Yahudi yerleşimlerinin uluslararası hukuk ile bağdaşmadığı tezini bırakmıştır.⁷⁷ Eski Başkan Trump da attığı adımlarla uluslararası hukuka aykırı olan ilhakı ve yerleşimleri kabul etmiştir. Oysa görevinin son zamanlarında dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, Yahudi yerleşimlerinin iki devletli çözüm önünde çok büyük bir engel teşkil ettiğini kaydetmiştir.⁷⁸

Yahudi yerleşimlerinin durumu 1967 sınırlarına göre iki devletin kurulması başlığını da sorgulatmaktadır. Geçmiş çözüm girişimlerinde 1967 sınırları üzerinde değerlendirme yapılmıştır. Örneğin Annapolis sürecinde 1967 sınırları müzakerelerde parametre olarak alınmıştır.⁷⁹ Fakat "Yüzyılın Planı"nda ise Yahudi yerleşimlerinin İsrail egemenliği altında kalması amaçlanmıştır. Dolayısıyla Filistin devletinde ülkesel bütünlük sağlanamayacak, devlet yerleşimlerin etrafında bölünmüş şekilde kurulacaktır.⁸⁰ Sınırlar konusunda Filistin, BMGK'nın 242 ve 338 sayılı kararlarının gözetilmesini isterken; İsrail, bu sınırların askerî açıdan savunulamayacağını iddia ederek Filistin'in talebine karşı çıkmaktadır. 242 sayılı kararın sorgulanmasına Vizyon'un öncesinden başlanmıştır. 242 sayılı kararın niteliğinin ve içeriğinin belirsiz olduğu ima edilerek kararın geniş yorumlanabilmesi amaçlanmıştır. Filistin tarafı, 242 sayılı kararı İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesi olarak yorumlayabilirken İsrail'in sadece "topraklar" ifadesi şeklinde anlaması mümkündür.⁸¹ Söz konusu karar önemlidir; çünkü kuvvet kullanarak toprak elde edilemeyeceğini kaydetmektedir.⁸²

⁷⁷ Julian Borger, "US says Israeli settlements no longer considered illegal in dramatic shift", (Çevrimiçi), **The Guardian**, 15 Şubat 2021.

⁷⁸ Hsiu-Ping Bao, "The One-State Solution: An Alternative Approach to the Israeli-Palestinian Conflict?", **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, C: XII, No: 3, 2018, s. 341

⁷⁹ Arieli, **e.g.a.**, s. 25

⁸⁰ Galia Golan, "Trump Plan Ignores the Past and Offers a Bleak Future", **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 95

⁸¹ Doran, "The Dream Palace of the Americans", **Foreign Affairs**, November/December 2019, s. 23

⁸² Resolution 242 (1967) of 22 November 1967, (Çevrimiçi), **UN Security Council**, 18 Mart 2020.

Filistin'in Kudüs'ün statüsüne dair tutumu da Vizyon'dan farklıdır. Uluslararası hukuk kurallarına, spesifik olarak BM kararlarına ve sorunun çözüm teamülüne göre nihâî aşamada ele alınması gereken Kudüs'ün statüsü sorununa dair düzenleme Filistin ile müzakere edilmeden Vizyon'da yer almıştır. Filistin'in Vizyon'u yorumlamasına göre Doğu Kudüs'ün tamamından ziyade sadece küçük bir bölgesi Filistin'e başkent olarak verilecektir.⁸³ Filistin devletinin başkenti olarak Güvenlik/Ayrım Duvarı'nın dışında yer alan bölgeler düşünülmektedir.⁸⁴ Vizyon'a göre İsrail'in Doğu Kudüs üzerindeki egemenliği Eski Kenti yani tarihi ve dini alanları kapsamaktadır. Dolayısıyla bölge üzerindeki ilhak ve ayırım politikaları Doğu Kudüs'ün farklı kültürleri barındıran niteliğini tehdit edebilecektir. Filistin devletinin başkentinin Doğu Kudüs olacağı; fakat aynı zamanda İsrail devletinin başkentinin bölünmez Kudüs olduğu ifadeleriyle Vizyon'a göre Kudüs sorunu "çözülmüştür" ya da çözüm pazarlığı açılmıştır. Vizyon'da aynı zamanda Haram'ül Şerif'te farklı dinlerin mensuplarının ibadet etme hakkı olduğunun belirtilmesi ileride bölgedeki ibadet yerlerinin ayrılmasına ve dolayısıyla Müslümanların kutsal mekanlarının statüsünün aleyhte değişmesine neden olabilir.⁸⁵

Kudüs başlığında BM'nin kararlarını incelemek hem Vizyon'u hem de Filistin'in görüşlerini anlamak bakımından faydalı olacaktır. Filistin-İsrail sorununun başlangıcında Kudüs, *corpus separatum*⁸⁶ olarak değerlendirilmiştir. Diğer bir ifadeyle uluslararası bir kurum tarafından idare edilecek olan şehir İsrail veya Arap devletinin egemenliği altında olmayacaktır.⁸⁷ Bu tip anlayış BM Genel Kurulu'nun 1947 tarihli 181 sayılı kararında da hakimdir. Buna göre şehir BM tarafından idare edilecek; ancak belirli bir süre geçtikten sonra şehrin sakinleri Kudüs'ün statüsüne

⁸³ "Capital in Trump Mideast Plan Makes 'a Joke' of Palestinian Aspirations", (Çevrimiçi), **New York Times**, 15 Şubat 2021.

⁸⁴ Golan, **a.g.e.**, s.99

⁸⁵ "Ramifications of the US Middle East Plan on the Future of Jerusalem, **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 196

⁸⁶ Uluslararası ayrı bir statüye sahip anlamına gelmektedir. İlgili kararda bu bağlamda Kudüs uluslararası rejim altına alınacak ve BM tarafından yönetilecektir. Bkz. Türkkaya Ataöv, "Kudüs ve Devletler Hukuku", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Vol: XXXV, No: 01, 1980, s. 39

⁸⁷ Donald Neff, "Jerusalem in US Policy", **Journal of Palestine Studies**, C: XXII, No: 1, Autumn 1993, s. 20

karar vereceklerdi. Diğer bir ifadeyle *corpus separatum* Kudüs için kalıcı bir statü olarak belirlenmemiştir.⁸⁸

BM Genel Kurulu'nun 1967 tarihli ve 2253 sayılı kararında İsrail'e Kudüs'te yaptığı değişikliği durdurma çağrısında bulunulmuştur. BMGK'nın 252 sayılı ve 1968 tarihli kararı İsrail'in Kudüs'teki faaliyetlerini yasa dışı olarak değerlendirmiştir.⁸⁹ Yukarıda da belirtildiği üzere Konsey'in 242 ve 338 sayılı kararlarına göre de savaş yoluyla toprak kazanılması kabul edilmemektedir ve İsrail işgal ettiği topraklardan çekilmeye çağrılmaktadır. Başkent olarak ilan edilmesinin ve Kudüs'te yabancı diplomatik misyonların kurulması da BMGK'nın ilgili kararlarını çiğnemektedir. 1980 tarihli 478 sayılı kararı Kudüs'teki diplomatik misyonların kaldırılması çağrısında bulunmaktadır.⁹⁰

Kudüs'ün statüsü her iki taraf için önemli ve zorlu bir konu olduğu için Oslo müzakerelerinde son aşamaya bırakılmıştır ve 2000 tarihli Camp David görüşmelerinde ele alınmıştır. Konsensüse ve çözüm sürecine göre de Doğu Kudüs, başkent olarak Filistin devletinin egemenliği altında olacaktır. Dolayısıyla BM kararlarının yanında Trump'ın "Kudüs adımı" alandaki gerçeklere yani işgal edilmiş Filistin topraklarındaki gerçeğe ters nitelikte olmuştur. Kudüs'ün nüfusu sadece Yahudilerden değil Filistinlilerden de oluşmaktadır; şehirde 28 tane Filistin köyü bulunmaktadır.⁹¹ 2020 rakamlarına göre Doğu Kudüs'teki Filistin nüfusu 428.304⁹² olup Kudüs'ün genelindeki Filistin nüfusu yüzde 38 civarındadır.⁹³

⁸⁸ Basheer Alzoughbi, "The Relocation of the U.S. Embassy from Tel Aviv to Jerusalem (Palestine v. United States of America): a Commentary on the Merits of the Case, Jurisdiction of the International Court of Justice and Admissibility of Palestine's Application", **University of Bologna Law Review**, C: IV, No: 1, 2019, s. 115

⁸⁹ "Resolution 252 (1968) of 21 May 1968", (Çevrimiçi), **UN Security Council**, 15 Şubat 2021.

⁹⁰ "Resolution 478: Territories Occupied by Israel", (Çevrimiçi), **UN Security Council**, 15 Şubat 2021.

⁹¹ James Zogby v.d., "The United States, Israel and Palestine: An Assessment", **Middle East Policy**, C: XXVI, No: 4, Winter 2019, s. 6

⁹² Palestine Population 2020 (live), (Çevrimiçi), **World Population Review**, 15 Şubat 2021.

⁹³ Daniel Estrin "Palestinians In Jerusalem Struggle To Maintain A Foothold In The City They Call Home", (Çevrimiçi), **NPR**, 15 Şubat 2021.

Vizyon'un bu sınırlayıcı tutumu olası Filistin devletinin geri kalan toprakları için de geçerlidir. Trump'ın Vizyon'una göre İsrail, Batı Şeria'nın yaklaşık yüzde 30'unu ilhak etmektedir.⁹⁴ FKÖ'ye göre Vizyon tarihi Filistin topraklarının ancak yüzde 15'ini Filistin devletine vermektedir.⁹⁵

Vizyon'a göre Filistin'in yukarıda bahsedilen düzenlemeleri kabul edip müzakere masasına oturmasının yanında devlet olma yolunda atacağı oldukça adım bulunmaktadır. ABD'nin ve İsrail'in çizdiği çerçeve bütününde güvenlik düzenlemeleri yapılacaktır; terörizmle mücadele edilecektir. Güvenliğin sağlanması ve Filistin-İsrail arasındaki güvenlik işbirliğinin niteliği -Vizyon'da da belirtildiği üzere- salt İsrail'in çıkarlarına göre belirlenmiştir. Geçmiş müzakerelerde yapılanın aksine üçüncü tarafların garantörlüğü, erken uyarı sistemlerinin oluşturulması Vizyon'da yer almamaktadır.⁹⁶ Muğlak bir şekilde terör bağlantısının yapılmasının yanında Vizyon'un açıklandığı basın toplantısında Filistinliler açıkça uyarılmıştır. 4 yıllık müzakere sürecinin son şansları olduğu beyan edilmiştir.⁹⁷

"Filistin'in terör ile ilişkisini kesmesi" düzenlemesinin yanında, Filistin'deki iki başlılığın da Vizyon'da yer alması doğrudan El-Fetih ve Hamas görüşmelerini ve Filistinli örgütlere yapılan diplomatik baskının artmasını gündeme getirmiştir. Vizyon'un kamuoyu ile paylaşılmasının akabinde FO lideri Abbas ve Hamas lideri İsmail Haniyeh koordinasyon içinde kalacaklarını açıklamıştır.⁹⁸ Amerikan ve İsrail yönetimlerine karşı Filistin'de birliğin gösterilmesi girişimine rağmen Vizyon'da da belirtildiği üzere iki örgütün ilişkileri sorunludur. Geçmişte iki örgütün uzlaşmasını amaçlayan girişimler olmuştur. Seçimlerin düzenlenmesinden Hamas'ın FKÖ'ye katılmasına kadar birçok önemli başlık ele alınmıştır. Örneğin 2011 görüşmelerinde Hamas ve çeşitli Filistinli örgütlerin FKÖ'ye katılması dile getirilmiştir.⁹⁹ 2011'de

⁹⁴ Ziyad Abu Zayyad, "A Recipe for Permanent, Perpetual Conflict", **Palestine-Israel Journal**, C: XXV, No: 1&2, 2020, s. 20

⁹⁵ "Trump Middle East Plan".

⁹⁶ Golan, **a.g.e.**, s.95

⁹⁷ "Trump Releases long-awaited"

⁹⁸ Qais Juneidi, Aysar Al-Eis, "No Palestinian state without Jerusalem: Abbas", (Çevrimiçi), **Anadolu Agency**, 15 Şubat 2021.

⁹⁹ Shlomo Brom, "The Fatah-Hamas Reconciliation Agreement", **Institute for National Security Studies**, No: 253, 2011, s. 2-3

Abbas'ın ve Hamas'ın eski lideri Halid Meşal'in bir araya gelmesi önemli bir gelişme olmuştur; çünkü iki lider Hamas'ın 2006'daki "Gazze zaferinden" bu yana ilk defa bir araya gelmiştir. 1987'de kurulmasından bu yana Hamas, FKÖ'den ayrı ve bağımsız bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Birinci ve İkinci İntifadalar'da FKÖ'den ayrı saldırılarda ve boykot faaliyetlerinde bulunmuştur. 1993'te Oslo düzenlemeleri ile başlayan barış sürecinin de dışında kalmıştır. 2006'daki seçimler sonucuyla Gazze'nin kontrolünü ele geçirmesi, El-Fetih ve Hamas arasında silahlı çatışmaların yaşanması hem Filistin'de iki başlılığın derinleşmesine hem de Hamas'ın Arap dünyası ve uluslararası kamuoyu tarafından izole edilmesine neden olmuştur. 2007'de ise Suudi Arabistan'ın devreye girmesiyle taraflar arasında Mekke Anlaşması imzalanmış fakat Filistin'de çatışmaların devam etmesi nedeniyle uzlaşma hayata geçirilememiştir.

Yüzyılın Planı'nda Filistin'in meşru yönetimlerinin Hamas ile ilişkisi barışın önündeki engeller arasında gösterilmiştir. Öte yandan Hamas kısa zaman önce tüzüğünde değişikliğe giderek "şahin" duruşundan geri adım atmıştır. Hamas, silahlı mücadelede ısrar etmesine rağmen tüzüğünde yumuşamaya gitmiş ve çeşitli alanlarda değişiklik yapmıştır. Kendisine getirilen şartlarda belirtildiğinin aksine İsrail'i açıkça tanımamıştır. Fakat iki devletli çözümü de reddetmemiştir.¹⁰⁰ Terör ile bağlantısının kesilmesi ve terörün reddedilmesi talebi Hamas için uzun süreden beri geçmekte olduğu bir sınavdır. Şiddetin reddedilmesi ve İsrail'in varlığının kabul edilmesi gibi tavizler Filistin iç siyasetinde iki başlılığın giderilmesi açısından da önemli olacaktır. Trump'ın terörizmin reddedilmesinin Filistin'in devlet olma sürecinin bir parçası olarak değerlendirmesi benzer süreçten FKÖ'nün de geçtiğini hatırlatmaktadır. Arafat liderliğindeki FKÖ'nün şiddeti reddetmesi ile ulusal kurtuluş örgütü olarak kabul edilebilmiş ve uluslararası müzakerelere katılabilmıştır.

¹⁰⁰ Khaled Hroub, "A Newer Hamas? The Revised Charter", *Journal of Palestine Studies*, Vol: XLVI, No: 4, August 2017, s.102

4. Vizyon'un İran'a Karşı İşbirliği Amacı

Özel olarak metinde İran'a doğrudan yer verilmesinin yanında Filistin-İsrail sorununda çözümün bir *fait accompli* biçiminde sunulması ve Vizyon'un açıklanış şekli, Trump ve Netanyahu'nun dünya ve kendi kamuoylarına sergiledikleri tavırları düşünüldüğünde Washington ve Tel Aviv'in amaçlarının İran'ın bölgede yalnızlaştırılması olduğu bir kez daha görülmüştür. Vizyon'da doğrudan İran'a karşı işbirliği yapılmasının, yani İsrail'in bölgeye entegre edilmesinin amaçlandığının belirtilmiş olması unutulmamalıdır. Arap devletlerinin İsrail'i Orta Doğu'nun "normal oyuncusu"¹⁰¹ olarak tanıması sağlanarak İsrail'in bölgesel ittifak veya denge sisteminin içine alınması hedeflenmiştir. Vizyon'un açıklandığı basın toplantısında Birleşik Arap Emirlikleri'ne ve Umman'a teşekkür ettiği hatırlanmalıdır.¹⁰² Zaten Vizyon'da zımnen Filistin-İsrail sorunundan daha büyük sorunlar olduğu ima edilerek İran'ın bölge için oluşturduğu tehdiye dikkat çekilmeye çalışılmıştır.¹⁰³

401

Yüzyılın Planı, Abbas'ın ve Netanyahu'nun müzakere masasına oturmalarından ziyade, İran'a dair ifadelerle Arap ülkelerini bir araya getirerek İsrail ile ittifaklık ilişkisinin kurulmasını amaçlamıştır¹⁰⁴. Trump yönetiminin bu doğrultuda elini kuvvetlendiren unsurlar bulunmaktadır: Bu unsurlardan en önemlisi de Orta Doğu'nun bugün dünyanın en fazla kutuplaşmış bölgesi olmasıdır.¹⁰⁵ Mısır ve Ürdün'ün yanı sıra Suudi Arabistan ve BAE İsrail ile yakınlaştırılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁶ BAE'nin ve Bahreyn'in İsrail ile imzaladıkları anlaşmaların bu yeni çerçevede okunması mümkündür.

Trump yönetimi Vizyon öncesinde de İran'ı yalnızlaştıracak adımlar atmıştır. Selefî Barack Obama döneminin en önemli adımlarından olan ve İran'ın nükleer programını

¹⁰¹ Doran, a.g.e., s. 28

¹⁰² Stephen Kalin, Amina Ismail, "Arabs prioritize key ties with U.S. against Iran in reacting to Trump peace plan", (Çevrimiçi), **Reuters**, 15 Şubat 2021

¹⁰³ Detaylı bilgi için bkz.: Peace to Prosperity Plan, s.4, 37, Appendix 2A.

¹⁰⁴ Philip H. Gordon, Michael Doran, Jon B. Alterman, "Symposium: The Trump Administration's Middle East Policy: A Mid-Term Assessment", **Middle East Policy**, C: XXVI, No: 1, Spring 2019, s. 30

¹⁰⁵ Malley, a.g.e., s. 39

¹⁰⁶ Doran, a.g.e., s. 30

ele alan Kapsamlı Ortak Eylem Planı'ndan (KOEP) ABD'yi çekmiştir. Böylelikle Tahran'a yaptırımların uygulanması yeniden gündeme gelmiştir. Anlaşma; İran'ın balistik füzelerine değinmediği için çeşitli eksikliklere sahip idi. Aynı zamanda İran, belirli bir süre sonra nükleer programının bir kısmı üzerinde yeniden faaliyetlerde bulunacaktı. Trump bu ve benzeri unsurlara değinerek KOEP'in istenileni başaramayacağını savunmuştur. Klasik çoktarafli silah kontrol anlaşması olarak değerlendirilebilen¹⁰⁷ KOEP, İran'ın nükleer faaliyetlerinin kontrolünün yanında İran'ın izolasyonunu kırması için önemli bir fırsat sunmuştur.

Suriye'deki gelişmelerle de paralel olarak İran karşıtı cephe -Filistin sorununun çözümsüzlüğünden bağımsız olarak- Orta Doğu'da İsrail'in tanınması üzerinden oluşturulmak istenmiştir. Trump döneminde İran karşıtlığı Filistin-İsrail sorununun çözümü için bir gerekçe olarak sunulmuştur. Başka bir deyişle, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları uyarınca bir çözüm olursa İsrail'in tanınacağı ve bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normalleşeceği paradigması "yürürlükte iken" Filistin ve İsrail arasında barış sağlanmasa da İran'a karşı işbirliği yapmak için İsrail'in tanınması üzerinden yeni paradigma oluşturulmaya çalışılmıştır. Bölge devletleri İsrail ile ilişkilerini başlatır ve normalleştirirse ekonomik işbirliği yapılarak refahın artacağı iddia edilmiştir. Dolayısıyla İsrail'in bölgenin düşmanı olmadığı tezi öne sürülmüştür. "Yüzyılın Planını" kamuoyu ile paylaşırken Trump'ın İran ile nükleer anlaşmadan çekildiğini açıklaması, İran Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani¹⁰⁸ suikastına değinmesi Arap devletlerinin İsrail ile yapacakları işbirliği üzerinden İran'ın çerçevelenmesi hedefi anlamına gelmiştir.

¹⁰⁷ Indyk, a.g.e., s. 11

¹⁰⁸ İran'ın ülke dışı operasyonlarından sorumlu komutan Süleymani, ABD'nin Irak'ta insansız hava aracıyla Ocak 2020'de düzenlediği operasyonda hayatını kaybetmişti. BM İnsan Hakları Müfettişi Agnes Callamard'ın hazırladığı raporda Süleymani, İran'ın Irak ve Suriye'deki askerî stratejilerinden ve hareketlerinden sorumlu bir isim olarak belirtilmiştir (Stephanie Nebehay, "U.N. Expert Deems U.S. Drone Strike on Iran's Soleimani an 'Unlawful Killing'", (Çevrimiçi), **Reuters**, 15 Şubat 2021.

5. Vizyon ve İnan Karşıtlığının Uygulanması

15 Eylül 2020’de Beyaz Saray’da Bahreyn ve BAE, İsrail ile ilişkileri normalleştirerek yani İbrahim Barış Andlaşması’na (*Abraham Accords Peace Agreement*)¹⁰⁹ imza atarak “Trump’ın Vizyon”u uygulamaya geçirilmiştir; çünkü Andlaşma’da Vizyon’un ana hatları tekrar edilmiştir. İnan’ın bu üç devlet ile gergin ilişkilerinin yanı sıra metinde Filistin-İsrail sorununun ve çözümünün çok genel olarak yer alması metnin Vizyon uyarınca kaleme alındığını göstermektedir ve hatta “Vizyon’un Protokolleri” olarak nitelendirilebilir.

Örneğin Bildirge kısmında diplomatik müdahalelerle, ekonomik işbirliğinin artırılmasıyla ve diğer konu başlıklarında yakın koordinasyonun sağlanması ile tarafların ilişkileri normalleştirilmesine ve istikrarın sağlanmasına bağlı oldukları kaydedilmiştir.¹¹⁰ Ayrıca İsrail-Mısır, İsrail-Ürdün andlaşmaları hatırlatılmıştır. Açıklama kısmında Filistin-İsrail sorununa yönelik olarak tarafların adil, kapsamlı, gerçekçi ve kalıcı çözüm bulmalarına değinilmiştir.¹¹¹ Filistin-İsrail sorununa her iki halkın meşru isteklerinin ve ihtiyaçlarının karşılanacağı ve müzakere edilerek ulaşılmış bir çözüm bulunması için çalışılacağı belirtilmiştir.¹¹² Bunun dışında Filistin-İsrail sorununa dair özel bir düzenleme bulunmamaktadır. Başkenti Doğu Kudüs olan Filistin devletinin kurulacağı yönünde bir ifade de kullanılmamıştır. Ayrıca ABD ile birlikte “Orta Doğu için Stratejik Gündem” de belirlenen hedefler arasında yer almıştır. Böylelikle bölgesel diplomasi, istikrar, ticaret ve diğer alanlarda işbirliği genişleyecektir.¹¹³ Andlaşmalarla, İsrail ve Körfez ülkeleri ilişkilerini normalleştirilebilecektir. Yatırım, turizm gibi alanlarda andlaşmaların imzalanmasını sağlayabilecektir.

¹⁰⁹ Tam adı BAE ve İsrail Arasında Barış, Diplomatik İlişkiler ve Tam Normalleşme Andlaşmaları’dır (*Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and Israel*).

¹¹⁰ Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and Israel “READ: Full text of the Abraham Accords and agreements between Israel and the United Arab Emirates/Bahrain”, (Çevrimiçi), CNN, 15 Şubat 2021.

¹¹¹ A.g.e.

¹¹² A.g.e., 2

¹¹³ A.g.e., 3

Trump'ın Beyaz Saray'daki imza töreninde sarf ettiği açıklamaları ve İbrahim Andlaşması, Vizyon'un ana fikrini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Trump, Orta Doğu'da barışa yönelik geçmiş girişimleri başarısız olarak nitelendirerek mevcut andlaşmalar ile bu başarısız girişimlerden bölgenin kurtulduğunu öne sürmüştür. İbrahim Anlaşması'nın "dünyadaki tüm Müslümanlara İsrail'deki kutsal mekanları ziyaret etme ve Mescid-i Aksa'da barış içinde ibadet etmenin kapılarını açtığını" ifade etmiştir.¹¹⁴ Bölgedeki terör faaliyetlerinin ve şiddetin gerekçesi olarak Arap-Yahudi düşmanlığının ve Mescid-i Aksa'nın saldırıya uğramasının gösterildiğini savunan Trump, artık bu andlaşmalarla bu tablonun değiştiğini öne sürmüştür.

BAE'nin Dışişleri ve Uluslararası İşbirliği Bakanı Abdullah bin Zayed el-Nahyan, *Wall Street Journal*'a yazdığı makalesinde Vizyon'un paradigmasını kullanmıştır. İsrail ile ilişkileri normalleştirme andlaşmasının bölgenin sorunlarını ele almakta ve çözmekte taze ve yeni bir başlangıç sunduğunu savunmuştur.¹¹⁵ El-Nahyan, İsrail'in Batı Şeria'nın büyük bir kısmını ilhak etmeyi durdurmasından sonra söz konusu andlaşmaların imzalandığının altını çizmiştir. El-Nahyan, İsrail'in ilhakı durdurması ve andlaşmanın vücut bulması arasında bağ kurmakta ve andlaşmanın ilhakı durdurduğuna dikkat çekmiştir.¹¹⁶

Sonuç

Bu çalışmayla Trump yönetiminin Filistin-İsrail sorununda uluslararası hukuku ve söz konusu sorunun niteliğine ve çözümüne yönelik teamülü gözardı etmesinin incelenmesi amaçlanmıştır. İlgili inceleme yapılırken Yüzyılın Planı başlıca analiz unsuru olarak seçilmiştir. Ayrıca Trump yönetiminin Filistin-İsrail sorununa dair uluslararası hukuku ve teamülü dışlayan diğer faaliyetlerine de yer verilmiştir.

¹¹⁴"İsrail, BAE ve Bahreyn Arasında Varılan 'İlişkilerin Normalleştirilmesi 'Anlaşması İmzalandı", (Çevrimiçi), **DW**, 15 Şubat 2021.

¹¹⁵ Abdullah bin Zayed Al Nahyan, "Peace. Shalom. Salaam", (Çevrimiçi), **The Wall Street Journal**, 15 Şubat 2021.

¹¹⁶ Jeremy Bowen, "Five reasons why Israel's peace deals with the UAE and Bahrain matter", (Çevrimiçi), **BBC**, 15 Şubat 2021.

Çalışma Vizyon olarak da adlandırılan Yüzyılın Planı'nı inceleyerek literatüre katkı sağlamayı hedeflemiştir. Ayrıca Trump yönetiminin Filistin-İsrail sorununa dair faaliyetleri de değerlendirilerek kapsamlı bir incelemeyle ilgili çalışmalara katkı yapılması amaçlanmıştır. Vizyon'un İran karşıtı işbirliği amacının uygulama aşamasına geçmesi de bu bağlamda değerlendirilmiştir.

Çalışmanın temel bulguları şöyle sıralanabilir: Trump, Filistin-İsrail sorununda yeni bir paradigmayı oluşturmayı hedeflemiştir. Bahse konu yeni paradigmanın uygulama çerçevesi "Barıştan Refaha" Vizyonu ile çizilmiştir. Fakat Vizyon öncesinde de Washington, tartışmalı ve teamül dışı adımlarıyla¹¹⁷ bu yeni paradigmanın işaretlerini vermiştir. Bunun en önemli örneği ABD'nin İsrail'in başkenti olarak Kudüs'ü tanınması ve Amerikan büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşımasıdır. Vizyon, geçmiş çözüm süreçlerinden farklı olduğunu savunmaktadır. Bahse konu farklılık Vizyon'da uluslararası hukukun, Filistin sorununa dair teamüllerinin eksik olmasıdır. Bu eksiklik İran'a karşı işbirliği ve Orta Doğu siyasetinde İsrail'in merkeze alınmasıyla giderilmeye çalışılmıştır. Bazı Körfez ülkelerinin İsrail ile işbirliği adımları ise Vizyon'un ve İran karşıtlığına dayanan işbirliğinin uygulandığını göstermektedir.

Sonuç olarak, ABD eski Başkanı Trump'ın dış politikaya özellikle de Filistin-İsrail sorununa yönelik en tartışmalı adımlarından birisi Yüzyılın Planı olmuştur. Farklı Amerikan yönetimleri ve geçmiş çözüm girişimleri açısından da kıyaslama yapılırsa gündeme getirilen en tartışmalı, tek taraflı ve *fait accompli* "barış planı" olduğunu söylemek mümkündür.

Filistin'in argümanları ve uluslararası hukuk çerçevesinden yorumlandığında Vizyon "toprak için barış" ilkesinden "barıştan refaha" ilkesine geçişi *fait accompli* biçiminde amaçlamıştır. Filistin-İsrail sorununun çözümünde yeni paradigmanın oluşturulması hedeflenmiştir. Trump'ın Vizyonu, tek taraflı ve uluslararası hukuku temel almayan bir "çözümü" teamüllerle bağdaşmayan şekilde oluşturarak dünya kamuoyuna sunmuştur.

¹¹⁷ Jibrin Ubale Yahaya, "President Trump Peace Strategy: Emerging Conflict Between Israel and Palestine", *International Affairs and Global Strategy*, Vol. LXXXII, 2020, s.32

İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklardan çekilerek burada Filistin devletinin kurulmasıyla bölge devletlerinin karşılıklı şekilde barış ve güvenlik içinde yaşamasıyla Filistin-İsrail sorununun çözülmesi Trump öncesi Amerikan yönetimlerince ve geçmiş çözüm girişimlerince hedeflenmiştir. Trump yönetimi ise "refahtan barışa" ilkesiyle Filistin devleti kurulmadan Orta Doğu devletlerinin İsrail ile ilişkilerini normalleştirmesini amaçlamış ve böylelikle bölgenin refaha, istikrara kavuşacağını iddia etmiştir.

Çözumsuzlüğün öne çıktığı bir süreç sonucunda Filistin-İsrail sorusunda yukarıda çerçevesi çizilen paradigma değişikliğine gelinmiştir. İsrail ve Filistin uzun zamandır müzakere masasına oturmamıştır; müzakerelerin başlaması için taraflar ön koşullar talep etmiştir. Tartışmalı gündemi ile Trump'ın Amerikan başkanlığı koltuğuna oturması, Netanyahu yönetiminin işgal ve ilhak politikaları, Filistin'deki iki başlılığın yanında bölgedeki İran karşıtlığı Vizyon'a kadar gelen sürecin yapıtaşları olmuştur. BAE, Bahreyn ve İsrail arasında normalleşme andlaşmalarının Filistin devletinin kurulması beklenmeden imzalanması ile Vizyon'un hedeflediği bir şekilde İran karşıtlığı üzerinden Orta Doğu'da barışın sağlanması amaçlanmıştır.

Orta Doğu devletleri nezdinde Vizyon, meşruluğunu başka bir amaçla sağlamaya çalışmıştır. Vizyon, salt Filistin-İsrail sonunu çözme iddiasında bulunmamıştır. Aynı zamanda bölge devletlerinin ortak çıkarlara sahip olduğu tezinden hareketle Mısır ve Ürdün dışındaki Arap devletleri ve İsrail arasındaki ilişkileri başlatarak bölgesel barışın sağlanmasını ve refahın artmasını hedeflemiştir. Söz konusu barışın merkez noktası ise İran karşıtlığı olmuştur. KOEP'ten ABD'nin çıkması İran karşıtlığının bir diğer ayağının İran'a yaptırımlar uygulanması ve izole edilmesi olduğunu göstermiştir. Vizyon'un İran karşıtlığı ve İsrail'in bu tutum üzerinden bölgeye entegre edilmesi girişimi Filistin-İsrail sorununun çözümüne dair yeni paradigmanın diğer öğeleridir. Buna göre Filistin-İsrail sorunu çözülmese bile Arap devletleri ve İsrail arasında normalleşme olabilir çünkü İran bölge için ortak bir tehdittir. Vizyon, Trump yönetimine göre Filistin-İsrail sorununun çözümünde ilerleme getirecek ve dolayısıyla Orta Doğu'da radikalleşmenin etkisini azaltacaktır. Bu paradigma değişikliğini

meşrulaştırmaya çalışırken de bölge gerçekliğinin değiştiğini dolayısıyla politikaların da değişmesi gerektiğini savunmuştur. Zira Filistin-İsrail sorununu çözmek için önceden gündeme getirilen girişimlerin de gerçekçi olmadığı savından geçmiş girişimler eleştirilmiştir.

Vizyon'u meşrulaştırma girişimlerinden bir tanesi de geçmiş girişimleri, BM'nin kararlarını başarısız olarak değerlendirmesi ve eleştirmesidir. "Toprak için barış" ilkesinin terk edilmesi dolayısıyla BMGK'nin 242 ve 338 sayılı kararları ve geçmiş çözüm girişimleri başarısız olarak ifade edilmiştir. Sadece BM'nin kararları değil BM'nin kendisi de *fait accompli*'ye giden süreçte eleştirilmiştir. Netanyahu'nun BM Genel Kurulu'nun ABD'nin Kudüs ile kararını görüşmeden önce BM'yi başarısızlığa mahkum bir örgüt olarak nitelendirdiği unutulmamalıdır.

İki Körfez ülkesi, Filistin-İsrail sorunu çözülmeye İsrail ile normalleşme anlaşmaları imzalarsa da kamuoyu önünde ilişkileri bir anlamda açıklasa da Vizyon'un meşruluğu tartışmalıdır. *Fait accompli* ve tek taraflı olmasının yanında metnin meşruluğunu sorgulatan bir diğer önemli özelliği de çözüm sürecinin uluslararası hukuku temel almamasıdır. ABD ve İsrail, Vizyon'un öncesinde de attıkları adımlarla uluslararası hukuku temel alan paradigmayı değiştirmeyi hedeflediklerini göstermişti. Örneğin Tel Aviv, İsrail'in Yahudi kimliğinin Filistin tarafından tanınacağına dair bir maddenin olası barış anlaşmasında yer alması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca *geçmiş çözüm metinlerinden farklı olarak* "Yüzyılın Planı"nda Yahudi yerleşimlerinin İsrail egemenliğinin bir parçası olarak kabul edilmesi, Kudüs'ün statüsünün bölünmez olduğuna "karar verilmesi" ve Filistinli mültecilerin geri dönüşünün kabul edilmemesi gibi nihai aşama konuları uluslararası hukukun kurallarına ve BM'nin ilgili kararlarına karşı gelerek ele alınmıştır.

Vizyon, başarısız olarak eleştirilse de bu girişimlerle, süreç içinde sorunun çözümüne dair ilerleme sağlanmıştır. Camp David II sürecinde her ne kadar ABD ve İsrail önceden görüşme yapsa da Filistin tarafı ile müzakere edilebilecek ortak nokta aranmıştır. Filistin ile müzakere sonucunda çözüm belgesinin oluşturulması fikri benimsenmiştir. Madrid, Oslo ve Camp David süreçlerinin çıktıkları işgal edilmiş

Filistin topraklarında idari ve hukuki düzenlemelerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır; müzakere sonucunda ilgili metinler üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Teamüller düşünüldüğünde Vizyon doğrultusunda kurulacak olan Filistin devletinin devlet olarak nitelendirilmesi tartışmalıdır. Yüzölçümü oldukça küçük, 1967 sınırları ile ilgisi olmayan ve ülkesel bütünlüğü olmayan farklı ve bölünmüş parçalardan oluşan bir devletin kurulması bu Vizyon'a göre hedeflenmiştir. Dolayısıyla Filistin'deki hareketlilik kısıtlamasının, Yahudi yerleşimlerinin inşa edilmesinin ve yerleşimlerin İsrail'in sınırlarına dahil edilmesinin metine dökülmüş hali olarak yorumlanabilir. Vizyon, Filistin'in uluslararası hukuk ve diplomasi alanlarında atabileceği adımlarını sınırlamaya çalışmıştır çünkü Filistin bu yönde adım atarak İsrail'e diplomatik baskı yapmanın yanında işgalin bazı etkilerini ortadan kaldırarak devlet olma sürecini ilerletmek ya da hızlandırmak istemektedir.

Kaynakça

Abdelrazek, Adnan: "The Trump Plan: A Realization of the Original Zionist Colonial Scheme Which Disregards the Palestinians", **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, 2020, pp. 114-120.

Abdelaziz, Mohamed: "Arab Reactions to Trump's Peace Plan: An Analysis and Recommendation", **The Washington Institute**, January 31, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/arab-reactions-to-trumps-peace-plan-an-analysis-and-recommendation>, 15 Şubat 2021.

Abu Zayyad, Ziyad: "A Recipe for Permanent, Perpetual Conflict", **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, 2000, pp. 14-21.

Adri, Siti Rabi'atun Mat: "Trump's Peace Policy towards Palestine and Israeli Conflict".

Al Nahyan, Abdullah bin Zayed: "Peace. Shalom. Salaam", **The Wall Street Journal**, September 14, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.wsj.com/articles/peace-shalom-salaam-11600127046>, 15 Şubat 2021.

- Alpen, Hannes: “Trump’s Peace Plan”, **IPS**, January 31, 2020 (Çevrimiçi) <https://www.ips-journal.eu/regions/middle-east/trumps-piece-plan-4041/>, 22 Haziran 2021.
- Alzoughbi, Basheer: “The Relocation of the U.S. Embassy from Tel Aviv to Jerusalem (Palestine v. United States of America): a Commentary on the Merits of the Case, Jurisdiction of the International Court of Justice and Admissibility of Palestine’s Application”, **University of Bologna Law Review**, Vol. IV, No: 1, 2019, pp. 114-205.
- Arieli, Shaul: “Trump Plan Sets the Conflict Back 100 Years”, **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, 2020, pp. 22-27.
- Ataöv, Türkkaya: “Kudüs ve Devletler Hukuku”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt XXXV, No: 01, 1980, s. 29-54.
- Bao, Hsiu-Ping: “The One-State Solution: An Alternative Approach to the Israeli–Palestinian Conflict?”, **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Vol. II, No: 3, 2018, pp. 328-341.
- BBC**: “Abbas on Trump peace plan: 'Conspiracy deal won't pass'”, January 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-51288022/abbas-on-trump-peace-plan-conspiracy-deal-won-t-pass>, 15 Şubat 2021.
- BBC**: “Trump Middle East plan: Palestinians reject 'conspiracy'”, January 29, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51292865>, 15 Şubat 2021.
- BBC**: “Trump releases long-awaited Middle-East peace plan”, January 28, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51288218>, 15 Şubat 2021.
- Blanco, Patricia Rodríguez: “La Política De Los Presidentes Obama y Trump con Israel”, **Revista UNISCI**, No: 48, Octubre 2018, pp. 209-228.

Borger, Julian, Oliver Holmes: "US says Israeli settlements no longer considered illegal in dramatic shift", **Guardian**, November 18, 2019, (Çevrimiçi) <https://www.theguardian.com/world/2019/nov/18/us-israeli-settlements-no-longer-considered-illegal-palestinian-land-mike-pompeo>, 15 Şubat 2021.

Bowen, Jeremy: "Five reasons why Israel's peace deals with the UAE and Bahrain matter", **BBC**, September 14, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-54151712>, 15 Şubat 2021.

Brom, Shlomo: "The Fatah-Hamas Reconciliation Agreement", **Institute for National Security Studies**, No: 253, 2011

CNN: Abraham Accords Peace Agreement: Treaty of Peace, Diplomatic Relations and Full Normalization Between the United Arab Emirates and Israel "READ: Full text of the Abraham Accords and agreements between Israel and the United Arab Emirates/Bahrain", September 15, 2020, (Çevrimiçi) <https://edition.cnn.com/2020/09/15/politics/israel-uae-abraham-accords-documents/index.html>, 15 Şubat 2021.

Dilek, Mehmet Sait: "Trump Yönetiminin Kudüs Kararına Analitik Bakış", **International Journal of Social Inquiry**, C. XI, No: 1, 2018, s. 97-137.

Doran, Michael: "The Dream Palace of the Americans", **Foreign Affairs**, November/December 2019, (Çevrimiçi) <https://www.foreignaffairs.com/articles/israel/2019-10-15/dream-palace-americans>, 12 Mart 2020

DW: "İsrail, BAE ve Bahreyn Arasında Varılan 'İlişkilerin Normalleştirilmesi' Anlaşması İmzalandı", September 15, 2020, (Çevrimiçi) <https://tr.euronews.com/2020/09/15/israil-bae-ve-bahreyn-aras-nda-var-lan-iliskilerin-normallestirilmesi-anlasmas-abd-de-imza>, 15 Şubat 2021.

DW: "Trump announces overdue release of Middle East peace plan", January 24, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.dw.com/en/trump-announces-overdue-release-of-middle-east-peace-plan/a-52132698>, 15 Şubat 2021.

- Eldingy, Khaled: "Trump's Dangerous Vision for Palestine", **Journal of Palestine Studies**, Vol. XLVIII, No: 4, 2009, pp. 103-112,.
- Friedman, Lara: "The United States, Israel and Palestine: An Assessment", **Middle East Policy**, Vol. XXVI, No: 4, Winter 2019, pp. 5-26.
- Golan, Galia: "Trump Plan Ignores the Past and Offers a Bleak Future", **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, pp.94-95.
- Gordon, Philip H., Michael Doran, Jon B. Alterman: "Symposium: The Trump Administration's Middle East Policy: A Mid-Term Assessment", **Middle East Policy**, Vol. XXVI, No: 1, Spring 2019, pp. 5-30
- Greenblatt, Jason D.: "Remarks at a UN Security Council Open Debate on the Middle East", **United States Mission to the United Nations**, July 23, 2019, (Çevrimiçi) <https://usun.usmission.gov/remarks-at-a-un-security-council-open-debate-on-the-middle-east-9/>, 18 Mart 2020.
- Helman Gerald B., Steven R. Ratner.: "Saving Failed States", **Foreign Policy**, Winter 1992-93, (Çevrimiçi), <https://foreignpolicy.com/2010/06/15/saving-failed-states/>, 23 Haziran 2021.
- Hroub, Khaled: "A Newer Hamas? The Revised Charter", **Journal of Palestine Studies**, Vol. XLVI, No. 4, 2017, pp. 100-111.
- Indyk, Martin: "Disaster in the Desert", **Foreign Affairs**, November/December 2019, pp.10-20
- Juneidi, Qais ,Aysar Al-Eis: "No Palestinian state without Jerusalem: Abbas", **Anadolu Agency**, January 29, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/en/jerusalem-red-line-for-muslims/no-palestinian-state-without-jerusalem-abbas/1717416>, 15 Şubat 2021.
- Kalin, Stephen, Amina Ismail: "Arabs prioritize key ties with U.S. against Iran in reacting to Trump peace plan", **Reuters**, January 29, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-plan-arabs/arabs-prioritize-key-ties-with-us-against-iran-in-reacting-to-trump-peace-plan-idUSKBN1ZS2L6>, 15 Şubat 2021.

Kurtzer, Daniel: Looking Beyond Trump: How to Reset U.S. Policy”, **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, pp. 7-13

Lustick, Ian S.: "The One-State Reality: Reading the Trump-Kushner Plan as a Morbid Symptom”, **The Arab World Geographer / Le Géographe du monde arabe**, Vol: XXIII, No: 1, 2020, pp. 20-28

Malley, Robert: “The Unwanted Wars: Why the Middle East Is More Combustible Than Ever”, **Foreign Affairs**, November/December 2019, pp. 38-46

Munayyer, Yousef: “There Will Be a One-State Solution”, **Foreign Affairs**, November/December 2019, pp. 30-36.

Mutlu, Orçun: “Filistin Devleti'nin Devletlik Statüsüne Dair Bir Değerlendirme”, **Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, 8, 2019, s. 403-413,.

Nebehay, Stephanie .“U.N. Expert Deems U.S. Drone Strike on Iran’s Soleimani an ‘Unlawful ‘Killing’”, **Reuters**, July 07, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.reuters.com/article/us-usa-iran-un-rights-idUSKBN2472TW>, 15 Şubat 2021.

Neff, Donald: “Jerusalem in US Policy”, **Journal of Palestine Studies**, Vol. XXII, No: 1, Autumn 1993, pp. 20-45.

New York Times: “Capital in Trump Mideast Plan Makes ‘a Joke’ of Palestinian Aspirations”, January 31, 2020, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/2020/01/31/world/middleeast/trump-mideast-plan-jerusalem.html>, 15 Şubat 2021.

New York Times:“ Texts of Resolutions 242 and 338”, August 18, 1979, (Çevrimiçi) <https://www.nytimes.com/1979/08/18/archives/texts-of-resolutions-242-and-338-resolution-242-nov-22-1967.html>, 15 Şubat 2021.

Nusem, Rotem: “A Year of Readjustment: The Trump Administration’s New Policy on Israel and Iran”, **Israel Journal of Foreign Affairs**, Vol. XII, No:1, 2018, pp. 55-64.

Özkoç, Özge: "Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Vol: LXIV, No: 3, 2009, s. 64-103.

"Palestine Brings a Case Against the United States in the International Court of Justice at a Fraught Time for U.S.-Palestinian Relations", **The American Journal of International Law**, Vol. CXIII, No: 1, 2019, pp.143-149.

"Peace to Prosperity: A Vision to Improve the Lives of the Palestinian and Israeli People", **US Presidency**, January 2020

Pressman, Jeremy: "Visions in Collision: What Happened at Camp David and Taba?", **International Security**, Vol. XXVIII, No: 2, October 2003, pp. 5-43.

"Ramifications of the US Middle East Plan on the Future of Jerusalem", **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, 2020, pp. 194-204.

Pillar, Paul R.: "The Kushner Plan: Keeping Israeli-Palestinian Peace out of Reach", **Journal of Palestine Studies**, Vol. XLVIII, No: 4, 2019, pp. 113-120.

Sawafta, Ali: "Palestinian Authority Resuming Cooperation with Israel, Palestinian Official says", **Reuters**, November 17, 2020, (Çevrimiçi), <https://www.reuters.com/article/us-israel-palestinians-idUSKBN27X2D1>, 23 Haziran 2021.

"The Madrid Peace Conference", **The Journal of Palestine Studies**, Vol. XXI, No: 2, Winter, 1992, pp. 117-149

"The State of Palestine institutes proceedings against the United States of America", **International Court of Justice**, September 28, 2018.

Tschirgi, Dan: "Trump and Palestine: The Crowning of an American Approach", **UNISCI Journal**, Vol. XVII, No: 50, May 2019, pp. 53-72

UN Security Council: 194 (III)-Progress Report of the United Nations Mediator, (Çevrimiçi) <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20ARES%20194.pdf>, 08 Kasım 2020.

UN Security Council: Resolution 242 (1967) of 22 November 1967, (Çevrimiçi)

<https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136>,
18 Mart 2020.

UN Security Council: "Resolution 252 (1968) of 21 May 1968", (Çevrimiçi)

<https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/46F2803D78A0488E852560C3006023A8>, 15 Şubat 2021.

UN Security Council: "Resolution 478: Territories Occupied by Israel", August 20,

1980, (Çevrimiçi) <http://unscr.com/en/resolutions/478>, 15 Şubat 2021.

Viveash, David: "Has President Trump killed the Middle East Peace Process?",

Canadian Foreign Policy Journal, Vol: XXVII, No: 1, 2021, pp. 49-61

Wermenbol, Grace: "Israel-Palestine and the Deal of the Century: U.S. Foreign Policy

Under President Donald J. Trump", **FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG**,
September 2019.

World Population Review: Palestine Population 2020 (live), (Çevrimiçi)

<https://worldpopulationreview.com/countries/palestine-population/>, 15 Şubat
2021.

Yahaya, Jibrin Ubale: "President Trump Peace Strategy: Emerging Conflict Between

Israel and Palestine", **International Affairs and Global Strategy**, Vol.L
XXXII, 2020, pp. 25-37.

Younes, Ali: "Palestinians welcome Biden decision to reverse Trump policies", **Arab**

News, January 28, 2021, (Çevrimiçi)
<https://www.arabnews.com/node/1799681/middle-east>, 16 Şubat 2021.

Younis, Yousef: "Deal of the Century: Challenges, Implications and Future

Prospects", **Palestine-Israel Journal**, Vol. XXV, No: 1&2, 2020, pp. 28-36

Zogby, James, Lara Friedman, Shibley Telhami, Jake Walles: "The United States,

Israel and Palestine: An Assessment", **Middle East Policy**, Vol. XXVI, No: 4,
Winter 2019, pp. 5-26.

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir. (Ethics committee approval is not required for this manuscript).